

CINTORÍNY PRVEJ SVETOVEJ VOJNY V KARPATOCH

**Martin Drobňák
Mgr. Matúš Korba
Mgr. Radoslav Turik**

CINTORÍNY PRVEJ SVETOVEJ VOJNY V KARPATOCH

Martin Drobnák
Matúš Korba
Radoslav Turik

© RED OS
2007

CINTORÍNY PRVEJ SVETOVEJ VOJNY V KARPATOCH

Publikácia bola vydaná s príspevím
Ministerstva obrany Slovenskej republiky

Klub vojenskej histórie Beskydy
ďakuje za spoluprácu a podporu nasledujúcim osobám:

Josef Bystrický (Vojenský historický ústav v Bratislave)
Vasil Fedič (Vihorlatské múzeum v Humennom)
Peter Kralčák (Vojenský historický archív v Bratislave)
Miroslaw Lopata (Stowarzyszenie Aktywnej Ochrony Cmentarzy
z I Wojny Światowej w Galicji)
Peter Mandzák
Ivan Mjachky
Miroslav Porada

**Vydal: Jana Fedičová – REDOS,
Hrnčiarska 7, 066 01 Humenné
pre Klub vojenskej histórie
BESKYDY Humenné
2007
ISBN 978-80-969233-3-5**

Predhovor

Dva dátumy, 28. júl 1914 a 11. november 1918, medzi nimi štyri roky a necelý štyri mesiace. V kontexte vývoja dejín ľudstva je to zanedbateľný časový úsek. Pre toto obdobie to však neplatí. V histórii ľudstva je zapísané krvavými písmenami, ako začiatok a koniec prvej svetovej vojny – najväčšieho a najhroznejšieho vojnového konfliktu, aký dovtedy ľudia zažili.

Vojnové obdobie spôsobilo nepredstaviteľné materiálne straty. Viac ako dvadsať miliónov ľudí bolo zranených a viac ako desať miliónov sa už nikdy nevrátilo domov k svojim blízkym. Zomierali predovšetkým mladí vojaci, mladí ľudia, sotva na prahu dospelosti. Ich hroby, často bezmenné, zostali roztrúsené po celej Európe. Desiatitisíce z nich našli miesto svojho posledného odpočinku aj v našom regióne.

Počas prvej svetovej vojny bolo v rámci terajšieho Slovenska mesto Humenné spolu s ďalšími mestami (Snina, Medzilaborce, Stropkov, Svidník a Bardejov) a obcami severovýchodnej časti Slovenska jediným územím, ktorým prechádzal front a kde sa odohrávali boje. Ostatné územia Slovenska boli od priamych bojov ušetrené. Urputné boje v úzkych priesmykoch Karpát priniesli obrovské straty pre bojujúce znepriatelené armády. Ostali po nich stovky masových a jednotlivých hrobov v spustošenej krajine. Tieto hroby však chátrajú, prepádajú sa do zeme i do zabudnutia. Bez záujmu širokej verejnosti, ktorá má o tomto období iba hmlisté, alebo i žiadne vedomosti.

V týchto súvislostiach je potrebné kladne hodnotiť počin mladých ľudí z Klubu vojenskej histórie Beskydy v Humennom, ktorí sa rozhodli upriamiť pozornosť na zabudnuté vojenské cintoríny ako mementá hroznej doby, ľudského strádania i hrdinských činov, v ktorých bez rozdielu vierovyznania, národnosti, či štátnej príslušnosti sú pochovaní tí, ktorí sa navzájom zabíjali.

Šesť preskúmaných lokalít na severovýchodnom Slovensku a šesť príbehov viažucich sa k nim, ktoré prezentuje táto publikácia, nám naznačuje cestu, ktorou by malo smerovať úsilie nás všetkých. Mala by byť inšpiráciou pre regionálnu historiografiu, muzeálnu prax, ale aj praktickú starostlivosť o vojenské cintoríny v našom regióne.

Pevne veríme, že publikácia neostane ojedinelým počínom iba klubu vojenskej histórie, ale že spolu s ostatnými nadšencami, starostami obcí a kompetentnými orgánmi a organizáciami prispejeme k tomu, aby pamätné miesta vchádzali do budúcnosti a niesli svoj dôstojný ráz. Zaväzujú nás k tomu nielen Ženevské dohody o ochrane obetí vojny, zdôrazňujúce „...aby bolo možné hroby kedykoľvek nájsť, majú byť riadne udržiavané a označené...“, ale predovšetkým humánne princípy samotnej demokratickej spoločnosti, ktorá si váži každý ľudský život a v mene budúcnosti ctí vojnou zmarené životy a opatruje ich posolstvá.

Mgr. Vasil Fedič
riaditeľ Vihorlatského múzea v Humennom

Úvod

Klub vojenskej histórie Beskydy (KVH Beskydy) vznikol v roku 2003 a za hlavný cieľ svojej činnosti si určil mapovanie a následnú obnovu vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny. Zámer venovať sa vojenským cintorínom z rokov 1914 – 1918 bol motivovaný neutešeným stavom veľkej väčšiny týchto lokalít, ktoré sú sústredené v regióne severovýchodného Slovenska. Jedným z výsledkov činnosti KVH Beskydy je táto publikácia, ktorá má ambíciu oboznámiť širokú verejnosť a miestne samosprávy s historickými súvislosťami vzniku vojenských cintorínov a zdôrazniť potrebu ich rekonštrukcie. K jej vydaniu prispel grant Ministerstva obrany SR, ktoré týmto spôsobom podporilo myšlienku zviditeľniť problematiku vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny.

Vyspelé európske krajiny plne chápu kultúrno-spoločenský význam starostlivosti o vojenské cintoríny a systematicky vynakladajú finančné prostriedky na ich udržiavanie a ochranu. Tieto pietne miesta symbolizujú tragickú vojnovú minulosť Európy a zároveň varujú pred opakovaním historických chýb a omylov. Vojnové hroby slúžia v týchto krajinách ako memento vyzývajúce k zmiereniu všetky národy, ktoré v 20. storočí medzi sebou viedli krvavé a zničujúce konflikty. Slovenská republika v tejto súvislosti výrazne zaostáva za európskym štandardom a množstvo vojenských cintorínov na jej území je zanedbaných a neudržiavaných. Na severovýchode Slovenska sa nachádza viac ako 200 vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny. Väčšina z nich nie je v stave, ktorý by zodpovedal dôstojnému miestu posledného odpočinku padlých vojakov. O mnohých vojenských cintorínoch môžeme povedať, že sú na pokraji zániku a nie je výnimkou, že o mnohých lokalitách sa môžeme vyjadrovať už iba v minulom čase – z rôznych príčin zanikli, alebo boli zdevastované.

V Slovenskej republike do roku 2002 neexistovala samostatná právna norma, ktorá by sa vo všeobecnosti zaoberala problematikou vojenských cintorínov. Až po prijatí Zákona o vojnových hrobách č.441/2002 a po schválení jeho novelizácie č.130/2005 začalo dochádzať k postupnej zmene vzťahu štátnej správy a miestnej samosprávy k vojenským cintorínom z obdobia I. svetovej vojny. Zo štátneho rozpočtu sú vyčleňované finančné prostriedky, ktoré môžu čerpať starostovia tých obcí, v katastrí ktorých sa nachádzajú vojnové hroby. Táto legislatívna norma spravila prvý krok približujúci Slovenskú republiku k európskym štandardom týkajúcim sa starostlivosti o vojenské cintoríny. V záujme pokračovania v nastúpenej ceste by však bolo potrebné zintenzívniť zaangažovanie relevantných štátnych orgánov, ktoré by mali podľa vzoru vyspelých európskych krajín vyčleniť dostatočné finančné prostriedky na realizáciu takých verejno-prospešných aktivít, akými je ochrana a udržiavanie vojnových hrobov. V súčasnosti totiž záchrana a rekonštrukcia vojenských cintorínov z rokov 1914 – 1918 ostáva záležitosťou hrstky

nadšencov a niekoľkých zanietených ľudí stojacich na čele miestnych samospráv, ktorí sú do veľkej miery odkázaní na zahraničnú finančnú podporu.

Hlavným cieľom tejto publikácie je prispieť k zmene existujúceho stavu prostredníctvom zvýšenia verejnej informovanosti o problematike vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny. Našou ambíciou je priblížiť túto otázku najmä starostom obcí a primátorom miest a motivovať ich záujem o zvýšenie starostlivosti o polozabudnuté a zanedbané vojnové hroby. Štruktúra publikácie je postavená tak, aby čitateľovi najprv priblížila historické súvislosti vzniku vojenských cintorínov a následne na konkrétnych príkladoch vysvetlila ich minulosť a súčasný stav. S prihliadnutím na túto štruktúru sa čitateľ v I. kapitole oboznámi s opisom bojových operácií na východnom fronte počas začiatkovej fázy I. svetovej vojny a dozvie sa o bojoch v Karpatoch, ktoré prebiehali na území súčasnej Slovenskej republiky od jesene 1914 do jari 1915. V II. kapitole je stručne priblížená genéza vývoja vojenských cintorínov od ich vzniku až po dnešok.

Najrozsiahlejšia III. kapitola publikácie prináša profily šiestich konkrétnych vojenských cintorínov. Tieto lokality sa nachádzajú v šiestich okresoch severovýchodného Slovenska, ktorými počas prvej svetovej vojny prechádzala línia frontu (okresy Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Humenné, Snina). Snažili sme sa vybrať lokality zaujímavé nielen svojou geografickou polohou, ale aj vojensko-historickými udalosťami, ktoré sa k nim viažu. Dejiny totiž nie sú anonymné, ale tvoria ich ľudia. Ani problematika vojnových hrobov nie je témou anonymnou, ale naopak je úzko spätá s osudmi konkrétnych ľudí, ktorých život ukončila vojna a ktorí sú pochovaní na tunajších vojenských cintorínoch. Pochopenie tejto ideí zodpovednými inštitúciami a širokou verejnosťou je základným kultúrno-spoločenským predpokladom pre zlepšenie súčasného neutešeného stavu vojnových hrobov z obdobia I. svetovej vojny.

I. Východný front a boje v Karpatoch 1914 – 1915

Územie súčasnej Slovenskej republiky má veľmi bohatú vojenskú minulosť, ktorá je spätá s históriou štátnych útvarov existujúcich v tomto geografickom priestore. Slovensko bolo nielen dejiskom významných vojenských operácií, ale vojaci pochádzajúci z jeho územia boli nasadzovaní na rôznych európskych bojiiskách. Platilo to aj o najväčšom ozbrojenom konflikte v slovenských dejinách, ktorým bola prvá svetová vojna. V období rokov 1914 – 1918 bolo z územia súčasnej Slovenskej republiky zmobilizovaných približne 400000 vojakov, z ktorých 69000 padlo, zomrelo v dôsledku zranení, zahynulo v zajatí, alebo ostalo trvalo nezvestných. Rozsah mobilizácie ľudských zdrojov a počet strát na životoch počas prvej svetovej vojny trojnásobne až štvornásobne prevyšoval rovnaké ukazovatele z obdobia druhej svetovej vojny.

Napriek týmto skutočnostiam predstavuje prvá svetová vojna len veľmi slabo zmapované miesto vojenskej histórie Slovenska. Týka sa to nielen frontového nasadenia vojakov, ktorí pochádzali z územia súčasnej Slovenskej republiky, ale aj samotných bojov, ktoré zasiahli severovýchodné Slovensko v rokoch 1914 – 1915. Následkom týchto bojov padlo alebo v dôsledku zranení zomrelo 37 400 vojakov rakúsko-uhorskej, ruskej a nemeckej armády, ktorí sú pochovaní na 236 vojenských cintorínoch. Bezprostredné frontové operácie zasiahli šesť okresov súčasného Prešovského kraja (Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Snina, Stropkov, Svidník) a trvali od novembra 1914 do mája 1915. V tomto období nadobudlo severovýchodné Slovensko veľký strategický význam a karpatský úsek východného frontu sa stal miestom intenzívnych bojových operácií, ktoré rozhodovali o ďalšom priebehu prvej svetovej vojny.

Po vypuknutí konfliktu dňa 28.7.1914 sa východný front stal rovnako dôležitým dejiskom vojnových operácií ako západný front a toto postavenie si udržal až do konca roku 1915. Vojensko-strategické ťažisko prvej svetovej vojny sa definitívne presunulo na zá-

Ruská delostrelecká batéria v palebnom postavení. Východný front v jeseni 1914

padný front až na začiatku roku 1916, avšak dovtedy sa o výsledkoch vojny rozhodovalo v rovnakej miere na oboch frontoch. Demonštrovali to aj boje v Karpatoch, ktoré sa vo svojej vrcholiacej fáze v januári – apríli 1915 stali jedným z najvýznamnejších a najkrvavejších bojísk prvej svetovej vojny.

Túto situáciu spôsobilo niekoľko faktorov odvíjajúcich sa od predvojnových plánov znepriatelených veľmocí. Nemecko v auguste 1914 sústredilo veľkú väčšinu vojsk na západnom fronte s cieľom za šesť týždňov vyradiť z vojny Francúzsko a následne presunúť svoje sily na východný front proti Rusku. Rakúsko-Uhorsko malo v priebehu siedmich týždňov odolávať tlaku ruských vojsk a udržať svoje postavenia až do príchodu posíl zo spojeneckého Nemecka. Zároveň plánovalo na druhoradom bojisku poraziť Srbsko. Cieľom Ruska bolo postupné vyradenie z vojny najprv Rakúsko-Uhorska ako slabšieho protivníka a následne Nemecka ako silnejšieho protivníka.

Prvé bojové operácie v auguste a septembri 1914 narušili tieto predvojnové plány a vytvorili novú strategickú situáciu. Nemecký neúspech na západnom fronte spôsobil, že Francúzsko nebolo porazené a nemecké vojska nemohli byť presunuté na pomoc Rakúsko-Uhorsku. V dôsledku toho rakúsko-uhorské velenie bolo nútené improvizovať a dúfať, že odolá ruskému náporu dovtedy, kým nemecký spojenec dodrží predvojnové sľuby a pošle posily. Taktiež ruskej strane sa nepodarilo realizovať svoj plán a poraziť v prvom rade Rakúsko-Uhorsko. V záujme odvrátenia porážky Francúzska došlo k rozptýleniu ruských vojsk, ktoré ešte pred ukončením mobilizácie prešli do paralelného útoku ako vo východnom Prusku proti Nemecku, tak aj v Haliči proti Rakúsko-Uhorsku. Rusku sa síce podarilo odľahčiť nemecký tlak na Francúzsko, ale boje vo východnom

Rakúsko-uhorská delostrelecká batéria na presune. Východný front v jeseni 1914

Prusku skončili jeho porážkou a front sa v tomto úseku dlhodobo stabilizoval (bitky pri Tannenbergu a na Mazurských jazerách). Naopak v Haliči skončili boje ruským víťazstvom a prienikom ruských vojsk za líniu rieky San a do predhoria Karpát na území súčasnej západnej Ukrajiny (bitky pri Krasniku, Komarowe, Ľvove a Rawe Ruskej).

Na konci septembra 1914 boli znepriatelené strany nútené prehodnotiť svoje plány a prispôbiť ich novej strategickej situácii. Ruské velenie sa na základe dovedajších skúseností rozhodlo dokončiť mobilizačné rozvinovanie svojich vojsk a do novej ofenzívy prejsť až po ich plnom sústredení na fronte. Toto rozhodnutie dočasne odovzdalo strategickú iniciatívu do rúk rakúsko-uhorského a nemeckého velenia. V priebehu októbra 1914 sa rakúsko-uhorské vojská pokúsili uskutočniť protiútok a preniknúť cez rieky Visla a San, ale ich úsilie zaznamenalo neúspech (bitky pri Ivangorode, Dembline a Jaroslavi). Rovnakým neúspechom skončil nemecký pokus o prienik cez rieku Visla (bitka pri Varšave). Na konci októbra 1914 bolo sústreďovanie ruských vojsk zavŕšené a ruské velenie vydalo rozkaz na prechod do ofenzívy, ktorej cieľom bolo obsadenie západnej časti Haliče, nemeckého Sliezska a prienik do západného Pruska smerom na Berlín.

Pod tlakom tohto rozhodujúceho ruského útoku začala jedna časť rakúsko-uhorských vojsk ustupovať do Karpát k úseku súčasných slovensko-poľských hraníc a druhá časť vojsk sa sťahovala smerom ku Krakovu a Čenstochovej. V protivníkovom tyle ostal fortifikačný komplex Przemysl, ktorý bol obklúčený a ruské vojská pristúpili k jeho obliehaniu. Taktiež nemecké vojská ustupovali na západ smerom k Lodži a stabilným ostával len úsek frontu vo východnom Prusku. V dôsledku ruskej ofenzívy nastala nebezpečná situácia, pretože nemecké velenie sa naďalej usilovalo o dosiahnutie víťazstva na západnom fronte a na východný front posielalo iba malé posily. Rakúsko-uhorské velenie zasa nedisponovalo dostatočnými silami, aby bez pôvodne sľúbenej pomoci udržalo svoje obranné postavenia.

Dňa 27.10.1914 sa uskutočnila kľúčová porada predstaviteľov nemeckého a rakúsko-uhorského velenia, na ktorej sa zúčastnili generálplukovník Erich von Falkenhayn (náčelník nemeckého generálneho štábu), zástupca generálplukovníka Franza Conrada von Hötzendorfa (náčelník rakúsko-

Ruské zákopy na východnom fronte v zime 1914/1915

uhorského generálneho štábu) a zástupca generálplukovníka Paula von Hindenburga (veliteľ nemeckých vojsk na východnom fronte). Rakúsko-uhorskej strane sa napriek podpore generálplukovníka P. von Hindenburga nepodarilo presvedčiť generálplukovníka E. von Falkenhayna o urgentnej nutnosti presunúť na východný front posily zo západného frontu. Nemecké najvyššie velenie totiž očakávalo, že po neúspechu v bitke na Marne sa mu predsa len podarí dosiahnuť víťazstvo a ešte pred koncom roku 1914 vyradiť Francúzsko z vojny. Na november 1914 sa plánovala rozhodujúca ofenzíva pri Ypres a z tohto dôvodu neboli pre potreby východného frontu uvoľnené žiadne významné posily. Rakúsko-uhorský spojenc bol požiadaný, aby ešte jeden – dva mesiace odolával ruskému tlaku a to aj napriek tomu, že podľa pôvodného plánu mali byť nemecké vojská presunuté po porážke Francúzska na východný front už po siedmich týždňoch od vypuknutia vojny.

Rakúsko-uhorský generálny štáb a nemecké vrchné veliteľstvo východného frontu boli odkázaní len na tie sily, ktorými už disponovali – išlo o 42 rakúsko-uhorských peších divízií a 17 nemeckých peších divízií. Tieto spojenecké vojská boli dvakrát slabšie ako ruské vojská po úplnom ukončení ich mobilizácie v októbri 1914. Generálplukovník F. Conrad von Hötzendorf a generálplukovník P. von Hindenburg boli v dôsledku toho nútení čeliť rozhodujúcej ruskej ofenzíve aktívnym manévrom, pretože pasívna obrana by nevydržala tlak početne prevažujúcich ruských síl. Tento faktor spolu s celkovou rozsiahlosťou bojiska a menšou hustotou nasadených vojsk spôsobil, že operácie na východnom fronte si naďalej zachovali pohyblivý charakter a na rozdiel od západného frontu ešte neviazli v statickej zákopovej vojne.

Na prelome októbra a novembra 1914 ruské vojská postupovali na širokom fronte smerom na západ a tlačili pred sebou ustupujúce rakúsko-uhorské a nemecké sily. Vrchný veliteľ ruských vojsk generál jazdeckva veľkoknieža Nikolaj Nikolajevič Romanov určil strategické ciele severozápadnému frontu (generál pechoty Nikolaj Vladimirovič Ruzskij) a juhozápadnému frontu (generál delostrelectva Nikolaj Iudovič Ivanov). Armády severozápadného frontu mali na svojom pravom krídle držať front vo východnom Prusku a na ľavom krídle postupovať cez Lodž na Poznaň. Armády juhozápadného frontu mali na svojom pravom krídle postupovať na Krakov a Čenstochová a na ľavom krídle držať front v Karpatoch. Nemecké a rakúsko-uhorské velenie sa v tejto napätej situácii rozhodli pre veľmi riskantný manéver, prostredníctvom ktorého chceli zastaviť ruskú ofenzívu. Generálplukovník P. von Hindenburg a jeho náčelník štábu generálmajor Erich Ludendorff stiahli hlavnú časť svojich síl (9. armáda generála jazdeckva Augusta von Mackensena) z priestoru medzi Čenstochovou a mestom Lodž a presunuli ich do priestoru severozápadne od Lodže. Do medzery, ktorá vznikla ich odchodom boli presunuté rakúsko-uhorské jednotky (2. armáda generála jazdeckva Eduarda von Böhm-Ermolli), ktoré generálplukovník F. Conrad von

Hötendorf stiahol zo svojho pravého krídla v Karpatoch. Rozvinutá sieť železníc v nemeckom a rakúsko-uhorskom pohraničí umožnila rýchlu a nepozorovanú realizáciu tohto manévru, ktorý vytvoril predpoklady na prekvapujúci protiútok proti hlavným silám ruského severozápadného frontu. Rakúsko-uhorské velenie však v záujme krytia nemeckého protiútok bolo nútené podstatne oslabiť svoju obranu v Karpatoch, ktorú ostala držať len osamotená 3. armáda generála pechoty Svetozara Boroeviča.

Rozhodujúca ruská ofenzíva k 11.11.1914 dosiahla svoj kulminačný bod a vojská severozápadného frontu sa priblížili k hraniciam západného Pruska. Vojská juhozápadného frontu zasa obsadili väčšinu západnej Haliče, prenikli ku Krakovu a Čenstochovej a ohrozovali nemecké Sliezske. Rakúsko-uhorské jednotky v Karpatoch a nemecké jednotky vo východnom Prusku boli príliš slabé, aby ohrozili krídla útočiacich ruských vojsk. Jedinou šancou na zvrátenie situácie bol protiútok nemeckej 9. armády generála jazdeckva A. von Mackensena, ktorý začal 12.11.1914 a smeroval na Lodž. V priebehu nasledujúcich dvoch týždňov prebiehali v tejto oblasti úporné boje, ktoré do histórie prvej svetovej vojny vstúpili ako bitka pri Lodži. Jej výsledkom bolo zastavenie postupu ruského severozápadného frontu ďalej na západ k vtedajším hraniciam Nemecka. Tento úspech bol iba čiastočný, pretože stabilizoval len nemecký úsek východného frontu, avšak rakúsko-uhorskému úseku nepriniesol očakávané odľahčenie. Armády ruského juhozápadného frontu postupovali ďalej na západ bez ohľadu na vývoj bojov pri Lodži. Generálplukovník F. Conrad von Hötzendorf bol nútený opäť improvizovať a po oslabení frontu v Karpatoch musel

oslabiť aj front v západnej Haliči medzi horným tokom rieky Visla a súčasnou slovensko-poľskou hranicou. Stiahol odtiaľ 4. armádu generála pechoty arcikniežaťa Jozefa Ferdinanda von Österreich-Toskana a presunul ju do priestoru medzi Krakovom a Čenstochovou. V dôsledku tohto manévru koncentroval svoje sily na sever od horného toku Visly. Rakúsko-uhorským vojskám sa v bitke pri Krakove podarilo na konci novembra 1914 zastaviť ruskú ofenzívu aj na tomto úseku.

Rakúsko-uhorské zákopy v Karpatoch, zima 1914/1915

Odrazenie ruského útoku a stabilizácia frontu na línii vedúcej z východného Pruska cez Lodž ku Krakovu bolo vykúpené oslabením obrany juhovýchodne od Krakova a v Karpatoch. Rakúsko-uhorské velenie splnilo predvojnové záväzky a pomohlo svojmu spojencovi zastaviť ruskú ofenzívu smerujúcu do západného Pruska a nemeckého Sliezska aj za cenu ohrozenia vlastného vnútrozemia. Slabo bránený rakúsko-uhorský front v Karpatoch a západnej Haliči sa na konci novembra dostal do kritickej situácie. Napriek neúspechu ľavého krídla ruského Severozápadného frontu pri Lodži a pravého krídla juhozápadného frontu pri Krakove, pokračovali armády ľavého krídla tohto frontu vo svojom postupe. Na konci novembra 1914 jednotky ruskej 8. armády generála jazdeckta Alekseja Aleksejeviča Brusilova prenikli na južnú stranu Karpát na územie súčasnej Slovenskej republiky. Jednotky ruskej 3. armády generála pechoty Radko Dmitrieva, ktoré útočili medzi horným tokom rieky Visla a Karpátmi, prenikli z tohto nového smeru opäť do blízkosti Krakova (ruská 11. armáda generála pechoty Andreja Nikolajeviča Selivanova sa nachádzala v tyle a obliehala rakúsko-uhorský fortifikačný komplex Przemysl).

Na konci novembra 1914 Rakúsko-Uhorsko po prvýkrát čelilo reálnej hrozbe vojenskej porážky. Jeho armády namiesto pôvodne plánovaných siedmich týždňov už štyri mesiace čelili hlavným silám ruských vojsk a sľúbené nemecké posily zo západného frontu stále neprichádzali. Rakúsko-uhorské vojská pomohli zastaviť rozhodujúcu ruskú ofenzívu pred vtedajšími nemeckými hranicami a stabilizovať väčšinu východného frontu na sever od horného toku rieky Visla, ale utrpeli ťažké straty a boli veľmi vyčerpané. Na juh od horného toku Visly však ruské jednotky ďalej útočili na Krakov a cez priesmyky na súčasných slovensko-poľských hraniciach prenikali na druhú stranu Karpát. Rakúsko-uhorské velenie nemohlo očakávať posily zo spojeneckého Nemecka a bolo nútené siahnuť ku krajným opatreniam. Na ohrozené úseky frontu boli sťahované posily z bojiska v Srbsku a do bojov boli taktiež nasadzované improvizovane vytvorené jednotky z rekonvalescentov, vojakov domobrany starších ročníkov a narýchlo vycvičených záložníkov. Toto úsilie pomohlo odolať ruskému tlaku a stabilizovať front v Karpatoch (napríklad boje pri Kolbasove a Humennom – vid'. podkapitoly III.1 a III.2).

K rozhodujúcemu stretnutiu rakúsko-uhorských a ruských vojsk došlo v priestore na juhovýchod od Krakova. Generálplukovník F. Conrad von Hötzendorf opäť zopakoval riskantný manéver a na prelome novembra a decembra 1914 oslabil svoj front medzi Krakovom a Čenstochovou. Presunul odtiaľ väčšiu časť 4. armády generála pechoty arcikniežata Jozefa Ferdinanda von Österreich-Toskana naspäť na juh od horného toku rieky Visla a vyslal ju do protiútku. V dňoch 2. – 12.12.1914 prebiehali úporné boje po celej dĺžke frontovej línie medzi Krakovom a súčasnou poľsko-slovenskou hranicou, ktoré skončili rakúsko-uhorským úspechom. Ruská 8. armáda generála jazdeckta A. A. Brusilova sa nedokázala odpútať od rakúsko-uhorskej 3. armády generála pechoty S. Boroeviča a nestihla

sa včas stiahnuť spoza Karpát na pomoc ruským vojskám pri Krakove (napríklad boje pri Hunkovciach – vid'. podkapitola III.3). Ruská 3. armáda generála pechoty R. Dmitrieva bez tejto podpory neodolala rakúsko-uhorskému tlaku a bola prinútená k ústupu na líniu rieky Dunajec. Táto operácia vstúpila do histórie prvej svetovej vojny ako Lapanowsko-Limanovská bitka a rakúsko-uhorským vojskám priniesla kľúčové strategické víťazstvo. Vďaka nemu bola ruská ofenzíva v decembri 1914 zastavená aj na tomto poslednom úseku východného frontu a bezprostredná hrozba vojenskej porážky Rakúsko-Uhorska bola dočasne zažehnaná.

Na konci decembra 1914 došlo k stabilizácii východného frontu, ktorý po prvýkrát ustrnul v statickej zákopovej vojne. Obranné línie znepriatelených armád sa tiahli od pobrežia Baltského mora vo východnom Prusku cez vtedajšie ruské Poľsko ďalej do Karpát a týmto pohorím pokračovali až do Bukoviny k hraniciam neutrálneho Rumunska. Niekoľkomesačné nepretržité a intenzívne boje si vyžiadali obrovské množstvo padlých, ranených, nezvestných a zajatých vojakov. Do konca roku 1914 dosiahli celkové ruské straty výšku približne 1000000 vojakov. Rakúsko-uhorské straty za to isté obdobie dosiahli výšku okolo 800000 vojakov (bez strát v Srbsku) a nemecké straty výšku približne 200000 vojakov (len na východnom fronte). V dôsledku toho vznikla patová situácia, s ktorou žiadna zo znepriatelených strán nepočítala. Predvojnové plány Nemecka, Rakúsko-Uhorska aj Ruska ráтали s krátkym ozbrojeným konfliktom, ktorý mal byť úspešne vybojovaný ešte pred koncom roku 1914.

Generálne štáby týchto veľmocí boli nútené reagovať na novú strategickú situáciu a pripraviť operačné plány pre nastávajúcu fázu bojov. Ruské velenie na

Rakúsko-uhorská zásobovacia kolóna v tyle karpatského frontu v zime 1914/1915

základe neúspechu svojej jesennej ofenzívy došlo k záveru, že bude potrebné zamerať novú ofenzívu len proti jednému protivníkovi a pred druhým protivníkom ostať v obrane. Štáby ruského severozápadného a juhozápadného frontu však medzi sebou začali súperiť v otázke, či disponibilné posily budú sústredené proti Nemecku alebo proti Rakúsko-Uhorsku. Ruské najvyššie politické vedenie tento spor nedokázalo včas rozhodnúť, pretože riešilo dilemu medzi záujmom vyradiť slabšieho rakúsko-uhorského protivníka a záujmom pomôcť francúzsko-britským spojencom prostredníctvom tlaku na silnejšieho nemeckého protivníka. Neschopnosť jasného stanovenia strategických priorít charakterizovala ruské vojnové úsilie počas prvých troch mesiacov roku 1915 a znemožnila ruskému veleniu efektívne využiť jeho početnú prevahu.

Nemecké velenie sa nevzdávalo plánu dosiahnuť víťazstvo na západnom fronte a preto východný front naďalej považovalo za strategicky druhoradé bojisko, na ktorom stačí udržať obranu. Uvedomilo si však zložitú situáciu svojho spojenca a na začiatku roku 1915 po prvýkrát reagovalo na opakujúce sa rakúsko-uhorské žiadosti o zaslanie významnejších posíl. Išlo o tzv. Deutsche Südmarmee (Nemecká južná armáda) generála pechoty Alexandra von Linsingena, ktorá v priebehu januára 1915 zaujala postavenia v Karpatoch na území súčasnej Ukrajiny.

Rakúsko-uhorské velenie si po prekonaní krízy na prelome novembra a decembra 1914 a po víťazstve v Lapanowsko-Limanowskej operácii položilo ambiciózny cieľ, podniknúť vlastnú ofenzívu a odblokovať fortifikačný komplex Przemysl obliehaný ruskými vojskami. Za týmto účelom plánovalo využiť svoje a nemecké jednotky rozvinuté na karpatskom úseku východného frontu. V rovnakom úseku sa však k ofenzíve pripravovali aj armády ruského juhozápadného frontu, ktorých úlohou bolo prekonanie Karpát a preniknutie do vnútrozemia Rakúsko-Uhorska. Ako prvé dňa 23.1.1915 prešli do útoku jednotky rakúsko-uhorskej 3. armády generála pechoty S. Boroeviča a Nemeckej južnej armády generála pechoty A. von Linsingena. V náročných zimných podmienkach a v ťažko prístupnom horskom teréne však nedokázali prelomiť ruské postavenia a ich ofenzíva na úseku rakúsko-uhorskej 3. armády po niekoľkých dňoch uviazla. Postup Nemeckej južnej armády uviazol o niečo neskôr na začiatku februára 1915.

Po odrazení rakúsko-uhorskej 3. armády generála pechoty S. Boroeviča prešla do útoku ruská 8. armáda generála jazdeckta A. A. Brusilova. Svoju ofenzívu zahájila 27.1.1915 a v oblasti súčasných slovensko-poľských hraníc sa jej podarilo prelomiť obranu protivníka. Ruské jednotky prenikli cez karpatské priesmyky a 5.2.1915 obsadili Svidník aj Medzilaborce (napríklad boje pri Hunkovciach – bližšie podkapitola III.3). Na tejto línii sa ich útok vyčerpal a rakúsko-uhorským obrancom sa podarilo dočasne stabilizovať ich postavenia na južnej strane Karpát. Neúspech prvej rakúsko-uhorskej ofenzívy zameranej na deblokáciu Przemyslu a úspešný prienik ruských vojsk cez Karpaty na územie súčasnej Slovenskej republiky spôsobili, že od konca januára 1915 sa karpatské bojisko stalo najexponovanejším úsekom východného frontu.

Rakúsko-uhorské velenie sa preto rozhodlo prisunúť do tejto oblasti 2. armádu generála jazdeckta Eduarda von Böhm-Ermolli, ktorú rozvinulo medzi pravým krídlom 3. armády a ľavým krídlom Nemeckej južnej armády na línii medzi Lupkovským a Užocým priesmykom. Ruské velenie reagovalo prisunutím 9. armády generála pechoty Platona Aleksejevčia Lečickeho na ľavé krídlo 8. armády a prenesením hlavných síl 3. armády generála pechoty R. Dmitrieva zo západnej Haliče do Karpát na pravé krídlo 8. armády. Rakúsko-uhorské jednotky ukončili svoju prípravu k útoku skôr ako ruské jednotky a dňa 27.2.1915 zahájili druhú ofenzívu zameranú na deblokáciu Przemyslu. Vo vrcholiacej karpatskej zime nasledovali úporné boje, ktoré skončili 10.3.1915 rakúsko-uhorským neúspechom. Generál jazdeckta Eduard von Böhm-Ermolli so svojou 2. armádou dokázal preniknúť až k Baligrodu, len 70 kilometrov južne od obklúčeného Przemyslu, ale tam sa jeho útok vyčerpal. Rakúsko-uhorská 3. armáda generála pechoty S. Borojeviča a Nemecká južná armáda generála pechoty A. von Linsingena viedli v tomto období statickú zákopovú vojnu a nedisponovali už dostatočnými silami na zahájenie rozsiahlej útočnej činnosti.

V dôsledku neúspechu dvoch rakúsko-uhorských ofenzív zanikla možnosť deblokovať fortifikačný komplex Przemysl. Jeho posádka sa po polročnom obliehaní a po vyčerpaní všetkých zásob 22.3.1915 vzdala a do ruského zajatia padlo 119500 rakúsko-uhorských dôstojníkov a vojakov. Kapitulácia Przemyslu mala ďalekosiahle politické aj vojensko-strategické dôsledky. Ruské velenie po dlhých polemikách konečne dosiahlo konsenzus v otázke svojich priorit a za prvoradú úlohu určilo prienik cez Karpaty do vnútrozemia Rakúsko-Uhorska s cieľom vyradiť tohto protivníka z vojny. Juhozápadnému frontu generála delostrelectva N. I. Ivanova boli pridelené nové posily a do pripravovanej ofenzívy mohol taktiež nasadiť jednotky 11.

armády generála pechoty A. N. Selivanova, ktoré sa uvoľnili po obsadení Przemyslu. Od týchto vojsk sa požadovalo dosiahnutie rýchleho víťazstva, pretože hospodárstvo cárskeho Ruska malo veľké problémy s fungovaním vo vojnovom režime a ruské vojská začali v tomto období už pociťovať nedostatok munície a výzbroje. Ruské velenie preto do svojej karpatskej ofenzívy nasadilo všetky dostupné rezervy a dúfalo, že táto operácia rozhodne o výsledku bojov

na celom východnom fronte. *Nemeckí a rakúsko-uhorskí vojaci na pochode. Východný front, jar 1915*

Rakúsko-Uhorsko sa na konci marca 1915 ocitlo v rovnako kritickej situácii ako na konci novembra 1914 a po druhýkrát čelilo reálnej hrozbe vojenskej porážky. Jeho vojská boli po ťažkých zimných bojoch v Karpatoch vyčerpané a výcvikové útvary v zázemí nestačili dopĺňať rastúce straty frontových jednotiek a rýchlo im prideľovať dostatočný počet zmobilizovaných záložníkov a odvedencov. Štatisticky priemerná doba bojového nasadenia rakúsko-uhorského vojaka na karpatskom úseku východného frontu predstavovala v zime a na jar 1915 len 5 - 6 týždňov, po ktorých dotýčny vojak padol, utrpel zranenie, bol zajatý, alebo sa stal nezvestným. Zatiaľ čo ruské vojská začali v tomto období trpieť rastúcim nedostatkom munície a výzbroje, rakúsko-uhorské vojská začali naopak pociťovať akútny nedostatok vycvičených vojakov.

Závažnosť situácie si uvedomilo aj nemecké velenie, ktoré začalo uvažovať o presune strategického ťažiska svojho vojnového úsilia zo západného frontu na východný front. Avšak prijatie tohto zásadného rozhodnutia, naplánovanie bojovej činnosti a presun časti nemeckých vojsk z Francúzska do západnej Haliče si vyžiadalo niekoľko týždňov a bolo završené až na konci apríla 1915. V dôsledku tejto situácie v období medzi koncom marca a začiatkom apríla 1915 nastalo pre rakúsko-uhorskú armádu jedno z najťažších období počas celej prvej svetovej vojny, kedy oslabená a vyčerpaná musela čeliť novej ruskej ofenzíve. Vtedajšiu kritickú situáciu zdôrazňoval najmä fakt, že nemecký spojenec nesplnil svoje predvojnové sľuby a nedokázal za šesť týždňov vyradiť z vojny Francúzsko a presunúť svoje sily proti Rusku. Rakúsko-Uhorsko tak namiesto pôvodne plánovaných siedmich týždňov čelilo prevahe ruských vojsk už osem mesiacov. Odolnosť jeho armády bola na jar 1915 vystavená rozhodujúcej skúške.

Velenie ruského juhozápadného frontu nechcelo strácať čas a jeho armády začali prechádzať do útoku postupne už od 20.3.1915 po celej dĺžke karpatského frontu. Intenzita ich útokov sa zosilňovala paralelne s prisúvaním jednotiek 11. armády generála pechoty A. N. Selivanova od Przemyslu a ruská ofenzíva vyvrcholila na začiatku apríla 1915. Jej ťažiskom sa stalo územie severovýchodného Slovenska, kde sa ruské jednotky pokúšali preraziť cez Zborov na Bardejov (napríklad boje pri Stebníku – vid'. podkapitola III.4), cez údolie Ondavy na Vranov nad Topľou (napríklad boje pri Kolbovcich – vid'. podkapitola III.5), cez údolie Laborca na Humenné (napríklad boje pri Zbudskej Belej – vid'. podkapitola III.6) a cez priesmyk Ruské sedlo na Sninu a Užhorod. Na prelome marca a apríla 1915 sa rozpútali najurputnejšie boje v celej epopeji karpatských bitiek. Ruské vojská vrhali do útoku posledné zálohy a zúžitkovávali všetky dostupné zásoby munície. Rakúsko-uhorské vojská zasa z posledných síl držali svoje obranné postavenia s vedomím, že ich ústup by znamenal prelomenie karpatského frontu a preniknutie protivníkových vojsk do vnútrozemia monarchie.

Na južnej strane Karpát sa front po celej dĺžke otriasal v doposiaľ najťažších a najkrvavejších bojoch. V dôsledku ruskej ofenzívy sa územie súčasnej Slovenskej republiky stalo dejiskom jednej z kľúčových bitiek prvej svetovej vojny. Ruské vojská vyvinuli enormný tlak s cieľom prelomiť protivníckove postavenia aspoň na jednom úseku karpatského frontu, avšak rakúsko-uhorská obrana sa ukázala ako dostatočne odolná. Vznikol síce celý rad kritických situácií, ktoré sa však rakúsko-uhorskému veleniu podarilo eliminovať a udržať svoje obranné pozície. Väčší taktický úspech ruské vojská zaznamenali len v údolí Laborca, kde hrozilo, že prekonajú obranu rakúsko-uhorského X. armádneho zboru generála pechoty Huga Meixner von Zweienstamm, ktorý podliehal 3. armáde generála pechoty S. Borojeviča. Túto hrozbu zažehnilo nasadenie nemeckých jednotiek „Beskiden Korps“ (Beskydského zboru), ktorému velil generál jazdeckta Johannes Georg von der Marwitz. Nemecké velenie na poslednú chvíľu vyčlenilo na podporu svojho rakúsko-uhorského spojenca posily v počte troch peších divízií, ktoré v tomto úseku prešli 3.4.1915 do protiútok a obnovili pôvodnú líniu obrany.

Ruské vojská zaznamenali neúspechy aj na ostatných úsekoch karpatského frontu a útočná operácia na severovýchode Slovenska vyčerpala ich ofenzívny potenciál. Do európskej vojenskej histórie vstúpili tieto boje ako „Veľkonočná bitka v Karpatoch“ a ruská vojenská historiografia ich označuje ako „3. karpatskú bitku“. Rozhodujúci pokus ruských vojsk o prekonanie Karpát a vyradenie Rakúsko-Uhorska z vojny zlyhal a na východnom fronte došlo v dôsledku toho k cel-

Južný úsek frontu na prelome marca a apríla 1915. Posledná ruská ofenzíva v Karpatoch. Eperjes – dobový úradný názov mesta Prešov (J.Bator: Wojna Galicyjska)

kovej zmene strategickej situácie. Rakúsko-uhorská armáda vydržala kritickú zaťažkávaciú skúšku a vytvorila podmienky pre sústredenie nemeckých záloh presunutých zo západného frontu, ktoré potom 2.5.1915 prešli do úspešnej ofenzívy pri Gorliciach.

Na začiatku mája 1915 bol prelomený ruský front v západnej Haliči a postup nemeckých a rakúsko-uhorských vojsk prinútil ruské velenie k okamžitému stiahnutiu jeho síl z južnej strany Karpát. Oblasť, o ktorú ruské vojská tvrdo a za veľkých strát bojovali od januára do apríla 1915 museli byť v priebehu niekoľkých dní opustené a posledné ruské jednotky ustúpili cez Lupkovský priesmyk dňa 7.5.1915. V dôsledku tejto situácie sa boje presunuli do východnej Haliče a front sa tak vzdialil od teritória súčasnej Slovenskej republiky. V ďalších rokoch prvej svetovej vojny už bojové operácie naše územie nezasiahli. Východný front však za sebou zanechal spustošené bojisko zaplnené zničenými mestami a dedinami a pokryté hromadnými vojnovými hrobmi. Okrem padlých a nezvestných vojakov zaznamenali bojujúce armády aj množstvo zranených a zajatých vojakov. V období január - apríl 1915 dosiahli celkové straty ruských vojsk výšku približne 1 100 000 vojakov. Rakúsko-uhorské straty za to isté obdobie dosiahli výšku okolo 700 000 vojakov (bez strát v Srbsku) a nemecké straty výšku približne 300 000 vojakov (len na východnom fronte).

Bol to práve karpatský úsek východného frontu, ktorý si vyžiadal skoro polovicu všetkých obetí. Len na teritóriu súčasnej Slovenskej republiky následkom týchto bojov padlo alebo v dôsledku zranení zomrelo 37 400 vojakov rakúsko-uhorskej, ruskej a nemeckej armády a ďalších približne 250 000 vojakov bolo na našom území ranených alebo zajatých. Mlčiacim mementom týchto tragických vojnových obetí je 236 vojenských cintorínov na severovýchode Slovenska, z ktorých väčšina je polozabudnutá a nachádza sa v neutešenom stave.

II. Vojenské cintoríny I. svetovej vojny na východnom Slovensku

Po vzdialení sa frontu od Karpát v máji 1915 vyvstala pred velením rakúsko-uhorskej armády otázka organizovaného pochovania vojakov, ktorí padli v ťažkých bojoch na tomto úseku východného frontu. Velenie rakúsko-uhorskej armády vytvorilo päť Kriegsgräber-kománd (oddieľy vojnových hrobov), ktoré mali za úlohu budovať vojenské cintoríny, exhumovať improvizované vojnové hroby a taktiež na niekdajších bojiskách vyhľadávať pozostatky nepochovaných vojakov. Na dnešnej poľskej strane Karpát v západnej Haliči podliehali Kriegsgräber-komandá rakúskemu veleniu. Na dnešnej slovenskej strane Karpát podliehali tieto oddieľy uhorskému veleniu a pri svojej činnosti neboli ani zďaleka tak dôsledné ako oddieľy pod rakúskym velením. Na území súčasnej Slovenskej republiky pôsobili Kriegsgräber-komandá č.1; 4; a 5.

Štandardný postup pri výstavbe vojenského cintorína bol taký, že sa najprv robilo skromné oplotenie, častokrát iba z ostnatého drôtu. Nad jednotlivými, ale aj spoločnými hrobmi sa umiestňovali zväčša drevené kríže, občas aj betónové. Na rozsiahlejších spoločných cintorínoch boli vystavané kamenné mohyly. Je takmer pravidlom, že na vojenských cintorínoch boli vysadené smreky a po ich obvede hloh. Práve tieto dreviny ešte aj dnes po viac ako deväťdesiatich rokoch nám pomáhajú identifikovať mnohokrát už zabudnuté a neudržiavané lokality. Všetky práce pri výstavbe vojenských cintorínov vykonávali najmä vojnoví zajatci. Kriegsgräber-komandá však vo vojnových podmienkach vykonali zverenú prácu nedôsledne a práve v tomto momente už môžeme pozorovať prvé príčiny, ktoré do značnej miery spôsobili dnešný neutešený stav vojenských cintorínov.

Po skončení I. svetovej vojny v roku 1918 a po vzniku ČSR sa vo výstavbe a obnove cintorínov pokračovalo ďalej. Touto činnosťou sa zaoberala Inšpekcia vojnových hrobov pre Slovensko a od roku 1922 Ústredný inšpektorát vojnových hrobov so sídlom v Košiciach. V 20-tych a začiatkom 30-tych rokov dostali žandárske stanice na východnom Slovensku za úlohu zmapovať počet a stav vojenských cintorínov, čo začiatkom 30-tych rokov vyústilo do prípravy projektov na výstavbu veľkých centrálnych cintorínov s výraznými pamätníkmi. Z týchto projektov sa však realizovalo iba minimum.

Po skončení II. svetovej vojny došlo k strate záujmu o vojenské cintoríny z obdobia I. svetovej vojny. Jedným z dôvodov boli ľudské a materiálne obete II. svetovej vojny, ktoré zatienili v pamäti ľudí obete predošlej vojny. Nezanedbateľným dôvodom však bol aj politicky motivovaný nezáujem vtedajšej vládnucej garnitúry o obdobie I. svetovej vojny. Výsledkom toho bolo, že národné výbory resp. organizácie v ich priamej zriaďovateľskej právomoci sa o tieto vojenské cintoríny nestarali a tie začali postupne chátrať. Mnohé z nich boli práve v tomto období

značne poškodené, alebo úplne zanikli. Príkladom môže byť vojenský cintorín v obci Sterkovce (okres Medzilaborce), ktorého časť bola zničená pri výstavbe cestnej komunikácie. Veľmi poškodená bola taktiež krypta s pozostatkami padlých vojakov v obci Osadné (okres Snina), ktorá sa v tomto období stala skladom rôzneho pracovného materiálu. Z dôvodu rozširovania občianskych cintorínov zanikli napríklad vojenské cintoríny v Belej nad Cirochou, či Dlhom nad Cirochou (okres Snina).

Po roku 1989 aj keď pomaly, ale predsa dochádza aspoň k čiastočnému pozitívnemu obratu. Dlhé roky trvajúci nezáujem o vojenské cintoríny z I. svetovej vojny si však vyžiadal svoju daň a postoj verejnosti a zodpovedných štátnych inštitúcií sa začal meniť len postupne. K zviditeľneniu tejto problematiky došlo najmä v súvislosti s prvými rekonštrukciami zanedbaných a spustených vojenských cintorínov z obdobia rokov 1914 – 1918. Za podpory Volksbund der Deutschen Kriegsgräberfürsorge (Ľudový spolok pre starostlivosť o nemecké vojnové hroby - VDK) bol v roku 1991 v Humennom zrekonštruovaný nemecký vojenský cintorín z obdobia II. svetovej vojny a spoločný vojenský cintorín z obdobia I. svetovej vojny. Taktiež bol zrekonštruovaný vojenský cintorín v meste Stropkov, kde bol v roku 1998 osadený žulový pamätník s nápisom: „Na tomto cintoríne sú pochovaní vojaci, obeť I. svetovej vojny a cholery v roku 1914.“ V roku 1999 za pomoci študentov zo Slovenska a Nemecka, ktorých vyslal VDK, bol čiastočne zrekonštruovaný cintorín v obci Radvaň nad Laborcom (okres Medzilaborce). Pre nezáujem samosprávy však v nasledujúcich rokoch chátral a znova sa dostal na pokraj zániku. K jeho opätovnej obnove došlo až v roku 2005, kedy ho zrekonštruovali príslušníci 5. roty pancierových granátnikov 152. práporu Bundeswehru a príslušníci 3. mechanizovanej roty VÚ 1102 Michalovce. Za podpory veľvyslanectva Ruskej federácie v Bratislave bol v roku 2001 zrekonštruovaný vojenský cintorín v obci Ladomirova (okres Svidník).

Dôležitým medzníkom vo vývoji stavu vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny bolo prijatie zákona o vojnových hroboch č. 441/2002, ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 2003. Tento zákon prvýkrát zadefinoval pojmy ako vojnové obeť, vojnové hroby či starostlivosť o vojnové hroby. Zároveň umožnil obciam, ako správcom vojnových hrobov, každý rok sa uchádzať o sumu vo výške dvojnásobku minimálnej hodinovej mzdy na starostlivosť o jedno hrobové pole. V roku 2005 bol prijatý nový zákon o vojnových hroboch č. 130/2005, ktorý ešte presnejšie vymedzil základne pojmy. Na rozdiel od predchádzajúcej právnej normy taktiež určil povinnosti pre obce zabezpečujúce starostlivosť o vojnové hroby. Zároveň definoval priestupky a porušenia zákona týkajúce sa vojnových hrobov a určil patričné sankcie. Na zabezpečenie starostlivosti o vojnové hroby tento zákon zvýšil príspevok zo štátneho rozpočtu na päťnásobok minimálnej hodinovej mzdy na jedno hrobové pole.

Vďaka prijatiu týchto zákonných noriem došlo aspoň k čiastočnej rekonštrukcii viacerých vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny. Popri aktivizácii miestnych samospráv, ktoré získali šancu čerpať financie zo štátneho rozpočtu, naďalej pokračovala obnova a záchrana týchto lokalít aj so zahraničnou podporou. V roku 2002 za pomoci príslušníkov Bundeswehru (182. tankový prápor z Bad Se-

gebergu a 51. letka „Immelmann“ – KR OPP) bol zrekonštruovaný vojenský cintorín v Nižnej Polianke (okres Bardejov). Po poskytnutí podpory od Österreichisches Schwarzes Kreuz (rakúska organizácia starajúca sa o vojnové hroby) bol v roku 2004 zrekonštruovaný vojenský cintorín v obci Korejovce (okres Svidník). V tom istom roku bol taktiež obnovený vojenský cintorín v meste Bardejov. V roku 2005 bola ukončená oprava už spomínanej krypty padlých vojakov z I. svetovej vojny v obci Osadné. Rekonštrukciu tohto vojnového hrobu podporilo na požiadanie miestneho kňaza Petra Soroku veľvyslanectvo Ruskej federácie v Bratislave. Medzi významné lokality zrekonštruované v roku 2005 patrí taktiež vojenský cintorín vo Vyšnom Svidníku a tiež vojenský cintorín v Nižnom Svidníku, ktorého rekonštrukcia bola ukončená v roku 2006.

Zrekonštruované boli taktiež vojenské cintoríny vo Vyšnom Mirošove (okres Svidník), Chotči (okres Stropkov), cintoríny nad obcami Čertizné a Habura (okres Medzilaborce), ktoré sa nachádzajú na slovensko-poľskej hranici. Ukončená bola tiež rekonštrukcia vojenského cintorína v Krasnom Brode (okres Medzilaborce). Do pozornosti tiež treba uviesť veľmi príkladnú rekonštrukciu vojenského cintorína v Uličí (okres Snina) realizovanú za finančnej podpory Európskej únie. Za výraznej účasti Miroslava Buraľa boli tiež zrekonštruované ďalšie cintoríny v sninskom okrese, ako napríklad v obciach Topoľa, Príslop, Kolbasov a Runina. Aj vďaka príspevku, ktorý obciam prislúcha na základe zákona o vojnových hroboch č. 130/2005 boli aspoň čiastočne opravené niektoré vojenské cintoríny z obdobia I. svetovej vojny, ako napríklad v obciach Čabiny, Zbudská Belá a Čabalovce (okres Medzilaborce).

Týmto výpočtom lokalít sme neobsiahli všetky vojenské cintoríny, ktoré boli v posledných rokoch zrekonštruované, čo však ani nebolo cieľom tejto kapitoly. Naším zámerom bolo poukázať na všetky hlavné vývojové trendy, ktoré sprevádzali problematiku vojenských cintorínov od ich vzniku v rokoch 1914 – 1918 až po dnešok. V tejto súvislosti považujeme za potrebné zdôrazniť, že aj napriek pozitívnemu posunu, ku ktorému došlo v posledných rokoch, komplexná starostlivosť o tieto vojenské cintoríny ostáva naďalej slabá a ich opravy napredujú veľmi pomaly. Neutešenou realitou ostáva fakt, že niekoľko zrekonštruovaných lokalít tvorí iba malý zlomok z celkového počtu 236 vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny, ktoré sa nachádzajú na území severovýchodného Slovenska.

Veľa práce si v budúcnosti vyžiada nielen obnova a udržiavanie vojenských cintorínov, ale aj podrobné historické preskúmanie a zdokumentovanie tejto problematiky. Výskum môže priniesť informácie, ktoré by vhodnou formou mohli informovať verejnosť o tejto stránke našich dejín. Vážnou slabinou niektorých zrekonštruovaných cintorínov je napríklad absencia informačných tabúl so základnými údajmi o lokalite. Výskum každej historickej problematiky prináša určité úskalia. Vzhľadom na fakt, že dlhé desaťročia sa problematike vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny venovalo veľmi málo pozornosti, je stratená možnosť získať nejaké informácie od živých pamätníkov. Tieto svedectvá mohli byť cenným a zaujímavým príspevkom k celkovej mozaike.

Základné informácie nám poskytujú archívne materiály. Väčšina záznamov pochádza z archívnych fondov orgánov československej správy, ktoré mali vojnové cintoríny na starosti. Konkrétne mali túto problematiku zmapovať žandárske stanice

a vyhotoviť podrobné správy o cintorínoch v miestach svojho pôsobenia. Tieto záznamy vznikli v povojnovom období a len malá časť materiálov pochádza z rokov 1914 – 1918. Veľkým problémom je skutočnosť, že archívne zložky nie sú úplné. Aj tie dokumenty, ktoré sa zachovali, obsahujú často neúplné údaje o danej lokalite. Drvivá väčšina dokumentov je písaná ručne, čo prináša problémy najmä s identifikáciou niektorých mien obetí. Nie každá zložka obsahuje zoznam obetí, a preto je potrebné takýto zoznam vyhotoviť spracovaním všetkých evidenčných listov, ktoré boli vyhotovené ku každému vojnovému hrobu. Množstvo údajov sa líši od lokality k lokalite. Najhoršie sú na tom vojenské cintoríny, ktoré vznikali v bezprostrednej blízkosti miest, kde sa dlhodobo bojovalo. Padlí boli pochovaní len improvizovaným spôsobom a k riadne zdokumentovanému vybudovaniu cintorína došlo až po dlhšej dobe, alebo vôbec. Často chýbajú mená obetí, národnosť, kmeňové jednotky, dátumy a príčiny smrti.

Najväčší problém spôsobujú nepresné údaje, ktoré si navzájom odporujú. Nesúhlasia počty obetí, nie je jasné, koľko vojakov je pochovaných v jednotlivých hroboch, ba nie je známy ani počet hrobov. Tieto nejasnosti majú na svedomí pracovníci tých inštitúcií, ktoré zhotovovali záznamy o cintorínoch. Niekedy tieto nejasnosti vidieť na prvý pohľad, čo svedčí o prístupe jednotlivých žandárskych staníc k tejto úlohe. Spomínané okolnosti bránia v zostavení kompletnej informačnej správy o každej lokalite. Napriek tomu nie je táto činnosť zbytočná, pretože každá získaná informácia nám pomáha odhaľovať biele miesta našej minulosti.

Martin Drobňák
Matúš Korba
Radoslav Turik

III. Preskúmané lokality

Vojenské konflikty vždy tvrdo zasiahli územie na ktorom sa odohrávali. Deštruktívna sila vojny po sebe zanechala hrozivé stopy v podobe zničenej krajiny. Ani 1. svetová vojna nebola výnimkou. V nádhernom prostredí Karpát sú dodnes viditeľné stopy vojnovkej vravy. Jednou z najvýraznejších stôp sú vojenské cintoríny. Sú nemými svedkami tvrdých bojov a zmarených ľudských osudov. Na území dnešného východného Slovenska ich môžeme nájsť viac ako dvesto. Drvivá väčšina z nich sa nachádza na území okresov Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Humenné a Snina. Niektoré sa nachádzajú pri obecných cintorínoch alebo sú ich priamou súčasťou. Iné vznikli priamo v horách, len pár metrov od frontovej línie, pretože vojaci často nemali inú možnosť, kde pochovať padlých spolubojovníkov. S každým vojenským cintorínom sa viaže zaujímavá a poučná história. Každý z nich má svoj individuálny príbeh. Množstvo epizód z karpatských bojov sa už nikdy nepodari zrekonštruovať a vyrozprávať. No rozhodne to neplatí o všetkých. Nasledujúca kapitola predstavuje šesť takýchto príbehov. Každý z nich istým spôsobom súvisí s niektorým vojenským cintorínom z 1. svetovej vojny v Karpatoch. Vybrané lokality symbolicky zastupujú šesť vyššie spomínaných okresov Slovenska, v ktorých sa odohrávali frontové boje počas 1. svetovej vojny.

Ruská zásobovacia kolóna v Karpatoch, jeseň 1914

III. 1 KOLBASOV (okres Snina)

V roku 1914 niesla obec Kolbasov úradný názov Végaszó a mala 372 obyvateľov. Po vypuknutí prvej svetovej vojny bola väčšina mužov z tejto obce povolávaná do dvoch peších plukov, ktorých doplnňovacie obvody sa nachádzali v tejto oblasti. Týkalo sa to 66. cisárskeho a kráľovského pešieho pluku s veliteľstvom v Užhorode a 9. kráľovského honvédskeho pešieho pluku s veliteľstvom v Košiciach. Niektorí muži boli povolávaní aj do delostreleckých a jazdeckých jednotiek podliehajúcich košickému VI. armádnemu zboru.

Od jesene roku 1914 až do jari roku 1915 sa Kolbasov nachádzal v operačnom tyle rakúsko-uhorských vojsk na karpatskom fronte. Cez obec prechádzala dôležitá zásobovacia komunikácia. Zo železničnej stanice vo Veľkom Bereznom sa po ceste cez Kolbasov smerom na priesmyk Ruské sedlo presúvali vojenské jednotky a materiál k frontovej línii na severnej strane Karpát. V tomto období blízke okolie obce Kolbasov dvakrát zasiahli bojové operácie. Po prvýkrát k tomu došlo v novembri 1914 a po druhýkrát v apríli a máji 1915. Vojaci, ktorí padli v týchto bojoch, alebo zomreli v dôsledku vojnových zranení a chorôb, sú pochovaní na miestnom vojenskom cintoríne v Kolbasove. Medzi 33 pochovanými vojakmi sa nachádzajú aj obeť najťažšieho boja, ktorý sa v blízkosti Kolbasova odohral 23. novembra v roku 1914.

V polovici novembra 1914 prenikli jednotky ruskej 8. armády generála jazdecktva Alekseja Aleksejeviča Brusilova ku karpatským priesmykom, ktoré držali jednotky

Rakúsko-uhorská zásobovacia kolóna v Karpatoch, jeseň 1914

rakúsko-uhorskej 3. armády generála pechoty Svetozara Boroeviča. Na ľavom krídle ruskej 8. armády pôsobil XXIV. armádny zbor generálporučika Afanasia Andrejeviča Curikova, ktorý nariadil 48. pešej divízii generálmajora Lavra Georgijeviča Kornilova útok z priesmyku Ruské sedlo cez Sninu na Humenné. Tento útok sa začal 20. novembra 1914 a smeroval proti rakúsko-uhorskej 34. pešej divízii generálporučika Josefa Krautwalda. V tomto ročnom období sa už karpatské vrchy a lesy nachádzali pod snehovou pokrývkou a vojaci na oboch stranách museli čeliť nielen protivníkovi, ale aj ťažko priechodnému terénu a mrazom, ktoré v noci dosahovali až mínus 8 stupňov Celzia. Nezriedka dochádzalo k prvým stratám v dôsledku omrznutia končatín. Napríklad len rakúsko-uhorský 101. peší pluk prišiel v krátkom čase troch dní, od 20. do 22. novembra v roku 1914 o približne 50 vojakov, ktorých bolo nutné odtransportovať do lazaretu. Rusí vojaci zasa trpeli nedostatkom potravy, nakoľko konské povozy zásobovacieho trénu nestačili dostatočne rýchlo nasledovať svoje jednotky po ťažko zjazdných karpatských cestách.

Napriek nepriaznivým poveternostným podmienkam už v prvý deň ruského útoku dňa 20. novembra v roku 1914 boli obsadené obce Ruské a Veľká Poľana a 48. pešia divízia generálmajora L. G. Kornilova pokračovala v postupe na Sninu. Rakúsko-uhorská 34. pešia divízia ustúpila a zaujala obranu naprieč údolím Cirochy pri obci Starina. Generálporučík Josef Krautwald väčšinou svojich síl bránil cestu na juh k Snine. Cestu na juhovýchod na Veľký Bereznyj zaistil 101. peším plukom. Vojaci tohto pluku sa ráno 21. novembra 1914 rozmiestnili na línii severne od obcí Dara a Príslop. Bezprostredne v ich tyle sa už nachádzala obec Kolbasov. Ruský útok začal v dopoludňajších hodinách a bol sústredený na Starinu. Po ťažkých bojoch sa vojakom ruského 191. Largo-Kaguľského pešieho pluku podarilo popoludní okolo šestnásť hodiny túto obec obsadiť a vytlačiť z jej okolia príslušníkov rakúsko-uhorského 29. pešieho pluku. V dôsledku obsadenia Stariny bola rakúsko-uhorská 34. pešia divízia prinútená ustúpiť k Snine a k tomuto ústupu sa pripojil aj jej 101. peší pluk.

Kapitán József Rom, dočasne poverený velením 101. pešieho pluku, na krytie svojho ústupu zanechal v obci Dara IV. prápor pod velením poručíka Karola Galli. Na tento prápor v neskorých popoludňajších hodinách zaútočili vojaci I. práporu 190. Očakovského pešieho pluku, ktorí postupovali lesmi od obce Veľká

Smutný výsledok boja v Karpatoch v jeseni 1914

Pofana ako predvoj celého pluku, ktorému velil plukovník Stanislav Feliksovič Svjackij. Ich cieľom bol obchvat rakúsko-uhorských pozícií pri Starine, ale z dôvodu náročného kopcovitého terénu a zasneženého lesa bol ich postup veľmi pomalý. K obci Dara dorazili až po ústupe hlavných rakúsko-uhorských síl a narazili len na ich zadný voj. Pred príchodom Rusov nariadil poručík K. Galli vojakom IV. práporu aby sa stiahli smerom na Príslop a Kolbasov. Ústup prebehol pod silnou paľbou protivníka z pechotných zbraní a jedna ruská rota sa pokúsila o prenasledovanie rakúsko-uhorských vojakov až k obci Príslop. Na okraji tejto obce zaujali obranu dve čaty 14. roty dôstojníckeho čakateľa Ödöna Vettera, ktoré ruský útok odrazili a umožnili usporiadaný ústup IV. práporu do Kolbasova.

Obsadením Stariny sa ruskej 48. pešej divízii otvorila cesta údolím Cirochy na Sninu a väčšina jej síl 22.11.1914 postupovala týmto smerom. Generálmajor L. V. Kornilov ponechal v obci Dara I. prápor 190. Očakovského pešieho pluku aj s dvoma guľometmi a pluku nariadil prikrytie cesty vedúcej na Kolbasov a Veľkij Bereznyj. Zároveň požiadal veliteľa 2. zmiešanej kozáckej divízie generálmajora Aleksandra Aleksandroviča Pavlova, aby po tejto ceste vyslal silný jazdecký prieskum. Obával sa, že rakúsko-uhorské jednotky môžu z tohto juhovýchodného smeru ohroziť tyl jeho divízie, ktorá po obsadení Sniny 22.11.1914 postupovala na západ k Humennému. Ďalšie tri prápory 190. Očakovského pešieho pluku boli ponechané v Starine ako záloha. Zároveň boli pri Starine rozmiestené poľné delá 6. batérie 48. delostreleckej brigády, ktoré svoje hlavne namierili v smere na Príslop a Kolbasov.

Obsadenie Sniny 22. novembra 1914 viedlo k ohrozeniu celého rakúsko-uhorského frontu medzi Lupkovským a Užockým priesmykom. Rakúsko-uhorské velenie nedisponovalo v tomto momente žiadnymi zálohami a bolo nútené improvizovať. Generálporučík Johann Karg, veliteľ zborovej skupiny „Karg“ v Užockom priesmyku prijal riskantné riešenie a začal so sťahovaním veľkej časti svojich síl z tohto úseku. Už 22.11.1914 začal presúvať cez obec Ulič smerom ku Kolbasovu a Príslopu 2. domobraneckú pešiu brigádu generálmajora Raffta. (Predvoj tejto brigády vystriedal IV. prápor 101. pešieho pluku, ktorý bol stiahnutý do zálohy a odoslaný k zvyšku svojho pluku cez Užhorod a Michalovce k Humennému. Po trojdňovom pešom pochode v sychravom a veternom počasí po rozbahnených cestách na miesto určenia došlo len 160 vojakov. Ďalší vojaci zaostali kvôli únave a ochoreniam a ich počet prevyšoval počet vojakov stratených v bojoch v údolí Cirochy).

Za 2. domobraneckou pešou brigádou sa presúvala 8. jazdecká divízia generálmajora Georga von Lehmana, ktorý prevzal velenie nad celou touto bojovou skupinou sústreďujúcou sa v Príslope a Kolbasove. Tento rakúsko-uhorský manéver ruské velenie neodhalilo, nakoľko v tomto priestore dňa 22.11.1914 nevykonala ruská strana dostatočný prieskum. Generálmajor L. G. Kornilov sa spoliehal, že túto úlohu splní 2. zmiešaná kozácka divízia, ktorá prekročila priesmyk Ruské sedlo hneď za 48. pešou divíziou a v jej závese postupovala na Sninu. Generálmajor A. A. Pavlov však nenaplnil tieto očakávania, lebo o nasadení svojej divízie mal inú

predstavu ako generálmajor L. G. Kornilov. V tejto začiatkovej fáze vojny ešte prevládali tradičné predstavy o nasadení jazdeckta a generálmajor A. A. Pavlov sa chcel presunúť cez Karpaty pod krytím 48. pešej divízie k Humennému a až odtiaľ nasadiť svoju divíziu do útoku údolím Laborca do otvorenej nížiny smerom na Michalovce a ďalej na juh. V dôsledku toho nerozptyľoval jej sily a na prieskum oblastí na východ a juhovýchod od čiar Dara – Stakčín vyslal len dve sotne kozákov.

Sústredovanie práporov rakúsko-uhorskej 2. domobraneckej pešej brigády v okolí Príslopu a Kolbasova prebiehalo aj nasledujúci deň a bolo ukončené až okolo poludnia dňa 23. novembra v roku 1914. Pochod po zľadovatenej ceste vedúcej v kopcovitom teréne bol pomaly a náročný. Presvedčili sa o tom aj vojaci rakúsko-uhorskej 8. jazdeckej divízie, ktorí postupovali za 2. domobraneckou pešou brigádou. Kvôli zdĺhavému zdolávaniu náročného terénu sa do večera už nestihli zapojiť do bojov. Veliteľ tejto bojovej skupiny generálmajor G. von Lehmann si navyiac uvedomoval, že nedisponuje dostatočnou silou, pretože 2. domobraneckú pešiu brigádu tvorilo približne 3000 záložníkov starších ako 45 rokov, ktorí pochádzali z Viedne a velili im penzionovaní dôstojníci povolaní na začiatku vojny do aktívnej služby. Išlo o jednotku, ktorá bola pôvodne určená len na stráženie mostov a inej železničnej infraštruktúry v zázemí. Kritická frontová situácia si však vynútila nasadenie aj tejto brigády v prvej línii, čomu ale nezodpovedal výcvik jej vojakov. Na druhej strane, 8. jazdecká divízia už disponovala ostrieľanými frontovými vojakmi, ktorí po skúsenostiach z predošlých bojov boli nasadzovaní ako pechota a svoje kone používali len na presun. V druhej polovici novembra 1914 však táto divízia disponovala len o niečo viac ako tisícovou dragúnov a hulánov a čakala na doplnenie svojich stavov. Preto do bojov v priestore Dara – Príslop – Kolbasov nemohla zasiahnuť v plnej sile. Generálmajor G. von Lehmann aj napriek týmto slabinám vydal rozkaz k útoku, pretože prienik ruskej 48. pešej divízie zo Sniny do Humenného dňa 23. novembra 1914 vyvolal kritickú situáciu. Po prvýkrát totiž hrozil prielom frontu spojený s prienikom ruských vojsk cez Karpaty do východoslovenskej nížiny. Rakúsko-uhorské velenie malo za cieľ znovuobsadením obcí Dara a Starina odrezáť zásobovaciu komunikáciu 48. pešej divízie a prinútiť generálmajora L. G. Kornilova k ústupu z Humenného.

Tento útok uskutočnili vojaci 2. domobraneckej pešej brigády generálmajora Raffta. Popoludní dňa 23. novembra 1914 zahájili vojaci rakúsko-uhorskej armády postup po svahoch na oboch stranách cesty z Príslopu k Dare. V tom čase sa v obci Dara stále nachádzal I. prápor 190. Očakovského pešieho pluku aj s dvoma guľometmi, ktorý za delostreleckej podpory rakúsko-uhorský útok odrazil. Medzitým sa zo Stariny do Dary presunuli ďalšie tri prápory 190. Očakovského pluku a spolu prešli do protiútku. (V Stakčine ostal ešte jeden prápor 192. Rymnikského pešieho pluku v zálohe). Ruský 190. Očakovský peší pluk disponoval približne 3000 skúsenými vojakmi, ktorí sa po dvoch dňoch oddychu s plným nasadením zapojili do boja. Ich protiútok rakúsko-uhorská 2. domobranecká pešia brigáda nevydržala a utrpela porážku. Generálmajor Rafft sa pokúšal osobným príkladom povzbudiť

svojich vojakov, ale v prvej línii bol črepinou delostreleckého granátu ľahko ranený na hlave. Ruský tlak bol natoľko silný, že spôsobil neprehľadnú situáciu, v ktorej rakúsko-uhorskí dôstojníci stratili kontrolu nad priebehom boja. Ich vojaci začali neorganizovane ustupovať z Príslopu do Kolbasova a na bojisku zanechávali svojich padlých i väčšinu ranených. Podľa hlásenia plukovníka S. F. Svjackého, jeho vojaci v bojoch medzi Darou a Príslopom zajali generálmajora Raffta, deväť dôstojníkov, okolo tisíc vojakov 2. domobraneckej pešej brigády a ukoristili dva guľomety.

V Kolbasove boli ustupujúci rakúsko-uhorskí vojaci zastavení dôstojníkmi 8. jazdeckej divízie, ktorým sa v noci z 23. na 24. novembra 1914 podarilo neďaleko obce vytvoriť záchytnú obrannú líniu. Na tejto čiare sa v priebehu nasledujúceho dňa rozvinuli dragúni a huláni tejto divízie, ktorí v úlohe pechoty mali vystužiť postavenia zvyšku 2. domobraneckej pešej brigády. V Kolbasove sa nachádzalo poľné obväzisko, ktoré poskytovalo prvú pomoc raneným evakuovaným z bojiska. Niekoľkí vojaci 2. domobraneckej pešej brigády, ktorí podľahli svojim zraneniam, boli medzi prvými pochovanými na vojenskom cintoríne v Kolbasove (vojaci, ktorí padli 23.11.1914 priamo v boji boli pochovaní v Príslope). Prvým vojakom pochovaným na vojenskom cintoríne v Kolbasove bol príslušník 5. honvédskeho pešieho pluku János Fuzak. Menovaný vojak bol pochovaný už 20.11.1914 a s najväčšou pravdepodobnosťou zomrel v dôsledku zranenia alebo choroby počas prevozu z frontovej línie do železničnej stanice Veľký Bereznyj.

Nasadenie 2. domobraneckej pešej brigády skončilo jej porážkou. Avšak generálmajorovi G. von Lehmannovi sa podarilo odpútať pozornosť ruského velenia od sústreďovania hlavnej časti rakúsko-uhorských síl, ktoré boli stiahnuté od Užockého priesmyku a presunuté cez Veľký Bereznyj a Ublú na juhovýchod od Stakčina. Ruský 190. Očakovský peší pluk nemohol využiť svoj úspech a postupovať na Kolbasov, lebo už 24.11.1914 sa ruské postavenia stali cieľom nového útoku. Jeho ťažiskom bol Stakčín. Po obsadení obce časť rakúsko-uhorských jednotiek postupovala k Snine a časť k Starine. V dôsledku toho bol ruský 190. Očakovský peší pluk odrezaný od zvyšku 48. pešej divízie. Dňa 25.11.1914 sa stiahol z Príslopu a Dary a pokúšal sa udržať Starinu. Pod tlakom rakúsko-uhorských jednotiek však bol nútený 26.11.1914 ustupovať smerom k priesmyku Ruské sedlo, kde prešiel do obrany na líniu, ktorú tam vytvorili jednotky prisunuté zo zálohy ruského velenia.

Po opätovnom obsadení Stakčina rakúsko-uhorskými jednotkami došlo k prerušeniu zásobovacej komunikácie ruskej 48. pešej divízie v Humennom. Generálmajor L. G. Kornilov vydal rozkaz na presun divízie naspäť do Sniny s cieľom odblokovať cestu k priesmyku Ruské sedlo. V dôsledku tohto došlo v čase od 25. do 27. novembra 1914 v okolí Stakčina a Sniny k veľmi ťažkým bojom, ktoré skončili porážkou 48. pešej divízie. Do konca novembra 1914 ruské jednotky ustúpili cez Papín a Osadné a stiahli sa naspäť na severnú stranu Karpát. O veľkom operačnom význame týchto bojov svedčilo aj vyslanie generálporučika Šándora Szurmaya na tento úsek frontu. Dovtedy generálporučík Š. Szurmay pôso-

bil ako štátny tajomník uhorského kráľovského ministerstva vojny a 25.11.1914 prevzal od generálporučíka J. Karga velenie nad všetkými rakúsko-uhorskými jednotkami v oblasti medzi Sninou a Užockým priesmykom. Do konca novembra 1914 sa mu podarilo stabilizovať rakúsko-uhorský front na tomto úseku Karpát a prekonať prvú kritickú situáciu v začínajúcej epopeji karpatských bitiek.

Charakteristika lokality

Obec Kolbasov sa nachádza asi 21 km východne od okresného mesta Snina v Prešovskom samosprávnom kraji. Obcou preteká riečka Ulička. Najstaršia písomná zmienka hovoriaca o obci pochádza z roku 1492. Obec niekoľkokrát zmenila majiteľov. Spočiatku patrila k humenskému panstvu rodu Drugethovcov. Od 17. storočia bola pričlenená k stropkovskému panstvu a nakoniec od roku 1830 patrila Grécko-katolíckemu biskupstvu v Prešove. V roku 2004 v obci žilo 117 obyvateľov. V obci sa nachádza jeden cintorín z obdobia 1. svetovej vojny.

Vojenský cintorín je súčasťou civilného cintorína. Prístup k vojenskému cintorínu vedie cez nádvorie miestneho chrámu Troch svätiteľov z roku 1866. Cintorín sa nachádza v rohu obecného cintorína na svahu za chrámom.

Rozloha cintorína podľa archívnych materiálov je 426 m². Cintorín bol zrekonštruovaný v roku 2005. Hrobové polia sú dobre viditeľné. Na jednotlivých hroboch sú umiestnené drevené kríže. Jednotlivých krížov je 23 kusov. Krížmi nie je označených osem hrobov v hornom rade a dvojica krajných hrobov v pro-

Zrekonštruovaný vojenský cintorín v Kolbasove

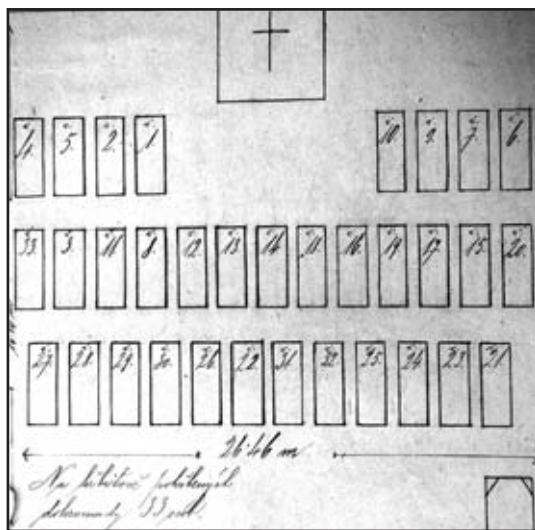
strednom rade. V strede cintorína nad dvomi radmi hrobov je umiestnený drevený latinský kríž. Tento cintorín je pravidelne vykosený a udržiavaný.

Archívna zložka o tomto cintoríne je pomerne kompletná a poskytuje dostatok údajov k zdokumentovaniu faktov o cintoríne. Cintorín je tvorený iba jednotlivými hrobmi. Hroby sa nachádzajú v troch súvislých radoch. V spodnom rade sa nachádza dvanásť hrobov (č. 21-32), v prostrednom rade je umiestnených trinásť hrobov (č. 3,8, 11-20, 33) a v hornom rade je umiestnených osem hrobov s číslom (č. 1,2, 4-7,9,10). Povojnová evidencia vojenských cintorínov, ktorú vykonávali československé úrady, bola na tejto lokalite vykonaná dôkladne, resp. podarilo sa dokladovať takmer všetky základné zachované údaje o cintoríne a jednotlivých padlých. Identifikovať sa podarilo 29 mien vojakov. Všetci identifikovaní vojaci pochádzajú z radov rakúsko-uhorskej armády. Zoznam dopĺňajú štyria neznámi vojaci pochovaní v hroboch s číslami 15, 21, 29, 33. O týchto štyroch vojakoch nemáme žiadne údaje, to znamená, že nemôžeme potvrdiť ani ich národnosť, meno a príslušnosť k jednotke. Pravdepodobne ide o rakúskych vojakov, ale jednoznačný dôkaz nám chýba.

Známych 29 vojakov pochádza z následovných rakúskych jednotiek. Na cintoríne sa nachádzajú padlí zo siedmich peších plukov (K. u. K. Infanterieregiment) pravidelnej armády, konkrétne plukov s číslom 2, 14, 15, 24, 67, 79, 91, ďalej štyroch husárskych plukov (Husaren - regiment) s číslom 2, 11, 14, 18. Zastúpené sú aj jednotky domobrany. Na tomto cintoríne sú pochovaní vojaci z peších plukov rakúskej vlastibrany (K. u. K. Landwehr-Infanterieregiment) s poradovým číslom 2, 13, 15, 24 a uhorských honvédskeho peších plukov (honvéd gyalogezred) s číslom 2, 5, 18. Medzi obeťami vojny na tunajšom cintoríne ležia aj dvaja vojaci z pracovných jednotiek (pracovný od-

diel 1/58 a 5/1). Archívne materiály neuvádzajú príčinu úmrtia ani u jednej obeť. Môžeme sa teda len domnievať, ktoré z obetí zahynuli priamo na fronte a ktoré na následky zranení, či chorôb v lazaretoch. Väčšina obetí zahynula v apríli 1915.

Z obdobia, ktoré spomína predchádzajúci príbeh, pochádza hrob Jánoša Fuzaka, vojaka honvédskeho pešieho pluku číslo 5. Takmer úplný menný zoznam padlých, ktorý by sa zachoval, nie je pri výskume cintorínov z 1. svetovej vojny v Karpatoch častým zjavom. V prípade, že by sa prišlo k ďalšej rekonštrukcii cintorína, bolo by vhodné tento zoznam umiestniť na informačnej tabuli.

Dobový náčrt vojenského cintorína v obci Kolbasov

III. 2 HUMENNÉ (okres Humenné)

Mesto Humenné sa v rámci administratívno-správneho členenia Rakúsko-Uhorskej monarchie nachádzalo v Zemplínskej župe a malo úradný názov Homonna. V roku 1910 v meste žilo 4508 obyvateľov. Po vypuknutí prvej svetovej vojny bola väčšina mužov z Humenného povolávaná do dvoch peších plukov, ktorých doplnovacie obvody sa nachádzali v tejto oblasti. Týkalo sa to 66. cisárskeho a kráľovského pešieho pluku s veliteľstvom v Užhorode a 9. kráľovského honvédského pešieho pluku s veliteľstvom v Košiciach. Niektorí muži boli povolávaní aj do delostreleckých a jazdeckých jednotiek podliehajúcich košickému VI. armádnemu zboru.

Od augusta 1914 bolo Humenné vojenským dopravným uzlom, ktorým prechádzali vlakové transporty z vnútrozemia Rakúsko-Uhorska na front v Haliči. Mestom viedla strategicky dôležitá železničná trať, ktorá smerovala cez Lupkovský priesmyk na severnú stranu Karpát. Význam Humenného potvrdili aj boje v novembri 1914, keď sa mesto a jeho okolie stali dejiskom prvého ruského pokusu o prielom karpatského frontu. Po odrazení tohto útoku sa frontová línia dočasne stabilizovala na severnej strane Karpát, avšak v zime 1915 sa ruské jednotky opäť dostali na južnú stranu Karpát. V období od februára do apríla 1915 sa Humenné stalo cieľom niekoľkých ruských útokov, avšak rakúsko-uhorským jednotkám sa podarilo udržať front a nepripustiť operačný prielom protivníka údolím Laborca do východoslovenskej nížiny. Od novembra 1914 do mája 1915 Humenné predstavovalo dôležité logistické centrum v bezprostrednom tyle karpatského frontu, v ktorom sa sústreďovali záložné jednotky a doplnovacie pochodové prápory, vojenské zásoby a materiál, poľné lazarety, ako aj tranzitné zhromaždiská zajatcov. Po ústupe ruských vojsk z Karpát si mesto až do konca vojny zachovalo dopravný a vojenský význam a ostala v ňom fungovať vojenská nemocnica a dva zajatecké tábory.

Vojaci, ktorí padli v bochoch o Humenné v novembri v roku 1914, ako aj vojaci, ktorí zomreli v dôsledku zranení a chorôb v tunajších lazaretoch, nemocnici a v zajateckých táboroch v rokoch 1914 - 1919, sú pochovaní

Rakúsko-uhorskí vojaci pred kaštieľom v Humennom na konci novembra 1914

na mestskom vojenskom cintoríne. Celkovo ide o 1248 vojakov, z ktorých 385 bolo pochovaných v roku 1914, 314 vojakov v roku 1915, 23 vojakov v roku 1916, 49 vojakov v roku 1917, 33 vojakov v roku 1918 a 444 vojakov v roku 1919.

Medzi vojakmi pochovanými na humenskom vojenskom cintoríne v roku 1914 sa nachádza aj 339 obetí bojov o samotné mesto, ktoré sa odohrali v dňoch od 23. do 28. novembra 1914. Veliteľ ruskej 8. armády generál jazdectva Aleksej Aleksejevič Brusilov nariadil XXIV. armádnemu zboru generálporučika Afanasia Andrejeviča Curikova, aby 20.11.1914 zahájil útok cez Karpaty. V rámci tejto operácie údolím Cirochy postupovala 48. pešia divízia generálmajora Lavra Georgijeviča Kornilova, ktorá 22.11.1914 obsadila Sninu a v podvečer 23.11.1914 jej predvoj bez boja vstúpil do Humenného. V ten istý večer dorazil do mesta aj jeden prápor 194. Troicko-Sergijevského pešieho pluku, ktorý prišiel údolím Laborca a zaistoval ľavé krídlo svojej materskej 49. pešej divízie generálporučika Michaila Andrejeviča Prjaslova. Rakúsko-uhorské jednotky bojovej skupiny „Krautwald“, pod velením generálporučika Josefa Krautwalda, Humenné nebránili a ustúpili do labo-
reckej úžiny k obciam Brekov a Závadka, kde sa začali zakopávať.

Veliteľ rakúsko-uhorskej 3. armády generál pechoty Svetozar Boroevič vydal generálporučikovi J. Krautwaldovi rozkaz, za každú cenu ubrániť labo-
reckú úžinu, ktorá predstavovala posledný hrebeň Karpát a zároveň poslednú prirodzenú prekážku pred východoslovenskou nížinou. Bojová skupina „Krautwald“ bola tvorená vyčerpanou a oslabenou 34. pešou divíziou a 17. domobraneckou pešou brigádou, ktorá bola zložená len zo záložníkov starších ročníkov. Dočasne jej bola podriadená aj málopočetná 1. jazdecká divízia generálmajora von Peteani.

Úlohou bojovej skupiny „Krautwald“, v počte približne 6000 vojakov, bolo udržať svoje postavenia na západ od Humenného a získať čas do príchodu posil. Išlo o úlohu veľmi náročnú, pretože proti tejto bojovej skupine stáli tri zo štyroch plukov ruskej 48. pešej divízie (bez 190. Očakovského pešieho pluku, ktorý kryl priestor Dara – Starina – Stakčín). Tieto tri pluky, ktoré boli pred ofenzívou doplnené o zmobilizované zálohy, disponovali približne 9000 vojakmi. V tesnom

Ruská poľná ošetrovňa na východnom fronte, jeseň 1914

závese za nimi postupovala 2. zmiešaná kozácka divízia generálmajora Alexandra Aleksandroviča Pavlova s približne 5000 vojakmi.

Na druhý deň po obsadení Humenného sa v meste a jeho okolí sústredili tri ruské pluky 48. pešej divízie aj s divíznym delostrelectvom a jedna brigáda 2. zmiešanej kozáckej divízie (druhá brigáda tejto divízie 24.11.1914 dorazila ešte len do Sniny). Rakúsko-uhorské velenie si uvedomovalo kritickú situáciu, ktorú vytvoril prienik týchto síl z priesmyku Ruské sedlo až k Humennému a vykonalo všetky opatrenia, aby zabránilo prielomu karpatského frontu. Nakoniec pristúpilo k riskantnému kroku a od Užockého priesmyku stiahlo väčšinu svojich jednotiek, ktoré 24.11.1914 z juhovýchodu zahájili protiútok na Sninu. Po obsadení Stakčína bola odrezaná jediná zásobovacia komunikácia ruskej 48. pešej divízie, ktorá zároveň stratila kontakt so svojim 190. Očakovským peším plukom. Veliteľ divízie generálmajor L. G. Kornilov preto 25.11.1914 vydal rozkaz na návrat k Snine, kde sa jeho jednotky mali pokúsiť odblokovať cestu k priesmyku Ruské sedlo. Väčšina vojakov tejto divízie aj so svojim veliteľom tak v Humennom strávila len 24 hodín a hneď na druhý deň po svojom príchode už pochodovali tou istou cestou údolím Cirochy naspäť k Snine.

Večer 25.11.1914 ostala v Humennom len jedna brigáda 2. zmiešanej kozáckej divízie a jeden prápor 194. Troicko-Sergijevského pešieho pluku 49. pešej divízie, ktorý do mesta prenikol spolu s predvojom 48. pešej divízie už večer 23.11.1914. Na fronte pri Humennom počas týchto dvoch dní vládol relatívny pokoj, pretože ruské jednotky nemohli pokračovať v postupe, ale museli reagovať na protiútok pri Stakčine a Snine. Rakúsko-uhorské jednotky bojovej skupiny „Krautwald“ sa zasa venovali opevňovaniu svojich obranných postavení na západ od mesta v laboreckej úžine a nevyvíjali žiadnu aktivitu.

Ruské velenie si uvedomovalo, že stiahnutím 48. pešej divízie došlo k oslabeniu tohto úseku frontu a nariadilo 49. pešej divízii, aby predĺžila svoje ľavé krídlo na juh až do Humenného. Veliteľ tejto divízie generálporučik M. A. Prjaslov prikázal zvyšným trom práporom 194. Troicko-Sergijevského pešieho pluku pod velením plukovníka Alexandra Kondratjeviča Remezova, aby sa nasledujúci deň presunuli od obce Udavské do mesta Humenné.

Rakúsko-uhorskí vojaci v novembri 1914 na námestí v Humennom

Dňa 26.11.1914 však svoju činnosť oživilí jednotky rakúsko-uhorskej bojovej skupiny „Krautwald“, ktoré zahájili prieskum bojom. Na základe výsledkov leteckého pozorovania z predošlého dňa bol generálporučik J. Krautwald informovaný, že ruské jednotky sa sťahujú z Humenného naspäť k Snine. Pochopil, že kritická situácia je už prekonaná a hrozba ruského prielomu je eliminovaná. Taktiež vedel, že na železničnej stanici v Michalovciach z vlakových transportov vystupujú vojaci 200. a 201. kráľovských honvédskejších peších brigád, ktorí sa presunú k Strážskemu a Brekovu a dostanú sa pod jeho velenie. Preto už od rána 26.11.1914 začali malé skupiny rakúsko-uhorských vojakov 34. pešej divízie postupovať k západnému okraju Humenného a v prestrelkách s ruskými obrancami skúmali ich postavenia. Veliteľ 2. zmiešanej kozáckej divízie generálmajor A. A. Pavlov nariadil svojim jazdcom, aby podporili prápor 194. Troicko-Sergijevského pešieho pluku a vstúpili do boja v role pešiakov. Obával sa, že rakúsko-uhorské jednotky by mohli vyraziť do protiútokú skôr, ako k mestu dorazí zvyšok 194. Troicko-Sergijevského pešieho pluku od obce Udavské a druhá brigáda jeho divízie od Sniny. Rakúsko-uhorskí vojaci však vyvíjali len malý tlak a v podvečer sa stiahli do svojich postavení na línii medzi Humenným a obcami Jasenov – Brekov – Závadka – Myslina. Rozhodujúci boj o mesto mal nastať až nasledujúci deň.

Ráno 27.11.1914 sa v Humennom a jeho okolí už nachádzali štyri prápory 194. Troicko-Sergijevského pešieho pluku v počte približne 3000 vojakov a celá 2. zmiešaná kozácka divízia v počte okolo 5000 vojakov. Tieto útvary dorazili už predchádzajúci deň a v noci z 26. na 27.11.1914 do mesta pripochodovali ešte dva oslabené pešie prápory 195. Orovajského pešieho pluku 49. pešej divízie v počte približne 1000 vojakov. Tieto jednotky držali obrannú línii, ktorá sa začínala na výšine medzi obcami Brestov a Kudlovce (v súčasnosti mestská štvrť) a ďalej sa tiahla cez kopec Kalvária a pozdĺž vtedajšieho západného okraja mesta k železničnej stanici a k rieke Laborec. Na druhom brehu rieky táto línii pokračovala až k výšine Sokolej. Na vtedajšom východnom okraji Humenného v priestore medzi železničnou traťou a riekou Laborec bolo rozmiestnených dvadsať štyri poľných diel, ktoré spolu s deviatimi ľahkými delami 2. zmiešanej kozáckej divízie poskytovali ruským obrancom palebnú podporu. Proti nim sa k útoku rozvíjalo 9 práporov 200. a 201. kráľovských honvédskejších peších brigád, ktoré disponovali približne 6000 vojakmi a ktorým velil generálmajor Adolf Kornhaber. K týmto sa pripojili aj zvyšky troch plukov 34. pešej divízie v počte okolo 3000 vojakov. Delostreleckú podporu im zaisťovalo 28 poľných diel rozmiestnených na svahoch východne od obcí Brekov a Závadka a jeden obrnený vlak nasadený na úseku železničnej trate medzi Strážskym a Humenným.

V tejto fáze vojny už frontoví velitelia získali prvé skúsenosti s vedením boja v moderných podmienkach, ktoré mali zásadne odlišný charakter, než podmienky tradičných bitiek 19. storočia, na ktoré sa pripravovali a cvičili. Tí rakúsko-uhorskí a ruskí dôstojníci, ktorí prežili masacre počas augustových a septembrových bojov roku 1914 v Ha-

líči, už vedeli, aký smrtonosný účinok má rýchlopalné delostrelectvo a guľomety na pechotu v otvorenom priestore. V novembri 1914 pri Humennom už neposielali svojich vojakov do masových bodákových útokov na protivníkov postavenia. Väčšinou viedli len palebný boj za využitia pohybu a terénneho krytia. V tomto období sa ešte v plnej miere neprejavil fenomén statickej zákopovej vojny a na východnom fronte sa až do konca roku 1914 viedli manévrové operácie. Z tohto dôvodu aj boje pri Humennom boli typickým príkladom tohto prechodového štádia a napriek početným silám na oboch stranách frontu, len zriedka dochádzalo k bodákovým bojom zblízka.

Už na svitaní dňa 27.11.1914 sa rakúsko-uhorskí vojaci začali presúvať na východiskové pozície k útoku. Generálmajor A. Kornhaber so súhlasom generálporučíka J. Krautwalda vyslal popri železničnej trati a ceste z Brekova na Humenné niekoľko práporov, ktoré mali vyvinúť tlak na centrum ruskej obrannej línie medzi riekou Laborec, železničnou stanicou a kopcom Kalvária a bojom upútať tam rozmiestnené sily protivníka. Hlavné rakúsko-uhorské údery však smerovali na obe krídla ruskej zostavy. Z postavení pri obci Myslina postúpilo niekoľko rakúsko-uhorských práporov do priestoru, kde sa v súčasnosti nachádza mestská štvrť Dubník a odtiaľ zaútočilo proti ruskej línii na svahu neďaleko cesty z Brestova do Kudloviec. Po niekoľkohodinovom boji sa im podarilo zatlačiť protivníka a preniknúť cez hrebeň až k okraju obce Kudlovce. Na túto situáciu reagoval veliteľ IV. práporu 194. Troicko-Sergijevského pešieho pluku kapitán Vladimir Michailovič Strigin a viedol svojich vojakov do protiútku, ktorým obnovil pôvodnú líniu. Na tomto úseku boj pokračoval až do neskorých večerných hodín.

Podobne sa situácia vyvíjala aj na južnom úseku frontu pri Humennom. Niekoľko ra-

Neznáme obete bojov na východnom fronte v období 1. svetovej vojny

kúsko-uhorských práporov prebrodilo rieku Laborec neďaleko obce Brekov a cez obec Jasenov postúpilo k svahom výšiny Sokolej. S cieľom preniknúť k cestnému mostu cez Laborec na vtedajšom južnom okraji mesta zaútočili na postavenia III. práporu 194. Troicko-Sergijevského pešieho pluku, ktorému velil kapitán Ivan Vasiljevič Michejev. Ruskí vojaci odrazili niekoľko útokov a v zalesnenom teréne došlo aj k boju na bodáky. Pozdĺž celej frontovej línie pokračovala delostrelecká paľba a prestrelky z ručných zbraní aj po zotmení a pod ich krytím sa rakúsko-uhorskí vojaci sťahovali do svojich pôvodných postavení. To využil plukovník A. K. Remezov na odpútanie 194. Troicko-Sergijevského pešieho pluku a dvoch práporov 195. Orovajského pešieho pluku od protivníka a na ústup z Humenného. (Plukovník A. K. Remezov mal počas bojov svoje veliteľstvo umiestnené v humenskom kaštieli grófa Šándora Andrásyho).

Ruské velenie si uvedomovalo, že tlak protivníka pri Humennom dlho nevydrží a po neúspechu 48. pešej divízie generálmajora L. G. Kornilova pri Snine, prestala mať obrana mesta operačno-taktický zmysel. V noci z 27. na 28. novembra 1914 preto začal koordinovaný ústup ruských vojsk od Humenného a Sniny do údolia rieky Udava a odtiaľ naspäť za Karpaty. Ako posledné sa z mesta v skorých ranných hodinách dňa 28.11.1914 stiahli útvary 2. zmiešanej kozáckej divízie, ktoré boli prenasledované rakúsko-uhorskými vojakmi. Práve v tejto poslednej fáze bojov počas ústupu od Humenného bolo zajatých približne 1500 ruských vojakov, z ktorých značná časť bola príslušníkmi štyroch kozáckych plukov tejto divízie.

Z dochovaných archívnych dokumentov je možné usudzovať, že jedným z dôvodov neúspechu ruských vojsk pri Humennom bolo zlyhávanie súčinnosti medzi 2. zmiešanou kozáckou divíziou a pešími jednotkami operujúcimi v tomto priestore. Veliteľ divízie generálmajor A. A. Pavlov chcel svojich kozákov nasadiť až potom, ako pechota otvorí cestu cez Karpaty a jeho jazda bude môcť preniknúť okolo Strážskeho do východoslovenskej nížiny. Z tohto dôvodu sa snažil svoje štyri kozácke pluky nezapájať do boja a šetriť ich až do vhodného momentu pre veľký jazdecký útok. Nereflektoval požiadavky ani generálmajora L. G. Kornilova a ani plukovníka A. K. Remezova, ktorí ho prosili o okamžité nasadenie všetkých síl jeho divízie. Nedostatočná vzájomná koordinácia jazdy a pechoty v konečnom dôsledku spôsobila, že 28.11.1914 pri ústupe ruských jednotiek z Humenného sa divízia generálmajora A. A. Pavlova ocitla v zadnom voji bez podpory pechoty a utrpela citelné straty.

Väčšina z 339 rakúsko-uhorských a ruských vojakov, ktorí sa stali obeťami bitky o Humenné padla 27.11.1914 v deň najintenzívnejších bojov. Títo vojaci boli pochovaní na mestskom vojenskom cintoríne na konci novembra 1914. V tento deň utrpelo zranenia ďalších približne 1000 vojakov. Ruské jednotky evakovali svojich ranených na poľné obväzisko v obci Kochanovce a rakúsko-uhorské jednotky odvážali svojich ranených na ošetrovanie do obce Brekov.

Zachovalo sa aj svedectvo jedného očitého svedka, ktorý vstúpil do Humenného v predpoludňajších hodinách 28.11.1914 spolu s rakúsko-uhorskými jednotkami. Išlo o dánskeho vojnového korešpondenta Aage Madelunga, ktorý s akreditáciou

rakúsko-uhorského Generálneho štábu pôsobil na tomto úseku karpatského frontu:

„Bezprostredne pred mestom Humenné na kopci severne od hlavnej cesty z obce Brekov vybudovali Rusi zosilnenú obrannú líniu, na ktorej kládli odpor. Na južnej strane hlavnej cesty smerom k železničnej stanici nebola sieť postavení veľmi viditeľná, ale na druhej strane cesty už bolo jasne vidieť rady zákopov. Ich línia sa tiahla medzi kaplnkami až po kostolík pod vrchom kopca Kalvária.

Zamurované obrazy v kaplnkách stoja po oboch stranách chodníka ku kostolíku a tváre svätých hľadia do zakrvavených zákopov. V jednom zákope, ktorý bol zborený, ležala zakrvavená biela vlnená spodná bielizeň a ďalšie kúsky odevov nasiaknutých zaschnutou krvou. Porozhadzované ruské nábojnice vydávali matný lesk. Pôvodných majiteľov týchto vecí ale nevidno. Možno, že tu ešte pred nedávnom boli. Ich osud sa dá len hmlisto predpokladať. Určite to boli Rusi, ináč by hľadali kryt na opačnej strane kaplnky, ktorá ich mohla lepšie kryť pred priamou paľbou.

Ruské zákopy boli veľmi svedomito vyhlbené a upravené. Vojaci museli najprv čakanom alebo ostrou sekerou odstrániť desať centimetrov zmrznutej vrstvy zeme, kým sa dostali k pôde, v ktorej sa už kopalo ľahšie. Podľa všetkého boli tieto zákopy plne obsadzované aj počas noci. Všetky sú totiž vystlaté perinami a dekami, ktoré si ruskí vojaci dovliekli z najbližších humenských domov. Nachádza sa tu veľa rôznych druhov perín a diek, ale toto pohodlie bolo ruským vojakom v konečnom dôsledku nanič. Zákopy sú dostrieľané a všade v perinách a dekách sa nachádzajú dierky po črepinách delostreleckých granátov. Zásah utrpel aj kostolík pod vrchom kopca, keď jeho drevenú strechu prerazil delostrelecký granát.

Tento granát však nevybuchol, v streche ostala okrúhla diera a na podlahe kostolíka sutina. Zamrežované dvere kostolíka boli zatvorené a veci v jeho vnútri vyzerali neporušené. Jeho západná strana bola celá poďobaná od striel pechotných zbraní. Na opačnej strane kostolíka som uvidel ležať ruského pešiaka. Jeho uniforma vyzerá pekne a čisto, len medzi rukávom a ramenom je vidieť dierku. Okraj dierky je silne zakrvácaný a smerom k hrudi a srdcu sa tiahne zväčšujúca sa krvavá škvrna. Padlý vojak leží predomnou a tvár má zakrytú svojou čiapkou.

Vojenský cintorín v Humennom po rekonštrukcii

Za kostolíkom sa od vrchu kopca na vzdialenosť necelého jedného kilometra tiahnú po hrebeni ďalšie rady zákopov. V ich vnútri a okolo nich sa nachádzajú rôzne súčasti vojenskej výstroje, debničky od streliva, vystriekané nábojnice, bodáky a vojenské sumky – niektoré prázdne, ale niektoré aj plné nábojov. Vidno krvavé obvazy a veľa mŕtvol ruských vojakov v groteskných polohách, v akých ich zastihla smrť. Naokolo sa tiež povaluje mnoho ručných strelných zbraní. Predpokladám, že títo padlí vojaci tvorili súčasť zadného voja, ktorý tu nad Kalváriou zabezpečoval hladký ústup hlavných nepriateľských síl. Zadržovali postup nášho vojska a ich osud bol tým spečatený. Svedčia o tom dôsledky poslednej bitky, ktorá sa tu odohrala... Teraz mám pred sebou len tiché a vymreté bojisko. Toto je pravá tvár krutej vojny! Pri návrate dole na cestu vidím, ako z Humenného vychádza veľká skupina ľudí. Keď prechádzajú po pri mne, tak zisťujem, že sú to ruskí zajatci, ktorých eskortujú naši vojaci.“

Charakteristika lokality

Mesto Humenné sa nachádza v severovýchodnej časti východného Slovenska. Je administratívnym sídlom okresu. Mesto leží v údolí rieky Laborec v oblasti Ondavskej vrchoviny. V súčasnosti má mesto asi 35 tisíc obyvateľov. Najstaršie osídlenie sa nachádzalo na území mesta od obdobia neolitu. Ďalšie osídlenie je dokumentované nálezmi z eneolitu, doby bronzovej, železnej i rímskej.

Generálmajor L. G. Kornilov

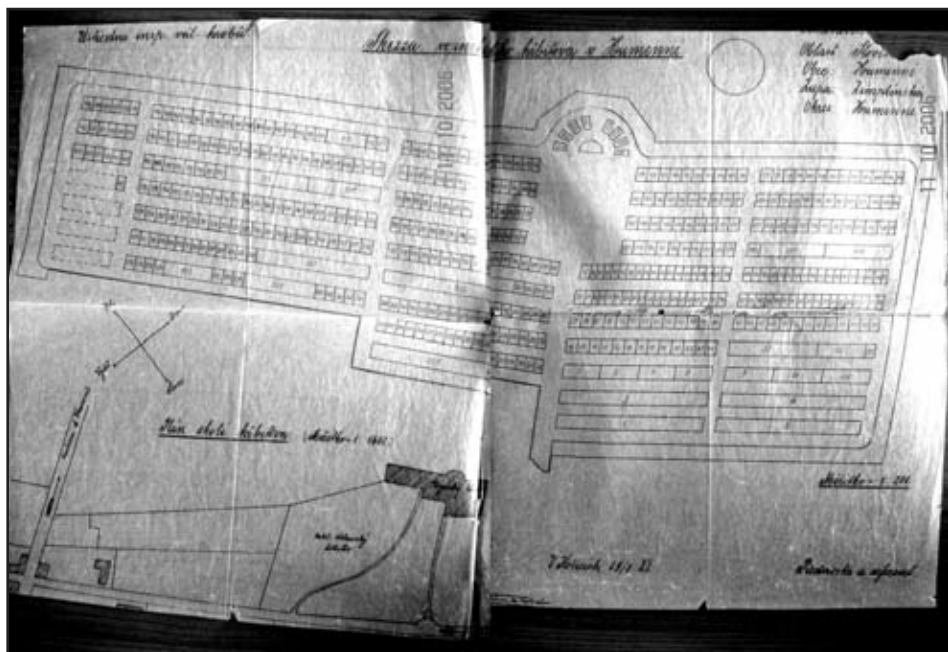
Dnešné mesto vzniklo z pôvodného zemepánskeho mestečka. Pôvod názvu mesta je pravdepodobne odvodený od slova humno.

Prvá písomná zmienka pochádza z roku 1317, kedy kráľ Karol Róbert z Anjou daroval Humenné Drugethovcom za verné služby. Humenné sa postupne stalo sídlom Drugethovcov a centrom ich panstva. Tento rod vlastnil Humenné až do roku 1648, keď vymrel po meči. Na poste majiteľov mesta sa strieda niekoľko ďalších rodov: Zichy, Altán, Csáky, či Vandernáth. Dynamický rozvoj mesto zaznamenalo až v priebehu 19. storočia. Novými majiteľmi panstva

sa stali Andrássovci. Mesto sa rozrástlo, bolo napojené na železničnú trať Budapešť - Przemysl. Vypuknutie 1. svetovej vojny významne zasiahlo aj oblasť Humenného. Mobilizácia odvolala množstvo mužov na front. Humenné bolo súčasťou dôležitého železničného spojenia, ktoré cez Lupkovský priesmyk zásobovalo rakúsko-uhorské jednotky v oblasti Haliče. V priebehu vojny sa Humenné dvakrát ocitlo vo frontovom pásme. Už v novembri 1914 museli rakúske jednotky odražať ruskú ofenzívu. Najväčšie boje sa však v tomto priestore odohrávali v období od februára do apríla v roku 1915. Pozostatkom týchto bojov je aj humenský cintorín z 1. svetovej vojny.

Humenský vojenský cintorín sa nachádza v priestore civilného cintorína. Prístup k vojenskému cintorínu vedie cez hlavný vchod civilného cintorína. Dnes je tento cintorín súčasťou celého komplexu vojenských cintorínov. Naľavo sa v tesnej blízkosti nachádza monument a cintorín sovietskych vojakov z 2. svetovej vojny. Na časti jeho rozlohy sa nachádza cintorín nemeckých vojakov z 2. svetovej vojny. Mestský cintorín sa nachádza pri ceste v smere na dedinu Brestov. Je situovaný na svahu oproti mestskej časti Kudlovce.

Rozloha cintorína podľa archívnych materiálov je 4200 m². Súčasnú hranicu cintorína sa už presne nedajú určiť a tak aj premeranie rozlohy cintorína nie je možné. Cintorín bol zrekonštruovaný v roku 1991 Svetovou správou nemeck-

Dobový náčrt vojenského cintorína v Humennom

kých cintorínov. Všetky hrobové polia boli pri rekonštrukcii zarovnané. Plocha cintorína je zatrávená a symbolicky sú na nej rozmiestnené trojice kamenných krížov. V strede cintorína je dlažbou vykladaná cesta ktorá vedie k jednoduchému pomníku zakončenému latinským krížom. Na pomníku sú čiernou farbou vyznačené roky 1914-1918, počas ktorých prebiehala 1. svetová vojna. Cesta zároveň oddeľuje plochu, na ktorej je cintorín nemeckých vojakov z 2. sv. vojny. Cintorín je udržiavaný a napriek likvidácii pôvodných hrobových polí je dôstojným miestom posledného odpočinku viac ako tisícky vojakov.

Archívne materiály podávajú značne protirečivé údaje. Na vojenskom cintoríne v Humennom by sa malo nachádzať 408 jednotlivých hrobov, 58 hrobov s dvomi pochovanými vojakmi a 23 masových hrobov. Cintorín bol vybudovaný v priebehu vojny, na pozemkoch občanov z mestskej časti Kudlovce.

Údaje o počte pochovaných sa líšia. Pôvodný údaj hovorí o 804 vojakoch, novší údaj z toho istého zdroja hovorí o počte 1248 vojakov. Údaje pochádzajú od pôsädkového veliteľstva v Humennom. Len u niekoľkých desiatok vojakov je známa národnosť. Uvádzajú sa nasledovné počty: 33 – Česi a Slováci, 9 – Taliani, 24 – Maďari, 22 – Poliaci, 2 – Rakúšania, 23 – Rumuni, 51 – Rusi a 50 – Juhoslovania. Národnosť ostatných vojakov nie je známa. Známe sú mená a niektoré údaje o 213 vojakoch. Tieto údaje boli odpísané z matriky mesta Humenné. Skorší výskum hovorí o 214 známych vojakoch. Zrejme nedopatrením však bolo meno a údaje čatára Jánoša Pancsika z honvédskeho pešieho pluku č. 30 uvedené v matrike dvakrát. Konečný zoznam teda zachytáva 213 mien. Nečitateľnosť niektorých údajov, samozrejme, mohla spôsobiť nepresnosť v interpretácii mien vojakov. Spomínaných 213 mien nám poskytuje odpis z matričného záznamu. Kompletná analýza evidenčných listov by mohla doplniť menný zoznam o mená ďalších obetí. Archívna zložka o cintoríne v Humennom obsahuje niekoľko stoviek evidenčných listov. Už pri analýze tých evidenčných listov, ktoré sa týkajú obetí z obdobia najintenzívnejších bojov v Humennom poskytla niekoľko nových mien. Analýza všetkých evidenčných listov by mohla uzavrieť konečný výpočet známych mien padlých vojakov pochovaných na humenskom cintoríne. K tomuto cieľu by mal smerovať ďalší výskum.

Zaujímavým faktom je, že archívna zložka vôbec nespomína druhý cintorín v Humennom. Tento cintorín bol údajne zriadený na úbočí vrchu Jokula. Vzhľadom na fakt, že o druhom cintoríne nemáme žiaden archívny materiál, o tejto lokalite neboli zistené ďalšie údaje.

III. 3 HUNKOVCE (okres Svidník)

V roku 1914 niesla obec Hunkovce úradný názov Felsöhunkócz. Po vypuknutí prvej svetovej vojny bola väčšina mužov z tejto obce povolávaná do dvoch peších plukov, ktorých doplnovacie obvody sa nachádzali v tejto oblasti. Išlo o 67. cisársky a kráľovský peší pluk s veliteľstvom v Prešove a 9. kráľovský honvédsky peší pluk s veliteľstvom v Košiciach. Niektorí muži boli povolávaní aj do delostreleckých a jazdeckých jednotiek podliehajúcich košickému VI. armádnemu zboru.

Hunkovce sa už krátko po vypuknutí prvej svetovej vojny stali tranzitným miestom, cez ktoré rakúsko-uhorské velenie presúvalo zálohy, vojenský materiál a zásoby. Obec sa nachádzala na významnej cestnej komunikácii, ktorá viedla z vnútrozemia monarchie cez Dukliansky priesmyk na severnú stranu Karpát do Haliče. Zatiaľ čo v auguste 1914 boli rakúsko-uhorské jednotky presúvané na toto bojisko výhradne po železnici, už na konci septembra 1914 stúpol význam cestných komunikácií. Bolo to spôsobené prvým ústupom rakúsko-uhorských vojsk do Karpát, ktoré sa tam stiahli po porážke v haličskej operácii. V oblasti Duklianskeho priesmyku sa sústredili jednotky XII. armádneho zboru generála pechoty Hermanna Kövess von Kövesshaza, ktoré sa tam doplnili a preskupili. Rezervy tvorené zmobilizovanými záložníkmi boli sústredené na najbližších železničných staniaciach v Bardejove, Prešove, Humennom a Michalovciach a peším pochodom sa presúvali k Duklianskemu priesmyku. Taktiež zásoby munície, výstroje a proviantu boli na konských povozoch transportované po cestnej komunikácii vedúcej cez obec Hunkovce.

Na začiatku októbra 1914 prešli rakúsko-uhorské vojská do protiútok a získali naspäť kontrolu nad časťou Haliče až po líniu rieky San. Avšak už v polovici novembra 1914 sa pod tlakom hlavnej ruskej ofenzívy opäť sťahovali do Karpát. Do oblasti Duklianskeho priesmyku ustupoval rakúsko-uhorský III. armádny zbor generála pechoty Emila Colerusa, ktorý podliehal 3. armáde generála pechoty Svetozara Boroeviča. Za nimi postupovali jednotky ruského XII. armádneho zboru generálporučika Leonida Vilhelmoviča Leša, ktorý podliehal 8. armáde generála jazdeckva Alexeja Alexejeviča Brusilova. V súvislosti s pohybom frontu sa Hunkovce po druhýkrát dostali do bezprostredného operačného tyla rakúsko-uhorských vojsk. Popri tranzite záloh a zásob sa v obci začala sústreďovať aj vojenská infraštruktúra v podobe dočasných etapných skladov či poľných ošetrovní. Ofenzíva ruských vojsk však pokračovala a v dňoch 28. – 29.11.1914 jednotky XII. armádneho zboru dobyli Dukliansky priesmyk a prekročili Karpaty. Po strate tejto kľúčovej pozície jednotky rakúsko-uhorského III. armádneho zboru zahájili ústup a stiahli sa do postavení na línii južne od Bardejova a Stropkova. V Hunkovciach bol zanechaný len slabý zadný voj, ktorý kryl ústup hlavných síl a obec padla do rúk postupujúcich ruských vojsk iba po krátkom zdržiavacom boji.

Prienik pravého krídla ruskej 8. armády generála jazdeckva A. A. Brusilova cez

Karpaty a obsadenie Bardejova a Stropkova však mali len veľmi krátke trvanie. Hlavné sily ruského juhozápadného frontu generála delostrelectva Nikolaja Ludoviča Ivanova totiž uviazli v ťažkých bojoch v okolí Krakova a ich ofenzíva bola zastavená. Generál jazdeckva A. A. Brusilov dostal rozkaz okamžite stiahnuť svoju 8. armádu z južnej strany Karpát, časťou síl udržať priesmyky a väčšinu jednotiek vyslať na pomoc na severnú stranu Karpát. Na začiatku decembra 1914 tak začali preteky s časom, pri ktorých sa ruské aj rakúsko-uhorské velenie pokúšali sústrediť pod Krakovom väčšie sily. Veliteľ ruského XII. armádneho zboru generálporučík L. V. Leš vydal svojim jednotkám rozkaz ustupovať naspäť smerom k Duklianskemu priesmyku a zadnými vojmí zdržiavať tlak protivníkových vojsk. Ruské jednotky boli na tomto úseku prenasledované rakúsko-uhorským VII. armádnym zborom, ktorému velil generál jazdeckva arciknieža Jozef von Habsburg. Tento zbor bol súčasťou 3. armády generála pechoty S. Borojeviča, ktorá mala za úlohu v závese za ustupujúcou 8. armádou generála jazdeckva A. A. Brusilova preniknúť cez karpatské priesmyky a ohroziť ľavé krídlo a tylo ruských vojsk bojujúcich pod Krakovom.

V dôsledku týchto manévrov ruské jednotky opustili aj Hunkovce, do ktorých 10.12.1914 po krátkom boji vstúpili predsunuté útvary rakúsko-uhorských vojsk. Samotná obec bola zatiaľ ušetrená väčších materiálnych škôd, pretože v novembri a decembri 1914 mali boje v jej katastri len charakter zrážok prieskumných a zaisťovacích hliadok, ktoré boli vyzbrojené iba ručnými zbraňami. Týmito udalosťami však vojnová dráma Hunkoviec ani zďaleka neskončila, pretože obec už po tretíkrát od vypuknutia vojny ostala v bezprostrednom operačnom tlye 3. rakúsko-uhorskej

Presun rakúsko-uhorských vojakov v ťažkom teréne Karpát v zime 1915

armády generála pechoty S. Borojeviča. Jej jednotky v polovici decembra 1914 úspešne prenikli na severnú stranu Karpát a prispeli tak k celkovému rakúsko-uhorskému víťazstvu v lapanowsko-limanowskej operácii, v dôsledku ktorej boli ruské vojská zatlačené od Krakova na líniu rieky Dunajec. Jednotky 8. armády generála jazdeckva A. A. Brusilova sa však po ústupe veľmi rýchlo skonsolidovali a v poslednej fáze tejto operácie dokázali znovuobsadiť postavenie v Duklianskom priesmyku. Frontová línia severne od Hunkoviec sa

na konci decembra 1914 stabilizovala na hlavnom karpatskom hrebeni. V priebehu januára 1915 rakúsko-uhorské velenie prisúvalo posily a v dedinách nachádzajúcich sa na ceste vedúcej k Duklianskemu priesmyku sústredovalo zálohy a vojenský materiál. Jeho cieľom bolo zahájiť ofenzívu, ktorá by deblokovala obklúčený fortifikačný komplex Przemysl v Haliči. Rovnako postupovalo aj ruské velenie, ktoré plánovalo Dukliansky priesmyk využiť pre svoju ofenzívu do vnútrozemia monarchie. Ako prvé prešli 23.1.1915 do útoku rakúsko-uhorské vojská, ktoré sa pokúšali v ťažkých bojoch a za zložitých klimatických podmienok karpatskej zimy prelomiť ruskú obranu v Duklianskom priesmyku. Jednotky VII. armádneho zboru generála jazdeckta arcikniežata Jozefa von Habsburga však nezaznamenali úspech a už 27.1.1915 museli čeliť ruskej ofenzíve. Z postavení okolo Duklianskeho priesmyku vyrazili do útoku jednotky XII. armádneho zboru generálporučika L. V. Leša. Smerom na Hunkovce postupovala ruská 12. pešia divízia generálmajora Alekseja Maksimoviča Kaledina, ktorá sa stretla v úporných bojoch s rakúsko-uhorskou 17. pešou divíziou generálporučika Aurela von Le Beau. Počas bojov od 28. – 29.1.1915 ruské vojská prekonali rakúsko-uhorskú obranu a prenikli na južnú stranu Karpát. Pri svojom postupe obsadili aj obec Hunkovce, v okolí ktorej došlo k intenzívnym bojom.

Krátko po týchto udalostiach prechádzal cestou vedúcou cez Dukliansky priesmyk ruský vojenský lekár Lev Naumovič Vojtolovskij, ktorý vo svojich povojnových memoároch zanechal nasledujúce svedectvo:

„Pri dnešnej obhliadke opustených zákopov som mal veľmi smutné pocity. Tento zimný deň bol svetlý a bolo vidieť slnko. Viezli sme sa na konských povozoch horskými cestami, stúpali a klesali z jedného vrchu na druhý. Výhľad do diaľky nám v dolinách zakrývali zalesnené svahy, avšak hore na kopcoch sa odkrývala panoráma hôr. V lúčoch studeného slnka sa na horizonte jasne črtali obrysy Karpát pokryté tmavými lesmi a trblietavým bielym snehom. Pred nami sa rozprestierali výšiny, po vrcholoch ktorých sa tiahol klúkatý pás zákopov. Nad zákopmi sa rozprestierala sýtomodrá, spokojná a majestátna obloha. Avšak v ušiach zaznievala veľmi divná hudba – bolo počuť vzdialené explózie delostreleckých granátov.

Počas presunu sme vdychovali osviežujúci vzduch Karpát. Ako dlhý had sa po horskej ceste tiahla kolóna koní, ktoré mali cez sedlo prehodené debničky s muníciou. V doline sa nám neočakávane otvoril pohľad na roztrúsené dedinské chalupy. Miestni obyvatelia ustupovali z cesty a úctivo nás pozdravovali. Na vrchole ďalšieho kopca sme natrafili na dvojitý rad zákopov a okopov, ktoré boli opustené len prednedávnom. Všade naokolo sa váľali ostré náboje aj vystrieľané nábojnice, roztrhané sumky na muníciu, odrezané kúsky zakrvených uniforiem, bodáky, pušky, chlebníky, črepiny granátov, zásobníky, konzervy, poľné fľaše, útržky papierov a kopčeky čerstvo vykopanej zeminy, na ktorých stáli kríže. Na krížoch boli viditeľné nápisy: „Afanasij Pozňjakov, vojak

280. Surského pluku, roľník Tavridskej gubernie Melitopolského újazdu. Padol 20. decembra“. Alebo na ďalšom kríži len jednoducho - „Grigorij Červonichin, poddôstojník. Padol 20. decembra“. Neďaleko blízkeho okopu bol ďalší kopcček, z ktorého trčal malý drevený kríž. Na kríži visela prestrelená vojenská čiapka a pod ňou čiastočne zotretý nápis - „Vojak Kromského pluku. Zahynul hrdinskou smrťou pri záchrane kamaráta. Obaja padli 22. decembra“.

Približne 600 krokov od dvojitého radu našich zákopov a okopov sa tiahli rakúsko-uhorské postavenia s charakteristickými koridormi a spojovacími zákopmi. Tuná sme uvideli úplne rovnaký obraz. Akurát, že namiesto tmavošedivých kúskov uniforiem sa tu váľali šedomodré, namiesto trojhranných bodákov tu boli porozhadzované nožové bodáky, namiesto žltých konzerv tu boli biele konzervy a namiesto útržkov papiera s ruskou azbukou tu boli útržky papiera v nemčine a poľštine. Avšak tieto listy obsahovali tie isté nežné slová - drahý, milovaný, ľúbený, milý. Koľko osobnej korešpondencie vojakov bolo rozviatej vetrom po všetkých úbočiach Karpát a po blativých cestách Haliče...?

V protivníkových aj v našich postaveniach sme pozbierali niekoľko špinavých a pokrčených listov. Jedným z nich bol nedokončený a na mnohých miestach poškrtený list ruského dôstojníka. Alebo to možno bol len náčrt listu, len prvý konspekt. Text bol písaný po novoročných sviatkoch

Ruský vojenský cintorín na východnom fronte na jar 1915

a na rukopise bolo viditeľné, že jeho autor sa ponáhľal. Myslím, že si môžem dovoliť odcitovať niekoľko úryvkov z nikdy neodosláného listu neznámeho ruského dôstojníka, pretože na jeho riadkoch leží pečať fatalizmu, ktorým je poznamenaná psychológia ľudí bojujúcich vo vojne:

„... prosím Vás, pozorne si prečítajte tento list. Nečakal som, že mi napíšete. Som prekvapený. Váš list som dostal - to znamená, že si ma pamätáte. To je dobré. Ale zároveň je to málo (Bože, ako je to málo...). Živo si pamätám na našu známosť ... Vtedy som bol schopný spraviť všetko, len aby som sa s Vami mohol porozprávať. Z prvého stretnutia som odišiel opojený nadšením. Pri ďalších stretnutiach som sa cítil zvláštne, cítil som, že horím... Na to všetko som nebol

schopný zabudnúť, dokonca ani tuná na fronte. Iba Vy, (Vy jediná) ste na mňa takto zapôsobili. Viac nikto a nikdy. Vy ste ma nechceli spáliť – ja sám som ho-rel. Dialo sa to samo od seba, bez Vašej viny. Vy ste to nechceli, to chcel osud... Ospravedlňte moju banálnu citlivosť – Vy ste pre mňa drahocenná spomienka, na ktorú sa dívam ďaleko od raja. Mňa do toho rajského sadu nepustili, bol som tam nadpočetný... Teraz som vo víre veľkých svetových udalostí. Avšak na Vás nemôžem zabudnúť. Často na Vás spomínam. Spomínam na ten list, ktorý ste mi napísali ešte z Kurska. Dnes som od Vás dostal nový list. No zdá sa mi, že bol napísaný iba zo zvedavosti. Takže sa ponáhľam Vašej zvedavosti vyhovieť. Pozdravujete ma s Novým rokom? Ďakujem, ja Vás tiež pozdravujem... Z čoho prameni Vaša zvedavosť? Nudíte sa a preto chcete vedieť čo sa so mnou stalo? Ja som ešte živý, ale kto vie, môžem padnúť alebo skončiť ako invalid. V Gomele sa sformoval pluk, ktorému velím. Veľa ľudí, koní, guľometov, ale v poslednej dobe žiaden boj. Dávnejšie bolo bojov viac, mučivo viac. Bojovali sme pri Novej Aleksandrii, bojovali sme pod Krakovom. Teraz sa nachádzame v horách a ja už tri týždne žijem v jednej dedinskej chalupe u miestneho tesára. V jednej malej izbičke sa tiesnime šiesti dôstojníci. Dávnejšie bolo veľa presunov, každý deň a každú noc, ale teraz oddychujeme. Nachádzame sa pred protivníkom, sme zakopaní a vedieme malé prestrelky. Ani zďaleka to nie je také ako dávnejšie – hukot diel, nepretržitý treskot pušiek a guľometov. Teraz je pokoj, všade okolo je sneh a celkom silné mrazy. Mám Vám opísať Karpaty? Neopíšem, radšej sa Vám priznám k maličkovej neskromnosti. Niekedy si dovoľím snívať o tom, že po vojne tieto kraje navštívim spolu s Vami... Trochu som sa začal učiť po poľsky a maďarsky. S učením mi trochu pomáha manželka tesára, v chalupe ktorého bývame. Je to mladá a dobre stavaná žena (sme s ňou veľkými priateľmi. Často sa rozprávame o láske. No tento flirt je neškodný...). V našom pluku sme mali veľa ranených. Niekedy sme boli v ťažkej situácii a bolo s nami veľmi zle. Naši vojaci vonkoncom nie sú takými „orlami“, ako ich vykresľujú noviny v zázemí. Ani vojna nie je taká zábava, ako to vykresľujú naši generáli... Vašu zvedavosť som uspokojil? Kvôli Vám som spravil výnimku, pretože ja odpisujem iba ľuďom, ktorí sa naozaj o mňa zaujímajú. Neodpisujem tým, ktorí mi píšu iba zo slušnosti či zvedavosti. Ak budete chcieť, tak si budem s Vami dopisovať ako s priateľkou... Nad znením tohto listu som usilovne premýšľal a dlho si lámal hlavu. Preto Vás prosím, aby ste ho veľmi pozorne prečítali a úprimne mi odpovedali. Ak list nepochopíte, bude to znamenať „Nie“. Ak ho pochopíte, mali by ste napísať „Áno“. A vtedy budeme až do nášho stretnutia žiť s predstavami, o ktorých budeme jeden druhému písať. A potom sa stretneme. Ale, ak nás osud fyzicky rozdelí a ja budem zabitý, tak verím, že napriek tomu budete so mnou v žiali nad tým, čo sme stratili. Nerozumiete tomu? Viete, tuná na vojne sa človek naučí rozmyšľať o mnohých veciach iným spôsobom. Vám, ktorí ste ďaleko od hukotu diel a od možnosti každú minútu zom-

riet, Vám sa tie otázky zdajú prázdne a nedôležité. Ale pre nás sú... Ale v poriadku, nebudem na Vás naliehať... Takže, všetko najlepšie v Novom roku!“

Spomienky vojenského lekára L. N. Vojtolovskeho a úryvky z listu neznámeho ruského dôstojníka vykresľujú vojnu zo zorného uhla jej priamych účastníkov. Boli to práve obyčajní ruski a rakúsko-uhorskí dôstojníci a vojaci, ktorí znášali najťažšie vojnové útrapy a prinášali najväčšie obete. Karpatský front sa v januári 1915 stal jedným z najkrvavejších bojísk prvej svetovej vojny a tento smutný status si udržal až do apríla v roku 1915. Územie súčasného severovýchodného Slovenska sa stalo dejiskom veľmi intenzívnych bojov, do ktorých boli nasadené desiatky tisíc vojakov oboch znepriatelených strán. Tieto boje si vyžiadali stratu tisícov ľudských životov a zanechali za sebou množstvo vojnových hrobov roztrúsených po karpatských vrchoch a dolinách.

Vojaci, ktorí padli v januári 1915 v okolí Hunkoviec boli pochovaní v provizórnych individuálnych a hromadných hrobách na miestach, kde ich zasiahla smrtiaca guľka alebo črepina granátu. V bojových podmienkach nebolo možné vytvárať štandardné vojenské cintoríny a frontové veliteľstvá mali v tomto období iné starosti a priority. Platilo to aj v prípade Hunkoviec, ktoré v priebehu februára – apríla 1915 predstavovali tranzitné a zásobovacie miesto v bezprostrednom operačnom tyle ruských vojsk v Karpatoch.

Dňa 2.5.1915 v rámci Gorlickej operácie začala úspešná ofenzíva nemeckých a rakúsko-uhorských vojsk. Po prelomení frontu bolo ruské velenie prinútené stiahnuť svoje vojská z južnej strany Karpát a okamžite ustúpiť z priestoru, ktorý tak namá-

Súčasný stav vojenského cintorína v Hunkovciach

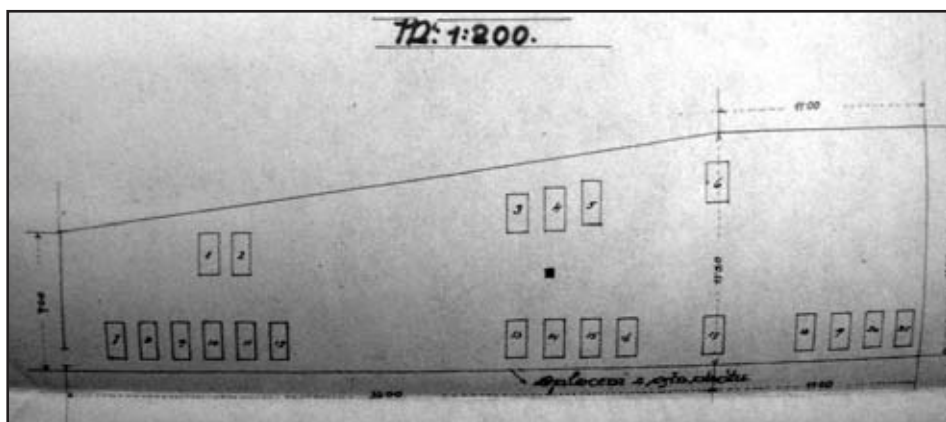
havo obsadzovalo v pol roka trvajúcej sérii karpatských bitiek. Z Hunkoviec sa ruské vojská stiahli už v priebehu 4. – 5.5.1915 a obec sa tak po štvrtýkrát a naposledy ocitla v operačnom tle rakúsko-uhorských vojsk. Počas mája 1915 v nej fungoval poľný lazareť a vojaci, ktorí v ňom zomreli na dôsledky svojich zranení sa stali prvými pochovanými na miestnom vojenskom cintoríne. V roku 1916 bola vykonaná prvá vlna exhumácií improvizovaných vojnových hrobov nachádzajúcich sa v širšom okolí obce a pozostatky padlých vojakov boli sústredené na vojenský cintorín. Do roku 1922 bolo na tento cintorín v Hunkovciach prenesených 159 obetí vojny.

Charakteristika lokality:

Obec Hunkovce sa nachádza približne 10 km severovýchodne od okresného mesta Svidník v Prešovskom samosprávnom kraji. Prvá písomná zmienka o obci pochádza z roku 1548. Udalosti I. svetovej vojny sa dotkli aj tejto obce. Nachádza sa tu takmer zaniknutý cintorín, ktorý je smutným pozostatkom vojnovnej tragédie.

Vojenský cintorín z I. svetovej vojny sa nachádza oproti nemeckému vojenskému cintorínu z II. svetovej vojny, asi 50 metrov od cesty v smere Svidník – Vyšný Komárnik. Prístupová poloha vedie od čerpacej stanice, asi 50 metrov východne. Cintorín sa nachádza v blízkosti rieky, ktorá časť cintorína odplavila.

Podľa archívnych materiálov je na cintoríne v Hunkovciach na ploche 380 m² pochovaných 159 vojakov v 21 hroboch. Konkrétne päť hrobov je jednotlivých a šesťnásť hrobov je označených ako šachty s počtom mŕtvych viac ako päť. Hroby sú číslované od čísla 1 po číslo 21 a tak je možné presne určiť konkrétny počet mŕtvych uložených v jednotlivých hroboch. Jednotlivé hroby predstavujú konkrétne hrobové polia s číslami 2, 3, 4, 5 a 6. Šacht po deväť mŕtvych vojakov môžeme

Dobový náčrt vojenského cintorína v obci Hunkovce

na vojenskom cintoríne v Hunkovciach identifikovať celkom šesť. Konkrétne ide o hrobové polia č. 1 a č. 7 - 11. Vo zvyšných hrobových poliach, od čísla 12 po číslo 21, sú ostatky desiatich mŕtvych vojakov na jedno hrobové pole.

Na vojenskom cintoríne v Hunkovciach môžeme identifikovať troch konkrétnych padlých. V hrobovom poli č. 2 sa nachádzajú ostatky Alberta Korbusa, príslušníka rakúsko-uhorského pešieho pluku č. 58, u ktorého je dátum úmrtia stanovený na 10.5.1915. Hodnosť padlého nie je známa. Ďalším známym padlým vojakom pochovaným na vojenskom cintoríne v Hunkovciach je Rudolf Vogel, príslušník rakúsko-uhorského pešieho pluku č. 18, u ktorého je dátum úmrtia stanovený na 08.5.1915. Hodnosť nie je známa. Pochovaný je v hrobovom poli č. 4. Posledným známym pochovaným je Karel Piliár. Dátum úmrtia u tohto príslušníka pluku č. 12 je stanovený na 10.5.1915. Pochovaný je v hrobovom poli pod číslom 3. Hodnosť, tak ako u predchádzajúcich dvoch vojakov nie je známa. Príčina smrti u zvyšných neznámych vojakov pochovaných na vojenskom cintoríne v Hunkovciach nie je známa. Iba pri hrobovom poli číslo 5 a 6 je uvedené – padol v boji.

V období počas prvej Československej republiky sa o údržbu vojenského cintorína staral miestny občan M. Žižák, ktorý za túto službu, tak ako bolo zvykom, dostával ročný paušál 5 Kč. Stav cintorína sa rapidne zhoršil v období 70 - 80 rokov 20. storočia, kedy došlo počas povodní k odplaveniu časti cintorína.

Súčasťou zložky o vojenskom cintoríne v Hunkovciach, ktorá bola vypracovaná Četníckou stanicou vo Veľkej Poľane sú tiež exhumačné protokoly. Pri hlbšom štúdiu týchto protokolov je hneď zjavné, že počty uvedené v týchto protokoloch sa nezhodujú s počtami mŕtvych, ktoré sú uvedené v dokumentácii k vojenskému cintorínu Hunkovce. Je preto dôležité do budúcnosti v tejto otázke vykonať dôkladnejší výskum a v prvom rade odpovedať na otázku, či archívna zložka týkajúca sa lokality Hunkovce je kompletná.

III. 4 STEBNÍK (okres Bardejov)

V rámci Rakúsko - Uhorska niesla obec Stebník úradný názov Esztebnek a podľa údajov z roku 1910 v nej žilo 501 obyvateľov. Po vypuknutí prvej svetovej vojny bola väčšina mužov z tejto obce povolávaná do dvoch peších plukov, ktorých doplnovacie obvody sa nachádzali v tejto oblasti. Patrili sem 67. cisársky a kráľovský peší pluk s veliteľstvom v Prešove a 9. kráľovský honvédskejší peší pluk s veliteľstvom v Košiciach. Niektorí muži boli povolávaní aj do delostreleckých a jazdeckých jednotiek podliehajúcich košickému VI. armádnemu zboru.

Relatívne izolovaná geografická poloha Stebníka v údolí Rosuckej vody spôsobila, že počas prvého ruského prieniku na južnú stranu Karpát v novembri – decembri 1914 túto obec boje nezasiahli. Jednotky ruského XII. armádného zboru generálporučika Leonida Vilhelmoviča Leša, ktorý podliehal 8. armáde generála jazdectva Alexeja Alexejeviča Brusilova, obsadili dňa 1.2.1914 Bardejov, ale hneď 9.12.1914 z mesta ustúpili a stiahli sa na severnú stranu Karpát. Rakúsko-uhorské jednotky IX. armádného zboru generálporučika Rudolfa Kraliceka, ktorý podliehal 3. armáde generála pechoty Svetozara Boroeviča, prenasledovali ustupujúceho protivníka a vytlačili ho z celej oblasti. Ruské aj rakúsko-uhorské jednotky operovali pozdĺž hlavnej cestnej komunikácie, ktorá viedla cez sedlo Beskidek (Dujava) k Zborovu a ďalej k Bardejovu. Stebník ležal mimo tejto cesty a v samotnej obci sa objavili len prieskumné hliadky oboch znepriatelených armád.

Rakúsko-uhorská zásobovacia kolóna na presune v Karpatoch, zima 1915

Po odrazení prvého ruského útoku sa front na konci decembra 1914 dočasne stabilizoval na čiare vedúcej pozdĺž hlavného karpatského hrebeňa okolo sedla Beskidek (Dujava). Stebník sa nachádzal v operačnom tyle rakúsko-uhorských vojsk, avšak vďaka svojej geografickej polohe a vzdialenosti od bojiska sa vyhol rozmiestneniu zásobovacej a logistickej vojenskej infraštruktúry. V období január – marec 1915 bol tento úsek karpatského frontu statický a boje miestneho významu mali charakter typický pre ranú fázu zákopovej vojny. Táto situácia sa zmenila v druhej polovici marca 1915, keď velenie ruského juhozápadného frontu generála delostrelectva Nikolaja Iudoviča Ivanova rozhodlo o zahájení ďalšej ofenzívy v Karpatoch. Cez sedlo Beskidek (Dujava) mali zaútočiť jednotky 49. pešej divízie generálporučika Michaila Andrejeviča Prjaslova. Táto divízia bola súčasťou XXIV. armádneho zboru generálporučika Afanasia Andrejeviča Curikova, ktorý podliehal 3. armáde generála pechoty Radko Dmitrieva. Obranu na tomto úseku karpatského frontu držala rakúsko-uhorská 28. pešia divízia generálmajora Alfreda von Hinke. Táto divízia bola súčasťou III. armádneho zboru generálporučika Josefa Krautwalda, ktorý podliehal 3. armáde generála pechoty S. Borojeviča.

Ruské jednotky prešli do útoku dňa 22.3.1915 a po štyroch dňoch úporných bojov vedených v zasneženom horskom teréne prelomili rakúsko-uhorskú obranu a 26.3.1915 obsadili Zborov. Tam sa ich útok dočasne zastavil a ruské velenie prisúdalo svojim vyčerpaným jednotkám posily a zásoby s cieľom obnoviť postup smerom na Bardejov. Rakúsko-uhorské jednotky boli taktiež výrazne oslabené a velenie 3. armády generála pechoty S. Borojeviča sa snažilo o prisunutie záloh

Rakúsko-uhorskí vojaci dopravujú v horách zásoby do prednej línie. Karpaty, zima 1915

a materiálu na vystuženie ohrozeného úseku. V dôsledku ruského prieniku do Zborova vznikla v rakúsko-uhorskej obrane medzera na línii Stebník a Stebnická Huta. Dovtedy vojensky nevýznamné údolie Rosuckej vody získalo operačnú dôležitosť a rakúsko-uhorské velenie sem zo zálohy prisunulo 28. peší pluk pod velením podplukovníka Floriana Schau-meiera. Pluk spolu s ďalšími jednotkami zakryl v dňoch 27. – 28.3.1915 medzeru vo frontovej línii, avšak tento úsek ostal naďalej veľmi labilný a predstavoval zraniteľné miesto rakúsko-uhorskej obrany.

Údolie, v ktorom sa nachádzajú obce Stebník a Stebnická Huta a susedné výšiny sa v dôsledku toho stali frontovým bojiskom. Vtedy na konci marca 1915 to ešte nikto nemohol tušiť, ale tieto obce sa zároveň stali aj dejiskom udalosti, ktorá vstúpila do politickej histórie Československej republiky. Spomínaný 28. peší pluk bol totiž presne tým plukom „Pražských detí“, ktorý podľa tvrdenia oficiálnej verzie dňa 3.4.1915 dobrovoľne prebehol na ruskú stranu. Mali sa o to zaslúžiť príslušníci „Českej družiny“, ktorí v radoch ruskej armády bojovali proti Rakúsko-Uhorskej monarchii. Viacerí z nich v rokoch 1918 – 1939 zastávali v Československu významné vojenské a politické funkcie a vo vlastných memoároch uvádzali, že zorganizovali dezerciu celého 28. pešieho pluku a jeho prechod do ruského zajatia. Ich spomienky sa stali základom legendy, ktorá v období medzi prvou a druhou svetovou vojnou demonštrovala „odpor českých vojakov proti utláčateľskej habsburskej monarchii“. Po februári 1948 táto legenda ostala s pozmeneným obsahom žiť ďalej a demonštrovala „odpor českých robotníkov a roľníkov proti imperialistickej vojne“. Až po novembri 1989 nastala doba, kedy bolo možné objektívne preskúmať nasadenie 28. pešieho pluku pri Stebníckej Hute a Stebníku a zistiť, k čomu naozaj došlo na tomto úseku karpatského frontu.

K odstráneniu politických mýtov a legiend prispel renomovaný český vojenský historik Josef Fučík, ktorý vo svojej knihe „Osmadvacátníci – spor o českého vojáka I. světové války“ detailne rekonštruoval bojové pôsobenie 28. pešieho pluku. Opierajúc sa o archívne dokumenty dospel k záveru, že 3.4.1915 nedošlo k žiadnej masovej dezercii príslušníkov tohto pluku, ktorá by bola vopred pripravená členmi „Českej družiny“. Skutočnosť bola taká, že v tento deň sa postavenia 28. pešieho pluku pri Stebníckej Hute stali cieľom ruského útoku a jeho vojaci padli do zajatia počas boja. Príčinou ruského úspechu bolo takticky nevýhodné rozloženie obrany v úseku tohto pluku a vyčerpanosť jeho vojakov, ktorí boli na fronte nasadení už dlhý čas bez oddychu a zotavenia.

Vtedajšiu situáciu na fronte v okolí Stebníckej Huty a Stebníka ilustrujú úryvky z Vojnového denníka 28. pešieho pluku uvedené v knihe J.Fučíka:

„25.3.1915 – Posledné sledy (pluku) dorazili do cieľovej stanice (Bardejov) o 10:00. Odtiaľ boli III. a I. prápor vyslané do Endrévagasa (Andrejová). Zmenili sme číslo poľnej pošty na 65 vzhľadom na zaradenie k 28. pešej divízii III. armádneho zboru. Najsamprv sme boli určení do zborovej zálohy a potom daní k dispozícii 55. pešej brigáde... Tento deň bol veľmi namáhavý. Všetci majú premočenú obuv a musia spať na mokrej zemi.

26.3.1915 – Úloha splnená. Postavenia boli zaujaté o 05:00. Ruské delostrelectvo strieľa šrapnelmi do sedla. Je veľmi mokrá a hmľistý deň. Jednotka veľmi trpí. Zásobovanie je takmer nemožné. Tuná sú najťažšie podmienky za celú vojnu...

27.3.1915 – Noc prebehla pokojne... Okolo 10:00 dorazil pochodový prápor s asi 700 mužmi. Medzi nimi je mnoho rekonvalescentov... Útok bol zahájený

o 15:00. Počas útoku sa mal III. prápor zmocniť kóty 574 a I. prápor sa mal vľavo od neho zmocniť kóty 681. Obidva prápory obsadili tieto výšiny bez odporu a vyhlbili si tu okopy. Prápor IV/28 kapitána Gottwalda zostal na pravom krídle 47. pešieho pluku.

28.3.1915 – Útok pokračuje. Prápor III/28 postupuje na Suchý vrch. Prápor I/28 za účelom krytia východného krídla skupiny genmjr. Hausteina mal postúpiť cez severný koniec Esztebnekhuta (Stebnícka Huta). Útok došiel do polovice stanovenej úlohy a tu uviazol. Najsamprv studený dážď a potom snehová metelica úplne vyčerpali silu a odolnosť jednotiek.

29.3.1915 – Deň bol bez výnimočných udalostí. Prísun zásob za pomoci mulíc prebieha s kolosálnymi problémami. Začína nové sneženie a cesty sa stávajú úplne nepriechodnými. Ľudia ležia na snehu pod odkrytým nebom. Ťažkosti sú mimoriadne a nadľudské.

30.3.1915 – Chlad stále prituhuje. Deň bol úplne pokojný.

31.3.1915 – Deň bol pokojný, situácia ostáva nezmenená. Večer hlási kapitán Meergans, že nepriateľ prisúva svoje sily k severnému okraju Esztebnekhuta (Stebnícka Huta). 28. pešiemu pluku bol podriadený III. prápor 87. pešieho pluku, ktorý okolo polnoci dorazil k majeru Hucisko (Hutisko). Noc prebehla pokojne.

1.4.1915 – Deň prebehol pokojne... Pracuje sa na technickom posilnení zaujatých postavení. Prápor III/87 je ako záloha v priehlbine západne od kóty 574 – v denných hodinách pracuje na vybudovaní druhého obranného postavenia.

2.4.1915 – Deň prebehol pokojne. Od práporu I/28 prišlo cez 56. brigádu hlásenie, že početné masy nepriateľa sa sústreďujú severne od Esztebnekhuta (Stebnícka Huta) a zrejme sa chystajú k útoku.

3.4.1915 – O 05:00 sa ozvala silná paľba na ľavom krídle s nasledujúcim pokrikom „Urá“. Telefonické spojenie so IV. práporom je prerušené. O pol hodinu neskôr je vidieť ústup vlastných jednotiek. Prápor I/28 je zmietnutý početnou prevahou protivníka. Nepriateľ tu prelomil front a pozdĺž hrebeňa

Ruské ľahké horské delo v Karpatoch, zima 1915

Šekovky postupuje do boku a tyla IV. práporu. Postavenie III. práporu sa stáva neudržateľným. Rozkaz k jeho ústupu sa podarí odovzdať telefonicky asi o 05:30. Rota kapitána Grafa, ktorá prehradzovala vstup do údolia dostala rozkaz obsadiť vršok západne od majera Hucisko (Hutisko), ktorý leží v smere ústupu a udržať ho do

stiahnutia ľavého krídla III. práporu. Tento prápor sa mal zastaviť medzi pozíciou kapitána Grafa a ľavým krídlom 47. pešieho pluku. Prápor III/47 sa mal s guľometným oddielom rozvinúť na kóte 571. Protivník ale prenikol až ku kóte 681 a k majeru Hucisko (Hutisko). Kapitán Graf si všimol nebezpečenstvo hroziace III. práporu a drží sa napriek ostreľovaniu z boku a z tyla. Jeho rota však už nemôže ustúpiť a je rozbitá. Rozptýlené časti III. práporu sa sústreďujú a sú opäť odvedené k prehradeniu údolia. Potom, ako už nie je možné telefonické rozkazy včas doručiť, roty sa sťahujú za nariadené čiary. Pretože aj 47. peší pluk opúšťa svoje pozície a protivník preniká ďalej, musela byť opustená aj kóta 571 a jednotky ustupujú naspäť na ďalšiu obrannú čiaru. Major Praschak sa so zvyškami svojho práporu presunul na kótu 620, major Degelmann s práporom III/87 sa presunul do sedla a na svahy Peria (Pod Ostriežom). Zvyšky práporu IV/28 ustúpili na vrch Placini (Plaziny) okolo 10:00. Asi o 15:00 bola pluku podriadená 2. rota 27. pešieho pluku, ktorá bola vyslaná k skupine majora Praschaka s úlohou udržiavať kontakt so 47. peším plukom. O 17:00 doráža k sedlu Peria (Pod Ostriežom) prápor majora Trenera od 27. pešieho pluku Landwehru. Odtiaľ je vyslaný na vrch Placini (Plaziny). Medzitým, rovnakým smerom k vrchu Placini (Plaziny) útočí aj 4. pluk tirolských cisárskych strelcov. Jeden prápor tohto pluku a jeden prápor 27. pešieho pluku Landwehru obsadzujú Placini (Plaziny) a sedlo kóty 690.

4.4.1915 – O 03:00 bol pluku pridelený jeden prápor od 3. pešieho pluku Landwehru, ktorý obsadil priestor medzi kótami 814 a 811. V dôsledku toho sú veliteľstvu 28. pešieho pluku podriadené zvyšky jeho III. a IV. práporu, dve roty 27. pešieho pluku, III. prápor 87. pešieho pluku, po jednom prápore od 3. a 27. pešieho pluku Landwehru a dve roty 4. pluku tirolských cisárskych strelcov. Týmto spôsobom je obranná línia na okolitých dominantách dobre zabezpečená. Počas dňa protivník z kót 601 a 571 nastúpil do útoku na naše pravé krídlo. O 16:30 sa k nemu priblížil len na 800 krokov. Naše delostrelectvo však účinne zasiahlo a protivník utrpel značné straty. Asi 100 jeho mužov sa vzdalo.

5.4.1915 – O 02:00 bolo uskutočnené preskupenie... Noc bola pokojná. O 03:00 bola z dvoch rôt vytvorená brigádna záloha a vyslaná na kótu 814. Predpoludním leží nad terénom hustá hmla. O 23:00 sa Rusi pokúsili zaútočiť na

Ruskí dôstojníci počas prestávky v bojoch. Karpaty, jar 1915

sedlo západne od kóty 620, boli však odrazení. Taktiež na ľavú brigádu Rusi útočia po celej línii, boli však za prudkej pechotnej a delostreleckej paľby taktiež krvavo odrazení“.

Tak, ako to potvrdzujú archívne dokumenty, pozície 28. pešieho pluku okolo Stebnickej Huty boli dobyté po prekvapivom ruskom útoku na svitaní dňa 3.4.1915. Celý deň trvali intenzívne boje a rakúsko-uhorské velenie sa snažilo protivníkov prielom zablokovať. To sa mu s veľkým úsilím nakoniec podarilo a počas bojov 4. – 5.4.1915 ruské jednotky už nedokázali postúpiť ďalej. Frontová línia v údolí Rosuckej vody sa stabilizovala a obec Stebník ostala ležať na území nikoho medzi ruskými a rakúsko-uhorskými postaveniami. Zvyšky 28. pešieho pluku ostali pôsobiť na tomto úseku frontu až do 13.4.1915.

Vojnový denník 28. pešieho pluku, ktorý bol písaný v reálnom čase v bojových podmienkach, explicitne hovorí o dôkladne pripravovanom ruskom útoku, v dôsledku ktorého dňa 3.4.1915 príslušníci pluku utrpeli ťažké straty. Avšak v týchto dobových záznamoch nie je spomenutý žiaden dobrovoľný prechod do zajatia či masová dezercia na ruskú stranu. Podľa dostupných zdrojov 28. peší pluk prišiel v tento deň o 800 padlých a nezvestných vojakov, z ktorých veľká väčšina bola zajatá počas prekvapujúceho útoku. Tieto objektívne fakty potvrdzujú aj ruské dokumenty, ktoré sú spracované v knihe súčasného historika A. M. Kručinina. Vo svojej práci „Záznamy z histórie Orovajského pluku (1811 - 1920)“ opisuje nasadenie 195. Orovajského pešieho pluku, ktorý bol súčasťou ruskej 49. pešej divízie XXIV. armádneho zboru 3. armády. Bol to presne tento ruský pluk, ktorý 3.4.1915 útočil na pozície rakúsko-uhorského 28. pešieho pluku:

„Od 14. marca 1915 (27.3. podľa gregoriánskeho kalendára) sa Orovajský pluk zapokopával na dosiahnutej línii a viedol intenzívny prieskum. Voľným okom bolo vidno, ako protivník horúčkovo pripravoval obranu. Všetci zajatci privedení prieskumníkmi boli príslušníkmi nepriateľského 28. pešieho pluku. V týchto dňoch bol 195. Orovajský peší pluk doplnený 600 vojakmi, čo nasvedčovalo o príprave nového útoku. Dňa 20. marca 1915 (2.4. podľa gregoriánskeho kalendára) dostali veliteľia práporov rozkaz a v priebehu noci (na 3.4.) prisunuli svojich vojakov do východiskových pozícií k útoku. Tesne pred svitaním sa príslušníci Orovajského pluku ticho priblížili k protivníkovým prekážkam a o 06:00 ráno (05:00 stredoeurópskeho času) sa vrhli do útoku. 4. prápor energicky postupoval po hrebeni výšin a jeho roty útočili bez prestávky a skoro bez strelby – všetko rozhodovali bodáky. V rovnakom čase vojaci 2. práporu, za ktorým postupoval 1. prápor, zvalili protivníkovce prekážky a vrhli sa vpred. Dedina Stebník Chuta (Stebnicka Huta) a opevnené výšiny 571 a 681 boli obsadené dvojším obchvatom a prakticky za chodu. Nepriateľ v neporiadku utekal juhozápadným smerom. Do zajatia padla celá posádka dediny Stebník Chuta (Stebnicka Huta) a veľa nepriateľov bolo zajatých na výšinách. Celkovo bolo zajatých 8 dôstojníkov a 762 vojakov. Tento úspech bol získaný lacnou cenou, keď Orovajský pluk stratil 6 padlých a 62 ranených vojakov“.

V Ruskom štátnom vojensko-historickom archíve (RGVIA) sa v záznamoch 195. Orovajského pešieho pluku (Fond 2806, Opis 2) dochovali originály rukou písaných hlásení jednotlivých rotných veliteľov 1. práporu tohto pluku (Delo 2, listy 1151 - 1155). Tieto dobové dokumenty potvrdzujú, že dobytie pozícií rakúsko-uhorského 28. pešieho pluku bolo výsledkom starostlivo naplánovaného a dobre prevedeného útoku, ktorý za ranného svitania prekvapujúco zasiahol protivníkove postavenia okolo Stebnickej Huty:

„Veliteľ 2. roty práporčík Čížikov – O 22:00 večer 20. marca 1915 (2.4. podľa gregoriánskeho kalendára) som prevzal rozkaz veliteľa práporu presunúť svoju rotu k postaveniam 2. práporu. Po polnoci 21. marca 1915 (3.4. podľa gregoriánskeho kalendára) o 01:00 sa 2. prápor vydal smerom k dedine Stebník Chuta (Stebnicka Huta). Veliteľ nášho práporu mi prikázal držať kontakt so 7. rotou a ostávať v zálohe spolu s 3. a 4. rotou dovtedy, kým 2. prápor neprejde cez dedinu. Rozkaz som začal plniť a moja rota sa po úžľabine začala spúšťať za ľavým krídlom 7. roty. Keď sme došli do dediny, veliteľ práporu nám prikázal zastaviť sa. Keď druhý prápor začal útok na výšinu 681, tak veliteľ nášho práporu prikázal, aby som spolu s 3. rotou zaútočil na protivníkove zákopy na svahu výšiny 745 pri dedine Stebník Chuta (Stebnicka Huta). Zaútočil som a vyhnal protivníka zo zákopov, ktoré som obsadil. Zajali sme okolo 200 vojakov, vrátane 2 dôstojníkov a ukoristili 2 guľomety, ktoré sme odovzdali na štáb divízie.

Ďalej sme sa pohli k výšine 601, ale v tom momente došlo k odtrhnutiu sa od 3. roty a vzniku medzery. Rakúšania, ktorí ostali na ľavo od nás v lese, začali mojich vojakov zozadu ostreľovať. Preto som rotu obrátil doľava a po úžľabine som vyrazil smerom k nim s cieľom dostať ich. Nepodarilo sa mi to, lebo oni sa vrhli dole k dedine, kde padli do rúk 2. práporu. Vtedy som zastavil postup svojej roty a čakal na ďalšie rozkazy. Po nejakom čase došla 3. a 4. rota aj s veliteľom práporu. Okolo 14:00 vydal veliteľ práporu rozkaz, všetkými tromi rotami obsadiť výšinu 601. To sme úspešne splnili a ostali tam do zotmenia. Potom večer náš ve-

Súčasný stav vojenského cintorína v obci Stebník

litel' práporu vydal rozkaz stiahnuť sa nazad na pôvodné postavenia 6. roty na výšine 745 a tam ostať do rána. Na druhý deň 22. marca (4.4. podľa gregoriánskeho kalendára) sme ráno dostali rozkaz prejsť na výšinu 630. Vtedy som sa od veliteľa práporu dozvedel, že ostávame v zálohe pluku.

Prikladám zoznam vojakov, ktorí sa obzvlášť vyznamenali: vojak Konstantin Služevič sa preplazil dozadu za rakúsky guľomet, ktorý ponad dedinu ostreľoval 2. prápor. Pažbou svojej pušky zbil z nôh strelca z guľometu a umožnil tak jeho ukoristenie a zajatie obsluhy. Pomohli mu pri tom vojak Vasilij Tiščenko a desiatnik Gavril Kolodka, ktorí sa guľometu zmocnili. Vojak Ivan Vološin a vojak – dobrovoľník Dmitrij Martynenko uvideli troch Rakúšanov, ako odnášajú iný guľomet. Vrhli sa na nich, guľomet ukoristili a jeho obsluhu zajali.

Veliteľ 3. roty práporčik Bubnov – Pred svitaním vyšiel náš 1. prápor smerom k dedine Stebnik Chuta (Stebnicka Huta). So mnou bola druhá polrota, prvá polrota ostala pri Bicharo (Becherov) ako krytie proti Rakúšanom. Keď do Stebnik Chuty (Stebnicka Huta) začali prenikať vojaci 2. roty tvoriacej predvoj nášho práporu, Rakúšania z postavení na blízkej výšine zahájili silnú paľbu. Svojou paľbou bránili ostatným rotám v pohybe a veliteľ práporu mi prikázal, aby som so svojou polrotou zaútočil na protivníkov zákop. Tretiu čatu som vyslal na obchvat tohto postavenia s tým, aby z boku zahájila ostreľovanie zákopu na výšine. Jej vojaci vystrelili tri salvy, po ktorých som na čele štvrtej čaty frontálne zaútočil na rakúsky zákop. Na môj pokyn sa obe čaty s pokrikom „Urá“ vrhli vpred. V dobitom zákope sme zajali sedem nepriateľov. Niekoľkých podriadených som poveril eskortovaním zajatcov a so zvyškom roty som pokračoval v postupe po ceste vedúcej k mlynu. Tam sme zajali ďalších 16 nepriateľov a ukoristili 2 kone na prepravu nákladu. Potom mi veliteľ práporu vydal rozkaz, aby som sa pripojil k zvyšku práporu a zaujal postavenia v zákopoch. Podvečer sme dostali rozkaz presunúť sa k zákopom na výšine 601, ktoré opustili Rakúšania. Rozkaz sme splnili pod nepriateľskou paľbou z pušiek. Na tejto pozícii sme ostali ako záloha pluku. V boji sa vyznamenali nasledujúci príslušníci roty : mladší poddôstojník Semjon Prokalynko, starší poddôstojník Michail Levčenko, desiatnik Ivan Sil'cov a vojaci Grigorij Ignat'juk a Andrej Kalinik.

Veliteľ 4. roty práporčik Voskres – Okolo 01:00 v noci na 21. marca 1915 (3.4. podľa gregoriánskeho kalendára) sme zišli do doliny pri Stebnik Chute (Stebnicka Huta). Na určené miesto sme dorazili za ranného svitania. Mali sme kontakt s 1. rotou. Spustili sme sa do úžľabiny pri výšine 601. Nachádzali sme sa na ľavom krídle práporu. Moja rota na základe rozkazu veliteľa práporu zahájila o 15:00 útok proti zákopom protivníka na výšine 601. Po ich obsadení ostala na mieste až do večera. Viac ako ostatní sa v boji vyznamenali nasledujúci vojaci roty: Aleksandr Vavilov, Andrijan Kňjazev a Aleksandr Kugajevskij“.

Na základe ruských archívnych zdrojov je možné identifikovať, že 1. prápor 195. Orovajského pešieho pluku útočil na pozície III. práporu 28. pešieho pluku majora Praschaka, ktoré boli rozmiestnené na západnom svahu Suchého vrchu (kóta 745). Ruskí vojaci z tohto práporu zostúpili do údolia Rosuckej vody nad dedinu Stebnicka Huta v závese za 2. práporom 195. Orovajského pešieho pluku. Tento prápor zostupoval ako prvý a pod rúškom tmy prešiel Stebnicku Hutu, ktorá sa nachádzala na území nikoho medzi ruskými a rakúsko-uhorskými líniami. Po prechode obce začali vojaci 2. práporu 195. Orovajského pešieho pluku stúpať do svahu smerom k vrchu Lieštiny (Šekovka – kóta 681). Tam na svitaní zaútočil na pozície dvoch rôt IV. práporu 28. pešieho pluku kapitána Gottwalda. V rovnakom čase vojaci 4. práporu 195. Orovajského pešieho pluku udreli na pozície I. práporu 28. pešieho pluku kapitána Meergansa, ktoré sa nachádzali na hrebeni medzi vrchom Lieštiny (Šekovka – kóta 681) a kótou 748 (súčasný názov „Na hore“ – hranica s Poľskom). Skryté priblíženie ruských útvarov a prudký útok na bodáky bez delostreleckej prípravy zastihol príslušníkov 28. pešieho pluku nepripravených. Ruskí vojaci využili moment prekvapenia a s minimálnymi stratami vnikli do rakúsko-uhorskej obrany, ktorú rozvrátili a na tomto úseku dosiahli prielom frontovej línie. Časť obrancov bola zajatá v boji a časť sa vzdala v bezvýhodiskovej taktickej situácii, keď ich ústupová cesta bola odrezaná.

Rakúsko-uhorský 28. peší pluk stratil v priebehu tohto dňa približne 800 vojakov, čo predstavovalo dve tretiny jeho početného stavu k 3.4.1915. Podľa ruských zdrojov 8 dôstojníkov a 762 vojakov bolo zajatých, pričom časť z nich utrpela v boji zranenia. Na rakúsko-uhorskej strane padlo približne 30 vojakov, na ruskej strane 6 vojakov a ďalších 62 bolo ranených. K brilantnému úspechu 195. Orovajského pešieho pluku prispeli príslušníci „Českej družiny“, ktorí prezlečení do rakúsko-uhorských uniforiem robili prieskum a získavali zajatcov. Ich pozorovania a výpovede zajatcov umožnili ruskému veleniu presne identifikovať slabiny v rakúsko-uhorskej obrane a zvoliť výhodné trasy postupu, po ktorých sa bolo možné priblížiť do bezprostrednej blízkosti postavení 28. pešieho pluku a prekvapujúco ich napadnúť. Tento taktický vojenský úspech však bol z politických dôvodov prehnane zveličený a vyprodukovala sa legenda o masovej dezercii a dobrovoľnom prechode všetkých vojakov tohto pluku do ruského zajatia.

Opodstatnenosť tohto záveru potvrdzujú aj výpovede miestnych pamätníkov zo Stebnickej Huty a Stebnika, ktorí zažili tieto udalosti vo svojich rodných obciach. Ich svedectvá boli zverejnené v regionálnej tlači ešte počas prvej Československej republiky, ale vo svojej dobe nevyvolali väčší ohlas. Spomienky týchto pamätníkov sa zhodujú s popisom bojov v rakúsko-uhorských a ruských archívnych dokumentoch a autenticky tak dokresľujú celkový obraz udalostí zo dňa 3.4.1915:

„Ľud obce hovorí, že posledný deň pred zajatím 28. pluku (2.4.1915) Rusi prichádzali od Regetovky do dediny (Stebnicka Huta) popri kostole. So strojovými puškami plazili sa pomaly hore vrchom ponad školu k zákopom rakúsko-uhorským. Podľa údajov občana Jozefa Kozáka na dolnom konci dediny Rusi prichádzali dole debrou (svahom) nad Cigánmi, odkiaľ sa plazili hore debrou, nie veľmi ďaleko oproti Cigánom. Plazili sa na Šikuvku (Lieštiny/Šekovka – kóta 681). Keď už tieto ruské predvojové čiasťky vykonali svoju úlohu a boli na určených miestach, podali správu veliteľstvu. Hneď za tým začal sa ďalší, hlavný nástup, ktorý bol vykonaný hneď po polnoci okolo 3. – 4. hodiny. Podľa ľudu nástup Rusov trval od predvečera do nadržana, do 5. hodiny. Okolo 6. hodiny už ľudia videli hrnúť sa zálohu vojska od zákopov rakúsko-uhorských do dediny a za nimi Rusov, hore vrchom k Regetovke. Krčmárka Losová hovorí, že po polnoci počula od zákopov pri poľských hraniciach útočný krik a strelbu. Odtiaľ do dediny prinášani ranení neboli len Česi, ale i Maďari. Od 748 metrov vysokého vrchu asi 1000 krokov na svahu cesty do Blechnárky (Blechnarka v Poľsku) je vojenský cintorín s 30 hrobmi, z ktorých je 17 rakúskych a 13 ruských. Je v nich pochovaných 101 rakúskych vojakov a 113 ruských vojakov. Tu boli pochovaní rakúski a ruskí vojaci, ktorí padli v boji v noci z dňa 3. apríla 1915, nakoľko bod boja rakúskeho ľavého krídla je od tohto miesta nie ďaleko“.

Spomienky pamätníkov sa týkajú vojenského cintorína, na ktorom sú pochovaní nielen príslušníci rakúsko-uhorského 28. pešieho pluku a ruského 195. Orovajského pešieho pluku, ale aj príslušníci rakúskeho 4. pluku tirolských cisárskych strelcov a ruského 196. Insarského pešieho pluku. Na úseku týchto dvoch plukov, ktorý sa nachádzal už na poľskej strane hranice, prebiehali v apríli 1915 rovnako intenzívne boje ako v okolí Stebnickej Huty. Vojaci, ktorí padli na pohraničnom hrebeni a na hornom konci údolia Rosuckej vody boli vo frontových podmienkach narýchlo pochovaní v improvizovaných hroboch roztrúsených po bojisku. Následne boli v roku 1917 exhumovaní a ich telesné pozostatky boli prenesené na novozaložený vojenský cintorín v blízkosti kóty 748 „Na hore“. O tomto vojenskom cintoríne sa však nedochovali žiadne archívne dokumenty, okrem nákresu pôvodného rozmiestnenia exhumovaných vojnových hrobov v teréne. Ďalšie obeť aprílových bojov roku 1915 boli sústredené na vojenskom cintoríne v Stebníku na dolnom konci údolia Rosuckej vody, kde je pochovaných celkovo 189 rakúsko-uhorských a ruských vojakov.

Charakteristika lokality

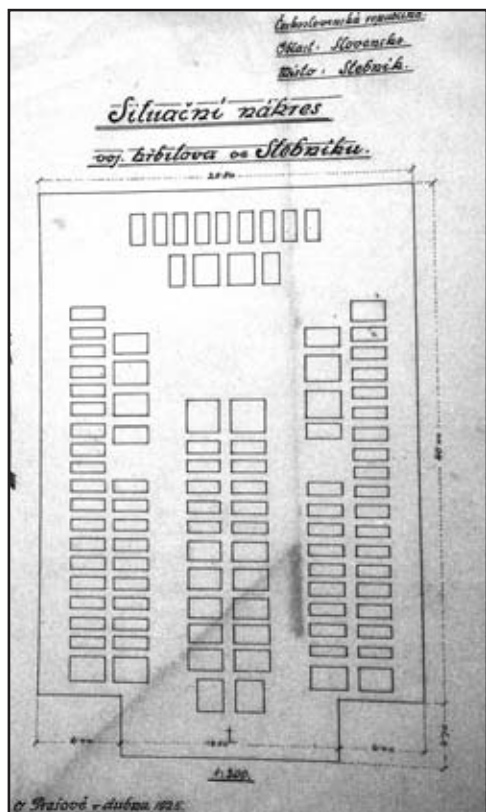
Obec Stebník sa nachádza asi 13 km vzdušnou čiarou severne od okresného mesta Bardejov v Prešovskom samosprávnom kraji. Dedina leží v údolí riečky Stebníček. Prvá písomná zmienka o obci pochádza už z roku 1414. Obec sa spomína v darovacej listine kráľa Žigmunda Luxemburského. Obec bola súčasťou panstva Makovica a listina potvrdzovala vlastníctvo celého panstva šľachtickej rodine Cudarovcom. V období 19. storočia obec používala úradný názov Esztebnek. Túto obec zasiahla 1. svetová vojna v roku 1915. Pri obci sa odohrali tuhé boje. Neďaleko obce sa stala známa epizóda so zajatím väčšej časti c. a k. pešieho pluku č. 28.

Vojenský cintorín v Stebníku sa nachádza poniže obce, na pravej strane vedľa cesty zo Zborova do Stebníka. Cintorín je v súčasnosti zanedbaný. Celá plocha cintorína je zarastená travinami a náletovými drevinami. Vzhľadom na výšku porastu môžeme konštatovať, že v posledných rokoch na cintoríne neprebíhala žiadna údržba. Po obvode cintorína sú viditeľné pne stromov, ktoré kedysi lemovali cintorín. Z celého pôvodného stromoradia, ktoré ohraničovalo cintorín sa zachovali len tri stromy. V strede cintorína vyčnieva z porastu mohutný drevený latinský kríž. Je jediným zreteľným ukazovateľom, podľa ktorého môžeme cintorín vidieť už z diaľky. V dôsledku toho, že je plocha cintorína zarastená, nie je možné zistiť stav hrobových polí. Súčasný stav cintorína si vyžaduje rozsiahlu rekonštrukciu. Pre začiatok by však stačila pomerne nenáročná sanácia, ktorá by cintorín zachránila pred zánikom, a to vo forme vyčistenia cintorína. Následne by bolo potrebné zistiť stav hrobových polí. Ak sú hrobové polia málo viditeľné, bolo by vhodné pristúpiť k ich úprave, aby zreteľne vystupovali nad okolitý terén. Takáto sanácia, samozrejme s pravidelným čistením od porastu, by stačila do doby, než by sa získali finančné prostriedky na rozsiahlejšiu rekonštrukciu.

Podľa archívnych materiálov cintorín pôvodne zaberol plochu asi 1500 metrov štvorcových. Údaje z pozemkovej knihy potvrdzujú, že cintorín sa nachádza na parcele číslo 294, ktorej majiteľom bol štát. Cintorín tvoria štyri hrobové polia. Tri z nich sú uložené paralelne vedľa seba. Štvrté hrobové pole sa rozkladá v polohe smerujúcej kolmo na predchádzajúce tri hrobové polia. Každé zo spomínaných hrobových polí je tvorené dvomi radmi hrobov. Cintorín nebol oplotený. Bol iba provízorne ohraničený drevenými kolíkmi. Na cintoríne sú pochovaní ruskí a rakúsko-uhorskí vojaci. Vojaci oboch armád boli podľa archívnych prameňov pochovávaní oddelene. Vojaci c. a k. armády sú pochovaní v hrobovom poli, ktoré sa rozkladá pozdĺž východnej strany cintorína. Ostatné hrobové polia tvoria hroby ruských vojakov. Pri kritickom skúmaní však zistíme, že takéto striktné rozdelenie, ktoré uvádza náčrtok cintorína nekorešponduje s realitou. Hroby vojakov jednotlivých armád sú premiešané.

Na cintoríne sa spolu nachádza 75 jednotlivých hrobov, 24 hrobov s tromi až piatimi obeťami a štyri hrobové šachty. Aj toto rozdelenie prináša ďalšie nezrovnalosti. Za šachty, čiže masové hroby sú podľa prameňov považované hroby s viac ako piatimi obeťami. Na náčrte cintorína však túto podmienku spĺňajú len hroby č. 64 a č. 77. V poznámkach na inom náčrte sú však ako šachty označené hroby s číslom 17, 61, 62, 97. Podobných nezrovnalostí by sme mohli nájsť viacero.

Archívny materiál udáva iba veľmi chabé údaje o obetiach pochovaných na tomto cintoríne. Dovedna poznáme mená jedenástich vojakov. Známe sú mená ôsmich rakúskych vojakov. Ich príslušnosť k jednotkám nie je známa. Výnimku tvorí dvojica vojakov, ktorí slúžili v c. a k. pešom pluku číslo 47. Príslušníci rakúsko-uhorskej armády sú pochovaní v jednotlivých hroboch s číslom 19, 20, 22, 23, 25, 35, 36, 58, 59, 64, 65, 67, 71-76, 81-83, 85, 86. Rakúski vojaci sú pochovaní aj v troch ďalších hroboch v nasledujúcich

počtoch: hrob č. 36 - 3 vojaci, hrob č. 64 - 4 vojaci a hrob č. 77 - 3 vojaci. Protirečivé údaje máme o hrobe číslo 102. Podľa evidenčného protokolu by v hrobe s číslom 102 mali ležať štyria ruskí vojaci. Ibaže poznámky pri jednom náčrte cintorína hovoria o štyroch rakúsko-uhorských vojakoch. Hrob s číslom 102 sa nachádza v sektore s ruskými vojakmi, ale tento fakt ešte nič nedokazuje. Bez ohľadu na tento rozpor je na cintoríne v Stebníku dokázateľne pochovaných spolu 33 vojakov c. a k. armády.

Zoznam známych mien dopĺňa trojica ruských vojakov. Poznáme mená dvoch dôstojníkov, ktorí sú pochovaní v hrobe číslo 62. Konkrétna hodnosť nie je známa. Obaja dôstojníci pochádzajú z ruského pešieho pluku s číslom 176. Ruskí vojaci sú pochovaní jednotlivo v hroboch s číslami 1-16, 39, 50, 51-57, 68-70, 78-80, 84, 87-93, 95, 98, 99. Ďalší ruskí vojaci sú pochovaní v týchto hroboch: hrob číslo 17 - 8 vojaci, č. 18 - 3 vo-

Dobový náčrt vojenského cintorína v Stebníku

jaci, č. 61 – 6 vojaci, č. 62 -7 vojaci, č.96 – 3 vojaci, č. 97 - 8 vojaci, č. 100 – 3 vojaci, č. 101 -3 vojaci, č. 102 -4 vojaci, č. 103 – 5 vojaci. V hrobe číslo 62 sú obaja vyššie spomínaní dôstojníci. Spolu je na cintoríne v Stebníku dokázateľne pochovaných 94 ruských vojakov. Podľa dostupných archívnych materiálov by teda malo byť na tomto cintoríne 127 rakúskych a ruských vojakov. Katastrálny list, ktorý je súčasťou každej zložky o vojenskom cintoríne však uvádza počet 189 pochovaných vojakov. Chýbajúcich 62 vojakov je pomerne ťažko zaradiť. Plán cintorína s farebne vyznačenými hrobovými poliami nestačí na to, aby sme identifikovali národnosť zvyšných vojakov, pretože evidenčné listy jasne dokazujú, že hroby s vojakmi oboch armád sú premiešané. Jednoznačné riešenie by priniesli chýbajúce evidenčné listy.

Hodnosti obetí pochovaných na tomto cintoríne nie sú uvedené v dokumentácii. Výnimku tvoria len veľmi nekonkrétne určené dvaja ruskí dôstojníci nachádzajúci sa v hrobe č. 176 a rakúsky desiatnik Andreas Roth v hrobe č. 63.

Veľmi problematicky sú zaznamenané aj údaje o dobe smrti jednotlivých obetí. Vo väčšine evidenčných listov bol iba údaj, ktorý hovorí o tom, že obeť zomrela v rozmedzí rokov 1914-1915.

Treba konštatovať, že evidencia, ktorú vykonali československé orgány na tomto cintoríne nebola dôsledná. Na rozdiel od iných lokalít nebol dodržaný postup, pri ktorom o každom hrobe by mal byť vypísaný osobitný evidenčný protokol. Nedodržanie uvedených postupov komplikuje bádanie. Pri objasňovaní faktov o tomto cintoríne spôsobujú problémy zjavné nezrovnalosti v základných dokumentoch spôsobené nedôsledným spracovaním niektorých dokumentov a absenciou časti dokumentácie.

III. 5 ZBUDSKÁ BELÁ (okres Medzilaborce)

Obec Zbudská Belá niesla úradný názov Izbugya-Béla a podľa údajov z roku 1910 mala 493 obyvateľov. V tomto období boli súčasťou obce aj Valentovce (Bálintpuszta), ktoré sa od Zbudskej Belej administratívne oddelili až v neskoršom období. Z tohto dôvodu archívne dokumenty označujú štyri vojenské cintoríny v okolí oboch obcí, ako „Zbudská Belá I, II, III, IV“. V súčasnosti sa však v katastri Zbudskej Belej nachádza len vojenský cintorín „Zbudská Belá II“, ktorému je venovaný tento profil. Ostatné tri vojenské cintoríny sa nachádzajú v katastri Valentoviec.

Po vypuknutí prvej svetovej vojny bola väčšina mužov z obce Zbudská Belá povolávaná do dvoch peších plukov, ktorých doplňovacie obvody sa nachádzali v tejto oblasti. Išlo o 66. cisársky a kráľovský peší pluk s veliteľstvom v Užhorode a 9. kráľovský honvédskejší peší pluk s veliteľstvom v Košiciach. Niektorí muži boli povolávaní aj do delostreleckých a jazdeckých jednotiek podliehajúcich košickému VI. armádnemu zboru. Od jesene 1914 až do jari 1915 sa Zbudská Belá nachádzala v operačnom tyle rakúsko-uhorských vojsk na karpatskom fronte a dvakrát sa stala dejiskom vojenských operácií. Po prvýkrát bola obec bez boja obsadená ruskými jednotkami dňa 23.11.1914. Po neúspechu pri Snine a Humennom sa ruské vojská pod tlakom rakúsko-uhorského protiútoky stiahli naspäť na severnú stranu Karpát a zo Zbudskej Belej ustúpili bez boja dňa 9.12.1914.

V priebehu decembra 1914 a januára 1915 prežila obec relatívne pokojnejšie obdobie, pretože ležala mimo údolia Laborca, ktorým prechádzala strategická železnica k Lupkovskému priesmyku a zásobovacie cesty rakúsko-uhorských vojsk. Na rozdiel od obcí ležiacich na trase zásobovacích ciest a železnice, v Zbudskej Belej nebola umiestnené žiadna vojenská infraštruktúra. Situácia sa zmenila vo februári 1915, keď ruské jednotky na tomto úseku frontu po druhýkrát prekročili Karpaty a pokúšali sa preniknúť k Humennému a ďalej do východoslovenskej nížiny.

Po obsadení Medzilaboriec dňa 5.2.1915 sa ruský útok na tomto smere vyčerpal a rakúsko-uhorským jednotkám sa podarilo stabilizovať frontovú líniu po oboch stranách laboreckého údolia. V blízkosti Zbudskej Belej sa obranné postavenia rakúsko-uhorských jednotiek nachádzali na výšinách severne od Valentoviec a viedli cez kóty 598 „Javorská“ a 637 „Kobyła“. Obranné postavenia ruských vojsk sa zasa nachádzali na opačnej strane doliny Olšava pri obciach Čabalovce a Sterkovce. V priebehu februára a marca 1915 sa v tomto priestore rozvinuli typické príznaky zákopovej vojny, ktoré boli charakteristické pre túto fázu bojov na východnom fronte.

Samotná obec Zbudská Belá sa ocitla len päť kilometrov za frontovou líniou v tyle rakúsko-uhorskej 2. pešej divízie generálporučika Antona Lipoščaka. V obci boli rozmiestnené niektoré logistické a podporné zložky tejto divízie rovnako, ako aj

zložky 24. pešej divízie generálmajora Josefa Schneider Edler von Manns-Au. Táto divízia bola pravým susedom 2. pešej divízie a cez Zbudskú Belú prebiehalo zásobovanie jej postavení na výšiniach na západ od obce Výrava. V období február – marec 1915 Zbudskú Belú boje ešte bezprostredne nezasiahli a v obci sa nenachádzalo ani poľné obväzisko. To bolo situované vo Valentovciach rovnako, ako štáb plukovníka Phlepsa, veliteľa 4. pešej brigády 2. pešej divízie.

Dejiskom intenzívnych bojov sa Zbudská Belá stala až na začiatku apríla 1915 a vojaci, ktorí vtedy padli, alebo zomreli v dôsledku zranení a chorôb, boli pochovaní na vojenskom cintoríne v obci. Tento cintorín bol zriadený niekedy v polovici apríla 1915 na svahu za kostolom v Zbudskej Belej. Na cintoríne je pochovaných 102 vojakov. Podľa dochovaných archívnych dokumentov ide o 57 rakúsko-uhorských vojakov, 11 ruských vojakov a 34 neidentifikovaných vojakov. Zo všetkých 102 obetí vojny je známe len meno jedného rakúsko-uhorského vojaka. František Říha, príslušník delostreleckého pluku 2. pešej divízie padol pri Zbudskej Belej dňa 3.4.1915 a je pochovaný v samostatnom hrobe číslo 52.

Boje na tomto úseku karpatského frontu, ktoré prebiehali na prelome marca a apríla 1915, boli zapríčinené významnou zmenou operačno-strategickej situácie. V dôsledku kapitulácie rakúsko-uhorského fortifikačného komplexu okolo Przemyslu dňa 22.3.1915 došlo k uvoľneniu ruských vojsk, ktoré túto pevnosť obliehali už od novembra 1914. Veliteľ juhozápadného frontu generál delostrelectva Nikolaj Iľjušič Ivanov presvedčil ruské Vrchné veliteľstvo (Stavku), využiť tieto sily pri jeho pokuse o prelomenie rakúsko-uhorskej obrany v Karpatoch. Táto ofenzíva bola koncipovaná veľmi ambiciózne a jej cieľom bol nielen prienik do nížin karpatskej kotliny, ale aj celkové vyradenie Rakúsko-Uhorska z vojny. Na jar 1915 rakúsko-uhorská armáda pociťovala akútny nedostatok vycvičených záloh a od začiatku vojny utrpela veľmi ci-

Rakúsko-uhorskí guľometníci v boji. Karpaty, zima 1915

teľné straty, takže nová ruská ofenzíva predstavovala pre habsburskú monarchiu akútnu hrozbu. Závažnosť tejto hrozby bola o to väčšia, že nemecký spojenec nespĺnil svoje predvojnové sľuby a nedokázal za sedem týždňov vyradiť z vojny Francúzsko a presunúť svoje sily proti Rusku. Rakúsko-Uhorsko tak namiesto pôvodne plánovaných siedmich týždňov, čelilo ruským vojskám už osem mesiacov a odolnosť jeho armády bola na jar v roku 1915 vystavená ťažkávej skúške.

Rozhodujúca ruská ofenzíva na karpatskom fronte začala postupne od 20.3.1915. Na frontovom úseku na východ od údolia Laborca začali boje dňa 24.3.1915 a v tomto priestore útočili jednotky XXI. armádneho zboru, ktorému velil generál pechoty Jakov Fjodorovič Škinskij. Ruský XXI. armádny zbor podliehal 3. armáde generála pechoty Radko Dmitrieva. Velenie zboru určilo priestor medzi kótami 598 „Javorská“ a 637 „Kobyľa“ na sever od Valentoviec a Zbudskej Belej, ako miesto prielomu rakúsko-uhorského frontu. Na tomto mieste mali zaútočiť prápory ľavého krídla 33. pešej divízie generálporučika Sergeja Fjodoroviča Dobrotina a prápory pravého krídla 44. pešej divízie generálmajora Matveja Alexandroviča Sul'keviča. Zatiaľ čo Rakúsko-Uhorsko už v tejto fáze vojny pociťovalo nedostatok vojakov, Rusko s tým zatiaľ nemalo žiadne problémy a z ľudských zdrojov impéria Romanovcov boli pravidelne dopĺňané všetky bojujúce jednotky ruských vojsk.

Pred koncom marca 1915 boli útvary 33. a 44. pešej divízie doplnené záložníkmi. Disponovali približne 24000 vojakmi, z ktorých do útoku na líniu medzi kótami 598 „Javorská“ a 637 „Kobyľa“ bolo vyčlenených okolo 8000 mužov. Obranu na tomto úseku držala 4. pešia brigáda plukovníka Phlepsa, podliehajúca 2. pešej divízii, ktorá disponovala približne 3000 vojakmi. Jej ľavým susedom bola 3. pešia brigáda tej istej divízie pod velením plukovníka Barwika, ktorá tiež disponovala približne 3000 vojakmi. Pravým susedom 4. pešej brigády 2. pešej divízie bola 24. pešia divízia generálmajora Josefa Schneider Edler von Manns-Au s počtom okolo 8000 vojakov. Tieto divízie patrili X. armádnemu zboru generála pechoty Huga Meixner von Zweienstamm, ktorý podliehal 3. armáde generála pechoty Svetozara Boroeviča.

Nemeckí a rakúsko-uhorskí dôstojníci spoločne sledujú nástup jednotiek v údolí Laborca v apríli 1915

Od 24.3.1915 prebiehali na východ od údolia Laborca ťažké boje, ktoré však do 1.4.1915 nepriniesli žiadne výsledky. Ruským jednotkám sa napriek opakovaným útokom ani po týždňovom úsilí nepodarilo na tomto úseku dosiahnuť významnejšie úspechy a rakúsko-uhorská obrana odlaľovala náporu protivníka. To sa

však zmenilo 2.4.1915, kedy ruské jednotky podnikli posledný pokus o dobytie kľúčových obranných pozícií rakúsko-uhorských jednotiek na kótach 598 „Javorská“ a 637 „Kobyła“.

Na začiatku apríla 1915 sa v karpatských vrchoch ešte držal sneh a nočné teploty sa pohybovali pod bodom mrazu. Rakúsko-uhorské obranné postavenia prebiehali na hrebeni medzi oboma kótami a z týchto vyššie položených pozícií mali vojaci dobrý palebný sektor na svahy pod ich líniou. Išlo však o zalesnený terén, ktorý na druhej strane umožňoval ruským vojakom skryto sa priblížiť do relatívnej blízkosti rakúsko-uhorských postavení a odtiaľ rýchlym útokom prekonať ostreľovaný úsek pred protivníkovými zákopmi. V skorých ranných hodinách dňa 2.4.1915 ešte pred svitaním vyrazili ruskí vojaci zo svojich pozícií pri obciach Čabalovce a Sterkovce a opatrne postupovali k severným svahom kót 598 „Javorská“ a 637 „Kobyła“. Tam zaujali východiskové postavenia k útoku a čakali do 11.00 hodiny petrohradského času, kedy začala delostrelecká príprava.

Napriek tomu, že ruská armáda na jar 1915 už pociťovala vážny nedostatok delostreleckej munície a domáca výroba nestačila plniť požiadavky frontu, na rozhodujúcu ruskú ofenzívu v Karpatoch boli vyčlenené všetky disponibilné rezervy. Pociťili to aj rakúsko-uhorskí obrancovia na línii severne od Valentoviec a Zbudskej Belej, ktorí sa stali cieľom intenzívnej delostreleckej paľby. Pod jej krytím ruská pechota začala stúpať po svahoch hore k ich postaveniam a keď sa priblížila do dostatočnej blízkosti, prešla do masového útoku na bodáky. Hlavný nápor bol nasmerovaný priamo na vrcholy kót 598 „Javorská“ a 637 „Kobyła“, ktoré predstavovali ťažisko rakúsko-uhorskej obrany. Po ich dobytí začali rakúsko-uhorskí vojaci ustupovať aj z ostatných pozícií na hrebeni a vzniknutý prielom ruské jednotky využili na prienik do hĺbky protivníkovej obrany. Spustili sa po južných svahoch oboch výšin do doliny Belianky a postupovali k obci Valentovce.

Zachovali sa spomienky očí-tého svedka, ktorý sa osobne zúčastnil týchto bojov. Poručík Pál Molnár na jar 1915 velil 5. rote 5. samostatného ženijného práporu, ktorý mal doplňovací obvod v Prešporku (Bratislava): „Dňa 2. apríla 1915 na Veľký piatok som na základe rozkazu vyslal polovicu svojej ženijnej roty do úseku 3. pešej brigády. Ich úlohou bolo vybudovanie zákopov za našou hlavnou líniou a príprava záchytných obranných posta-

Ruskí guľometníci v tyle karpatského frontu na jar 1915

vení na kóte 430 severozápadne od Valentoviec. Ja som spolu s druhou polovicou ženistov ostal v úseku 4. pešej brigády a pokračoval v opevňovaní obranného postavenia severovýchodne od Valentoviec.

Približne o 10.00 hodine sa pozície 4. pešej brigády a susedných jednotiek na našej hlavnej línii stali cieľom prudkej delostreleckej paľby a ruských útokov. V dôsledku toho došlo k hromadnému ústupu našej pechoty. Jej príslušníci opúšťali svoje pozície a sťahovali sa dozadu po zalesnených hrebeňoch okolitých kopcov. Kritickú situáciu čiastočne vylepšil prísun záloh. Išlo o vojakov 4. bosensko-hercegovinského pešieho pluku, ktorí obsadili záchytné postavenia vybudované pred niekoľkými dňami našou 5. rotou 5. „prešporského“ ženijného práporu. Tieto postavenia sa nachádzali hlbšie v tyle okolo dediny Zbudská Belá.

Vzniknutá situácia a rýchly postup nepriateľa si vyžadovali prijatie a vykonanie rozhodných opatrení. Začal som plniť rozkaz vopred určený pre takúto situáciu a stiahol som polovicu svojej roty dole do Valentoviec s cieľom brániť dedinu. Pri rozmiestňovaní vojakov som natrafil na poručíka Maternu z veliteľstva 4. pešej brigády, ktorý mi povedal, že ich štáb práve opúšťa dedinu. Zároveň ma informoval o súčasnom postavení nepriateľa v našom úseku a o smere jeho útoku. Podľa doručených hlásení, Rusi dobyli kótu „Kobyla“ a prinútili k ústupu všetky naše jednotky. Poručík Materna vydal rozkaz, aby naša rota okamžite ustúpila, pretože vo Valentovciach jej hrozí obklúčenie a zajatie. Mali sme sa stiahnuť na kótu „Uhliska“ južne od dediny a tam zaujať obranu v súčinnosti s jazdeckým útvarom hulánov, ktorí boli nasadení ako pechota. Po vypočutí týchto inštrukcií som spolu so ženistami opustil Valentovce.

Napriek tomu, že sme začali ustupovať, nevyhli sme sa smutným udalostiam, ktoré nasledovali krátko potom. Valentovce ležia v zalesnenej doline a presun na kótu „Uhliska“ bol možný len smerom do strmého svahu. Zatiaľ čo moji vojaci ustupovali hore do kopca, dolinou spod kóty „Kobyla“ sa priblížili nepriateľské jednotky. Ruskí vojaci zaútočili s mohutným pokrikom „hurá“ a postupovali na Valentovce. Ženisti sa im snažili uniknúť a ešte rýchlejšie sa začali driapať napoly holým svahom hore na kótu „Uhliska“. Boli pritom vystavení priamej paľbe ruských vojakov, ktorí mali možnosť v takomto teréne doslova poľovať na našich vojakov. Ženistov začalo ubúdať kvôli raneným a padlým. Všetci, ktorí z akýchkoľvek príčin zaostali dole na svahu, boli zajatí Rusmi.

Námaha mojich vojakov bola konečne korunovaná úspechom a dosiahli sme vrchol kóty „Uhliska“. Na tomto mieste sme však nikoho nenašli, naši huláni už medzitým ustúpili a my sme tak ostali bez spojenia a podpory. Tak tiež nám ostávalo už len málo streliva, asi 40 nábojov na vojaka. Bolo holým nezmyslom pokúsiť sa o udržanie kóty „Uhliska“ a po krátkej porade s poddôstojníkmi som vydal rozkaz pokračovať v ústupe s cieľom nájsť lepšie obranné postavenie. Stiahli sme sa na juhozápad a obranu sme zaujali na svahu

nad cestou medzi Valentovcami a Zbudskou Belou. Z tejto výhodnej pozície bolo možné veľmi dobre pozorovať činnosť nepriateľa a zacieliť sa na terén pod nami. Na tomto mieste sa moji ženisti začali v rýchlosti zakopávať a pripravovať k obrane. Následne som vyslal hliadky, aby zistili kde sa nachádzajú susedné jednotky a nadviazali s nimi kontakt. Ich členov som poveril získaním informácií o aktuálnej bojovej situácii a taktiež získaním streliva.

Hliadka, ktorú som vyslal do nášho tyla narazila v Zbudskej Belej na vojakov 3. pešej brigády. V dedine sa stretla aj s príslušníkmi druhej polovice našej roty, ktorá bola dnes ráno nasadená na úseku 3. pešej brigády na kóte 430 severozápadne od Valentoviec. V dôsledku nečakaného ruského prielomu títo ženisti po bojoch s nepriateľom ustúpili do Zbudskej Belej, kde sa okolo 18.00 hodiny stretli s vyslanou hliadkou. Následne sa obe polovice 5. roty 5. „prešporského“ ženijného práporu spojili a začali plniť nový rozkaz, ktorý sme medzitým dostali zo štábu 2. pešej divízie. Týmto rozkazom bola celá rota podriadená pod velenie 3. pešej brigády a dostali sme pokyn stiahnuť sa viac dozadu. Našou úlohou bolo ešte v priebehu toho istého večera ženijné zabezpečiť zákopy peších jednotiek na svahoch pri Zbudskej Belej, ktoré uzatvárali bočnú cestu do údolia Laborca. Po dokončení ženijných prác sme sa neskoro v noci (z 2.4. na 3.4.1915) presunuli priamo do dediny, kde moji vojaci zaujali obranu.

Cieľom nášho velenia bolo udržanie nových postavení okolo Zbudskej Belej a zabránenie ruskému prieniku údolím Laborca na Humenné. Veliteľstvo X. armádneho zboru prisunulo do nášho úseku ďalšiu zálohu, ktorá bola tvorená príslušníkmi 102. pešieho pluku. Títo vojaci obsadili postavenia na svahoch pri Zbudskej Belej, ktoré opevnili ženisti našej roty. Gulometný oddiel tohto pluku prešiel pod moje velenie a bol rozmiestnený na severnom okraji dediny. Na naše línie vpravo nadväzovali postavenia 4. bosensko-hercegovinského pešieho pluku a vľavo pokračovali postavenia 54. pešieho pluku domobrany (Landsturmu). Príslušníci domobrany držali postavenia až po susednú dedinu Volica, ku ktorej bola stiahnutá hlavná línia X. armádneho zboru v údolí Laborca.

Tento armádny zbor bol po dlhých bojoch na laboreckom úseku nášho frontu v Karpatoch silno zdecimovaný a hrozilo, že ďalší nápor nepriateľa nevydrží. V jeho tyle sa však počas týchto dní na začiatku apríla už rozvíjali posily zo spojeneckého Nemecka. Jednotky „Beskiden Korps“ v priebehu 3. apríla 1915 začali zaplňať postavenia v hlavnej línii X. armádneho zboru a už okolo poludnia prešli do frontálneho protiútku. Táto posledná fáza bojov bola veľmi krátka a nemecké jednotky do 5. apríla 1915 obsadili kóty „Javorská“ a „Kobyła“ a získali tak naspäť územie, ktoré naše jednotky stratili v predošlých bojoch.

Moja 5. rota 5. „prešporského“ ženijného práporu bola 3. apríla 1915 o 11.00 hodine stiahnutá do zálohy a jej postavenie v Zbudskej Belej obsadili ženisti nemeckej 35. rezervnej pešej divízie. Dňa 6. apríla 1915 bola rota odvelená z frontu v Kar-

patoch a odoslaná na oddych a doplnenie. Počas bojov v údolí Laborca (od 3.2 do 3.4.1915) jej stav klesol na jednu tretinu tabulkových počtov. Moji ženisti boli presunutí na tri týždne do kúpeľného mesta Krynica, ktoré v blízkom tyle frontu slúžilo na oddych vojakov našej bojujúcej armády.“

V Zbudskej Belej v týchto dňoch pôsobilo poľné obväzisko, ktoré poskytovalo raneným vojakom prvú zdravotnícku pomoc. Odtiaľ ranených evakovali ďalej do poľných lazaretov v Humennom a do vojenských nemocníc hlbšie v zázemí. Tí vojaci, ktorí zomreli v dôsledku zranení na poľnom obväzisku, boli pochovávaní na vojenskom cintoríne vytvorenom v Zbudskej Belej. Na rovnaké miesto boli z terénu okolo obce prinesené aj telá vojakov, ktorí padli priamo v boji v dňoch 2.4. a 3.4.1915. V prípade 77 vojakov pochovaných v piatich hromadných hroboch je možné predpokladať, že padli v boji. V prípade 25 vojakov pochovaných v individuálnych hroboch sa zasa dá predpokladať, že zomreli na dôsledky zranení až po prevoze na poľné obväzisko.

Spomienky poručíka P. Molnára veľmi autenticky ilustrujú kritickú situáciu, ktorá nastala 2.4.1915 po prelomení rakúsko-uhorského frontu. Ruské jednotky prekonali obranné postavenia na výšinách a obsadili obec Valentovce, ktorá sa nachádzala už na ich južnej strane. Odtiaľ im ostávalo postúpiť iba päť kilometrov dolinou Belianky cez Zbudskú Belú, aby sa dostali do Radvane a tým pádom aj do údolia Laborca. V dôsledku toho by taktický úspech na úseku 2. pešej divízie zmenili na operačný prielom postavení celého X. armádneho zboru a otvorili si cestu na Humenné. Túto hrozbu neutralizovalo nasadenie nemeckých jednotiek „Beskiden Korps“, ktorým velil generál jazdectva Johannes Georg von der Marwitz. Nemeckí vojaci boli od 29.3.1915 rozmiestňovaní z vlakov pozdĺž železničnej trate medzi Humenným a Koškovcami. Do 3.4.1915 sa sústredili za rakúsko-uhorskou líniou v údolí Laborca a prakticky z chodu prešli do protiútok. Na postaveniach okolo Zbudskej Belej sa rozvinula nemecká 35. rezervná pešia divízia generálmajora von Schmettau a už popoludní 3.4.1915 začali je príslušníci postupovať na Valentovce. Začalo posledné kolo vypätých bojov, ktoré boli spojené s veľkými stratami na oboch stranách. Vyčerpané ruské jednotky nedokázali zastaviť postup protivníka a nemeckým a rakúsko-uhorským jednotkám sa do 5.4.1915 podarilo obnoviť pôvodnú líniu obrany na kótach 598 „Javorská“ a 637 „Kobyľa“.

Ruské vojská zaznamenali neúspechy aj na ostatných úsekoch karpatského frontu a táto útočná operácia vyčerpala ich ofenzívny potenciál. Do európskej vojenskej histórie vstúpili tieto boje ako „Veľkonočná bitka v Karpatoch“ a ruská vojenská historiografia ich označuje ako „3. karpatskú bitku“. Rozhodujúci pokus ruských vojsk o prekonanie Karpát a vyradenie Rakúsko - Uhorska z vojny zlyhal a na východnom fronte došlo v dôsledku toho k celkovej zmene strategickej situácie. Rakúsko-uhorská armáda vydržala kritickú zaťažkovú skúšku a vytvorila podmienky pre sústredenie nemeckých záloh presunutých zo západného frontu, ktoré potom na začiatku mája 1915 prešli do ofenzívy pri Gorliciach.

Charakteristika lokality

Obec Zbudská Belá leží vzdušnou čiarou asi 14 km juhovýchodne od okresného mesta Medzilaborce v Prešovskom samosprávnom kraji. Prvá písomná zmienka o obci pochádza z roku 1463. Obec patrila rodine Izbugyaiovcov a neskôr ďalším majiteľom. Pred 1. svetovou vojnou obec používala názov Izbugyabéla. Administratívne boli súčasťou obce aj Valentovce. Počas 1. svetovej vojny prebiehali v intraviláne obce tuhé boje, ktorých pozostatkom je aj miestny vojenský cintorín.

Cintorín sa nachádza v blízkosti obce, asi 150 metrov východne od gréckokatolíckeho kostola, ktorý sa nachádza v strede obce. K cintorínu sa dostaneme po mierom stúpaní od gréckokatolíckeho kostola na vyvýšeninu, kde je cintorín situovaný.

Archívna zložka o cintoríne Zbudská Belá II. je v značnej miere nekompletná. Najväčším problémom však je, že obsahuje nepresné, ba niekedy až zavádzajúce údaje. Problémom je najmä katastrálny list, ktorý obsahuje každá zložka o vojenskom cintoríne. Uvádza jednoznačne nepravdivé informácie o počte hrobov a padlých vojakov. Možno konštatovať, že československé úrady, ktoré vypracovali túto zložku odvedli nekvalitnú prácu. Nezrovnalosti sú totiž zjavné na prvý pohľad. Katastrálny list uvádza spolu 27 hrobov. V tomto súčte je zahrnutých devätnásť individuálnych hrobov, tri hroby s troma až piatimi obeťami a tri hroby s viac než piatimi obeťami. Hroby s dvomi padlými sa tu podľa katastrálneho listu nenachádzajú.

S počtami, ktoré uvádzajú katastrálne listy nesúhlasí priložený zoznam, ani údaje v evidenčných listoch. Údaje na katastrálnom liste vyvracia aj priložený náčrtok cintorína.

Podľa zistených archívnych údajov by sa na tomto cintoríne malo nachádzať spolu 42 hrobov. Z toho je 28 hrobov jednotlivých, v siedmich hroboch sú pochovaní dvaja vojaci a päť hrobov môžeme označiť ako masové. Jednotlivé hroby sú označené na náčrte číslami 25, 26, 27, 28, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66. Po dvaja padlí vojaci sa nachádzajú v hroboch s číslami 29, 30, 31, 32, 33, 34, 42. V masových hroboch sa nachádzajú nasledujúce počty padlých: hrob č. 46 – sedem vojakov, č. 51 – deväť vojakov, č. 55

Stav vojenského cintorína v obci Zbudská Belá pred rekonštrukciou

– jedenásť vojakov, č. 56 – dvadsaťpäť vojakov, č. 62 – dvadsaťpäť vojakov.

Tieto údaje nám v súčte dávajú výsledok 119 padlých vojakov. Získané údaje potvrdzuje zoznam padlých aj jednotlivé evidenčné listy. Nie je vylúčené, že priložený zoznam bol vypracovaný podľa evidenčných listov. Napriek tomu môžeme povedať, že nepravdivé údaje zrejme obsahuje katastrálny list. Úplnú štatistiku nie je možné zostaviť, pretože o dvoch hroboch nemáme žiadne údaje. Ide o hroby s číslami 53 a 54. Tieto hroby sú pre nás na základe dostupných materiálov úplnou neznámou.

Drvivá väčšina vojakov na tomto cintoríne je evidovaná formulkou neznámy. Poznáme iba meno jediného rakúsko-uhorského vojaka Františka Řihu, delostrelca z delostreleckého pluku č. 2, ktorý zahynul dňa 3.4.1915. Na rozdiel od tohto prípadu, u ostatných vojakov takéto údaje chýbajú.

Národnosť uvádzajú dostupné dokumenty len zriedkavo. Jednoznačne môžeme národnosť potvrdiť len u obetí pochovaných v masových hroboch s číslami 56 a 62. V oboch je pochovaných po 25 rakúsko-uhorských vojakov. K tomuto počtu môžeme pripočítať aj troch vojakov bosensko-hercegovinského pluku pochovaných v hroboch s číslami 28 a 29 a spomínaného identifikovaného delostrelca. Dokázateľne je teda na tomto cintoríne pochovaných 54 vojakov c. a k. armády. Padlí vojaci ruskej armády boli podľa dostupných prameňov pochovaní v hrobe s číslom 55, v počte jedenásť vojakov. Môžeme teda potvrdiť národnosť 65 obetí. U zvyšných 54 obetí národnosť určiť nedokážeme.

Aj údaje o vojenských jednotkách, z ktorých pochádzali padlí vojaci sú skromné. Archívne materiály uvádzajú príslušnosť k jednotke len u troch vojakov spomínaného bosensko-hercegovinského pluku a u jediného identifikovaného vojaka z delostreleckého pluku č. 2.

68	63	61	59	57
58	60	62	64	66
55				
66				
53	53	53		
57	57	57		
59	59	59		
57	57	57		
55	55	55		
54	54	54		
52	52	52		
50	50	50		
48	48	48		
46	46	46		

Chýbajú aj údaje o dobe a príčinách smrti jednotlivých obetí. Iba v dvoch prípadoch poznáme dobu smrti. Delostrelca Františka Řihu zomrel 3.4.1915. Vtedy v tomto priestore prebiehali tuhé boje, takže môžeme predpokladať, že padol v boji, prípadne na následky zranení. Neznámy vojak z hrobu č. 60 zomrel 2. 9. 1915. Ďalšie údaje chýbajú.

Nepoznáme ani hodnosti padlých obetí. Len pri mene Františka Řihu je označenie jeho vojenskej odbornosti (delostrelca) a neznámy vojak z hrobu č. 66 je evidovaný ako čatár.

Dobový náčrt vojenského cintorína v Zbudskej Belej

III. 6 KOLBOVCE (okres Stropkov)

Obec Kolbovce niesla do roku 1907 úradný názov Kolbóc a následne bola premenovaná na Köves. Pod týmto názvom figuruje aj na rakúsko-uhorských vojenských mapách z obdobia prvej svetovej vojny. Po vypuknutí vojnového konfliktu bola väčšina mužov z Kolbovciac povolávaná do dvoch peších plukov, ktorých doplnovacie obvody sa nachádzali v tejto oblasti. Išlo o 66. cisársky a kráľovský peší pluk s veliteľstvom v Užhorode a 9. kráľovský honvédskejší pluk s veliteľstvom v Košiciach. Niektorí muži boli povolávaní aj do delostreleckých a jazdecských jednotiek podliehajúcich košickému VI. armádnemu zboru.

Počas prvého útoku ruských vojsk na južnú stranu Karpát v novembri a decembri 1914 sa Kolbovce ešte dejiskom bojov nestali. Aj keď ruské jednotky dňa 2.12.1914 na niekoľko dní obsadili blízky Stropkov, ďalej neprenikali a už 8.12.1914 z tejto oblasti ustúpili. Taktiež v priebehu decembra 1914 a januára 1915 bola obec ušetrená aj nepriamych vplyvov vojny a nebola v nej rozmiestnená žiadna vojenská infraštruktúra. Vďaka za to svojej relatívne izolovanej polohe v doline riečky Brusnička, mimo hlavnej cestnej komunikácie vedúcej údolím rieky Ondava. Táto, pre obyvateľov obce, veľmi výhodná situácia sa však skončila na prelome januára a februára 1915, keď ruské jednotky po druhýkrát prekročili Karpaty.

Dňa 23.1.1915 rakúsko-uhorská 3. armáda generála pechoty Svetozara Boroeviča prešla do ofenzívy po celej dĺžke karpatského frontu s cieľom deblokaovať obklúčený fortifikačný komplex Przemysl. Na ľavom krídle tejto armády úto-

Transport ruských zajatcov do tyla karpatského frontu na jar 1915

čil VII. armádny zbor generála jazdeckva arcikniežafa Jozefa von Habsburg, ktorému sa však nepodarilo prelomiť ruskú obranu v Duklianskom priesmyku. Následne 27.1.1915 zahájili jednotky ruskej 8. armády generála jazdeckva Alexeja Alexejeviča Brusilova vlastnú ofenzívu a chopili sa strategickej iniciatívy. Rakúsko-uhorskú obranu v Duklianskom priesmyku prelomil útok XII. armádneho zboru generálporučíka Leonida Vilhelmoviča Leša. Do 5.2.1915 ruské jednotky prenikli k Svidníku, ktorý obsadili. Po ťažkých bojoch v hornatom zasneženom teréne a po veľkých stratách na oboch stranách sa inercia ruského útoku vyčerpala a rakúsko-uhorské jednotky stabilizovali frontovú líniu južne od Svidníka.

V dôsledku takejto situácie sa Kolbovce ocitli v bezprostrednom operačnom tyle rakúsko-uhorských vojsk. V priebehu februára 1915 boli na tento úsek karpatského frontu prisúvané nové zálohy a vojenský materiál. V samotnej obci bola umiestnená poľná ošetrovňa, etapné sklady a ďalšie tylové vojenské zariadenia. Chalupy miestnych obyvateľov boli využívané na oddych jednotiek stiahnutých z prednej línie v rámci pravidelných rotácií útvarov. V období od 5. februára do 2. apríla 1915 bol frontový úsek severne od Kolbovíc relatívne stabilný a tamojšia situácia nadobudla charakter zákopovej vojny. Bojová činnosť bola vedená najmä delostrelectvom a menšími pešími útvarmi, ktoré vykonávali prieskum bojom a

prepadmi protivníkových postavení. Príležitostne dochádzalo k väčším útokom, ktoré však mali len obmedzené taktické ciele a ich úlohou bolo pútať a vyčerpávať protivníkovu silu. Na tomto úseku frontu na rakúsko-uhorskej strane držala obranu 17. pešia divízia generálporučíka Aurela von Le Beau, ktorá podliehala VII. armádnemu zboru 3. armády. Na ruskej strane frontu stáli v obrane útvary 12. pešej divízie generálmajora Alekseja Maksimoviča Kalešina, ktorá podliehala XII. armádnemu zboru. Tento zbor bol pôvodne podriadený 8. armáde a vo februári 1915 prešiel pod velenie 3. armády generála pechoty Radko Dmitrieva.

Zatiaľ čo generáli a štábni dôstojníci na oboch stranách viedli svoju vojnu na veliteľských mapách, priamo v teréne žili a umierali ich dôstojníci a vojaci. Karpatská zima v roku 1914/1915 bola extrémne chladná a teploty klesali hlboko pod bod mrazu. V ťažko prístupnom kop-

Poľná ošetrovňa na východnom fronte v období 1. svetovej vojny

covitom teréne bola situácia komplikovaná aj množstvom snehu, ktorý v mnohých prípadoch znemožňoval pravidelný prísun munície a stravy do prednej línie. Rakúsko-uhorskí aj ruskí vojaci boli v rovnakej miere nasadzovaní, ako s puškami v zákopoch, tak aj s pracovným náradím v hĺbke svojich postavení, aby udržiavali priechodnosť zásobovacích komunikácií.

Dôstojníci a vojaci oboch bojujúcich armád len s problémami zvládali tieto náročné frontové podmienky. Vyčerpávajúca fyzická námaha pri opevňovaní zákopov a udržiavaní komunikácií, neustále psychické vypätie pri hliadkovaní a pozorovaní, stále prítomná hrozba ochorenia, zranenia, alebo smrti, to všetko vplývalo na bojaschopnosť a morálku ľudí oblečených do uniforiem. Tieto zážitky formovali aj spôsob, akým po vojne opisovali svoje pocity na fronte. Jedným z príkladov sú spomienky rakúsko-uhorského vojnového korešpondenta Lajoša Piliša, ktorý sa v období od februára do apríla 1915 pohyboval aj na úseku karpatského frontu medzi údoliami riek Ondava a Laborec:

„Hory, vojaci, kopce, delá, lesy, pušky, stromy, práca, vojna. Práca! Strašidelné vrchy, temné lesy a otrocká práca. Tisíce rúk, množstvo svalnatých chlapov tlačí delá cez údolia hore do kopcov. Nestačíme, nevládzeme - kričia naše srdcia, a predsa len musíme vydržať a spraviť čo po nás chcú... Vojak sa z posledných síl vzoprie a dokáže i nemožné. Aj zviera sa zaprie a ťahá ako človek. Mulica, kôň, krava či vól, sálajúc horúcu paru, drie do úmoru spolu s človekom.

Chlapi sa rútia už po tretíkrát do bodákového útoku, aby prerazili ku kostolu v Oľke. Tam sa im bodáky lámu na pevných múroch. Hradba z kameňa, ktorú vytvorili Rusi okolo hlinených chalúp a dedinských dreveníc, rozsievala smrť a skazu. Hurá, vojaci do toho, delá sem a uvidíme či sa to podarí. Nedá sa, obrana je zúrivá, údolia a hory sú na ich strane, nič ich nezlomí. Naše delá by museli mať krídla, aby sme sa k nim dostali. Tak im musíme prirobiť krídla, ak je to potrebné! Čakáme len na delá a bude všetko v poriadku. Ťažké delá by nám tu pomohli. Budete mať možnosť sami počuť ich hromový hlas.

A zaprie sa človek, zaprie sa zviera, vďaka tisícom rúk sa objavuje železná obluda. Kaliber 305 milimetrov. Keď sa ozve hromovým hlasom, padá všetko okolo. Tak čo, páči sa vám ten zvuk, rečie delostrelec. Páči už aj preto, že to prinesie úžitok a rozdrví nepriateľa ako placku po teréne. Na oplátku dunia ruské delá, kde asi môžu byť, kde sú ich postavenia?

Jeden jazdecký čatár sa dobrovoľne hlási, že sa podujme vypátrať delostrelecké postavenia nepriateľa. Zohnal si dedinské oblečenie, nechal sa poriadne zmlátiť od svojich vojakov a potom sa vybral smerom k ruským bojovým postaveniam. Zobrali mi voz, kone, rakúsko-uhorskí vojaci mi zobrali všetko, rečie čatár Rusom. Nechcel som ich dať, tak ma mlátili pažbami. Na dvoch miestach ma ranili bodákom. Tu sú rany prosím, pozrite sa. Na chrbte a rukách mám podliatiny. Takto krivkajúc a bedákajúc prešiel cez postavenia nepriateľa. Potom cez kopce a údolia sa rýchlo uberal späť k vlastným pozíciám. Všetko videl, všetko vie. Splnil úlohu, na ktorú sa podujal.

Čo potrebuješ? Si unavený? Aké máš želanie? Nič nepotrebujem, pán kapitán, len môjho koňa mi prived'te, aby som spiatočnú cestu absolvoval hrdým spôsobom.

Rusi znovu začínajú prenikať do našich postavení. No veď im čoskoro prejde chuť po našom prekvapivom nočnom protiútoke. Tri národnosti sa dostávajú do pohybu v priebehu noci - Rakúšania, Bosniaci a Maďari. Rusi zistia naše prípravy k útoku a za každým stromom, skalou a po úbočiach na nás striehnu. Keď zaznie signál k útoku, zosypú sa na nás Rusi ako povodeň. Praskajú výstrely, dávky gulometnej paľby znejú vzduchom a miešajú sa s krikom útočiacich a revom ranených. Človek proti človeku sa ženie. Bodáky sa krížia v divokej vrave, zúrivosti a vybičovanej nenávisti. Počuť divoký rev ako sa nesie vzduchom. Bosniaci vyrazili do útoku. Prví padnú, ostatní ich preskakujú a rútia sa prudko vpred. Po niekoľkých sekundách hory odrážajú krik, plač a nariekanie. Nepriateľ ustupuje, uteká, teší sa generál Krautwald. Pri tomto útoku sa naši Bosniaci opäť vyznamenali v boji proti Rusom...

Laborec, Výravka, Cirocha, Ol'ka, všetky tieto horské riečky sa rozvodnili a vystúpili zo svojich brehov. Tí čo postúpili proti ohňu, teraz čelia vode. Nedobre tečie táto voda, hovorí veliteľ, tá tečie z vrchov smerom dole. My by sme si želali, aby tiekla smerom hore. Voda nám nepomôže, naši vojaci musia tiecť ako prúd smerom hore a zaplaviť nepriateľské postavenia. Neľutuj, že si vypadol z radu udalostí. Budeš svedkom toho, že na špičke bodákov sa vydobyl mier pre budúce generácie. Želám si, aby už nikdy nebola vojna, aby sa už nikdy neopakovali hrôzostrašné výjavy a ľudské tragédie, tak ako v Karpatoch“.

Osobné zážitky z bojov premiešané so spomienkami na každodenný frontový život vytvárali pestrý kaleidoskop pocitov, ktoré ovplyvňovali povojnové výpovede pamätníkov a znenie nimi napísaných memoárov. Spomienky Lajoša Piliša na jednej strane pôsobia ako chaotický sled rýchlo sa meniacich obrazov, ale na strane druhej autenticky odrážajú spôsob, akým vnímal svoje frontové nasadenie. Podobné dojmy mali aj ďalší rakúsko-uhorskí a ruskí vojaci, ktorí bojovali na karpatskom úseku východného frontu. Medzi nich patrili aj tí, ktorí pôsobili v okolí Kolboviev a na začiatku apríla 1915 sa dostali do víru tretej ruskej ofenzívy, ktorej cieľom bolo preniknutie do vnútrozemia monarchie. V dňoch od 3. do 5 apríla 1915 sa ruské jednotky XII. armádneho zboru generálporučíka L. V. Leša neúspešne pokúsili prelomiť rakúsko-uhorskú obranu v údolí rieky Ondava a vyjsť z Karpát do východoslovenskej nížiny. Počas tohto útoku prenikli až do bezprostrednej blízkosti Kolboviev, kde sa však ich postup vyčerpá a posledná ofenzíva ruských vojsk bola zastavená rakúsko-uhorskými obrancami zo VII. armádneho zboru generála jazdeckta arcikniežaťa Jozefa von Habsburg.

V priebehu apríla 1915 sa frontová línia pri Kolbovcích dočasne stabilizovala, avšak po prielome ruskej obrany pri Gorliciach došlo k ústupu ruských vojsk z južnej strany Karpát na sever do Haliče. Z priestoru Kolboviev sa ruské jednotky stiahli

v dňoch 4. až 5. mája 1915, pričom boli prenasledované jednotkami rakúsko-uhorského VII. armádneho zboru. Po prechode frontu došlo k sústredeniu telesných pozostatkov padlých vojakov na cintoríne, ktorý bol v obci vytvorený už vo februári 1915. Vtedy začala v Kolbovciach pôsobiť poľná ošetrovňa. Vojaci, ktorí podľahli svojim zraneniam, boli prvými pochovanými na tunajšom vojenskom cintoríne. K ním postupom času pribúdali vojaci exhumovaní z improvizovaných individuálnych a masových hrobov v katastri obce. Celkový počet obetí vojny pochovaných na vojenskom cintoríne v Kolbovciach dosiahol počet 142 padlých vojakov.

Charakteristika lokality

Obec Kolbovce sa nachádza vzdušnou čiarou asi 7,5 km juhovýchodne od okresného mesta Stropkov v Prešovskom samosprávnom kraji. Obec leží v doline východného prítoku rieky Ondavy v strednej časti Ondavskej vrchoviny. Prvá písomná zmienka o obci pochádza z roku 1408. Dedina sa spomína v darovacej listine kráľa Žigmunda Luxemburského ako súčasť stropkovského panstva pod názvom Kolbenová Poruba. Súčasťou stropkovského panstva bola dedina nepretržite. Od 16. storočia sa obec nazývala maďarským názvom Kolbóc. Ničivá 1. svetová vojna zanechala po sebe stopy aj v tejto obci. V dedine sa nachádza jeden, pomerne veľký vojenský cintorín z tohto obdobia. Cintorín sa nachádza naľavo od miestneho gréckokatolíckeho kostola.

Vzhľadom na fakt, že sa cintorín nachádza v tesnej blízkosti kostola, prebieha na ňom aspoň minimálna pravidelná údržba. Cintorín je od okolia chrámu oddelený starým plotom, ktorý sa skladá z betónových stĺpikov a drôteného pletiva. Plot je ešte zachovalý po celom obvode cintorína, okrem prednej časti, ktorá umožňuje prístup na cintorín. Vstupná brána alebo vchod chýbajú. Veľkú časť plota zakrývajú kríky a divorastúci mladý stromový porast, ktorý sa nachádza

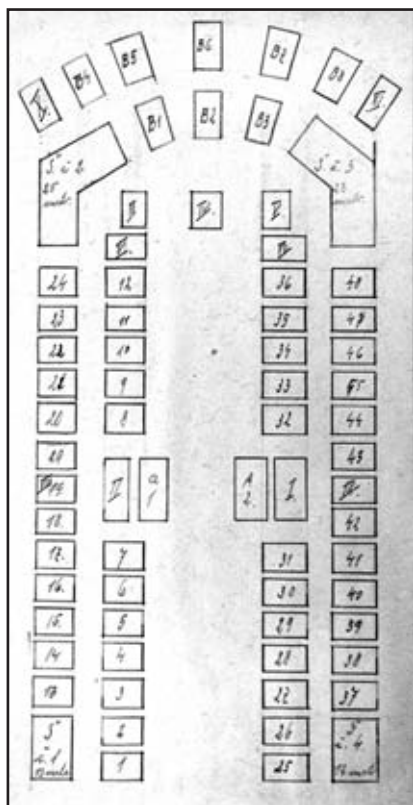

Súčasný stav vojenského cintorína v Kolbovciach

takmer po celom obvode cintorína. Plocha cintorína je takmer zarovnaná a zatrávená. Hrobové polia vystupujú už len niekoľko centimetrov nad okolitým terénom. Napriek tomu sú obrysy hrobových polí viditeľné. Pri našej návšteve bol cintorín vykosený, čo značne uľahčilo identifikáciu jednotlivých hrobov podľa historického náčrtu. V strede cintorína, oproti vstupnému otvoru sa nachádza drevený latinský kríž. Tesne za ním sú po oboch stranách umiestnené dva malé drevené kríže. Jeden z nich vyzera pôvodne.

Cintorín v Kolbovciach sa podľa archívnych materiálov rozkladá na ploche 648 metrov štvorcových. Cintorín sa skladá zo súvislého hrobového poľa v tvare písmena „U“. Hrobové pole tvoria dva rady hrobov. Vstup na cintorín sa nachádza na západnej strane. Na cintoríne sa nachádza 69 jednotlivých hrobov a štyri šachty. Niektoré pramene uvádzajú 48 jednotlivých hrobov, 21 hromadných hrobov a štyri šachty. Tento počet však nemôže byť pravdivý. Kritické posúdenie archívnych evidenčných

listov k jednotlivým padlým a historického náčrtu cintorína potvrdzujú existenciu 69 jednotlivých hrobov a štyroch šacht. V hromadných hroboch je pochovaných spolu 73 vojakov. Z uvedeného počtu sa v šachte č. 1 nachádza 13 padlých, v šachte č. 2 - 25 padlých, v šachte č. 3 - 23 padlých a v šachte č. 4 - 12 padlých. Mená padlých pochovaných v šachtách nie sú známe. V roku 1922 boli exhumované pozostatky vojakov z hrobov v blízkom okolí. Dohromady boli exhumované pozostatky jedenástich vojakov. Tieto pozostatky boli prevezené a opätovne pochované na cintoríne v Kolbovciach. Dosvedčujú to exhumáčne protokoly, ktoré sú súčasťou archívnej zložky o cintoríne v Kolbovciach. Na náčrte sú hroby z roku 1922 označené rímskymi číslami od I. - XI. Z jedenástich exhumovaných vojakov sa podarilo identifikovať iba jedného. Padlý z hrobu X. je v prameňoch uvedený ako neznámy v hodnosti kapitána, bez akýchkoľvek ďalších údajov. Ak bola hodnosť spoľahlivo určená, išlo by asi o hodnostne najvyššiu obeť na tomto cintoríne. Väčšina obetí boli radoví vojaci. Okrem spomínaného neznámeho kapitána je tu pochovaný aj neznámy dôstojnícky kadet, poručík Jozsef Szmolka, šikovateľ Imre Németh Nyeki a desiatnik Jozsef Bertalan.

Dobový náčrt vojenského cintorína v obci Kolbovce

Archívne materiály uvádzajú 59 mien jednoznačne identifikovaných vojakov. Drvivá väčšina z nich sú vojaci rakúsko-uhorskej armády. Známe sú však aj mená troch ruských vojakov. Identifikovaní vojaci pochádzajú z trinástich rôznych jednotiek rakúsko-uhorskej armády. Nachádzajú sa tu padlí vojaci z c. a k. peších plukov s poradovým číslom 37, 39, 43, 46, 51, 61, 92, 94, kráľovských honvédskejších plukov číslo 3, 4, 17, 20 a husárskeho pluku číslo 4. Vojaci pochovaní na cintoríne zomreli v období od februára do mája 1915. Spolu je na cintoríne pochovaných 142 rakúsko-uhorských, ale aj ruských vojakov. Archívna zložka o cintoríne v Kolbovcích obsahuje aj pôvodný zoznam padlých, ktorý vznikol počas vojny. Táto evidencia je pomerne ľahko čitateľná a vďaka nej poznáme značný počet mien pochovaných vojakov, ale aj ich kmeňové jednotky. Okrem evidencie a náčrtu, zložku dopĺňajú evidenčné protokoly k jednotlivým hrobom a exhumačné protokoly z roku 1922. Archívna zložka takto poskytuje dostatočné množstvo údajov potrebných k bádaniu.

Záver

„Osudy padlých vojakov nás nabádajú k zmiereniu.“

Túto krátku vetu si určite pamätá každý návštevník niektorého cintorína nemeckých vojakov. Nikde spomínaný citát nenaberá taký hlboký význam ako v súvislosti s cintorínmi z I. svetovej vojny v Karpatoch. V spoločných hrobách vedľa seba ležia Slováci, Česi, Nemci, Maďari, Rusi, Rakúšania, Bielorusi, Rumuni, Srbi, Poliáci, Chorváti, Ukrajinci, Slovinci a príslušníci ďalších národov. Niekdajší nepriatelia, ktorí sa vzájomne zabíjali v krutej vojnovéj vrave, spoločne odpočívajú v karpatskej zemi. Ich miesta večného odpočinku zostali trvalým mementom na krvavý konflikt spred mnohých rokov. Zmieriť ich dokázala až smrť, a preto by sme sa nikdy nemali prestať snažiť o riešenie sporov mierovým a civilizovanejším spôsobom.

Starostlivosť o vojnové hroby je u kultúrne vyspelých národov samozrejmosťou. Bohužiaľ, v prípade Slovenska boli cintoríny z I. svetovej vojny dlhé desaťročia na pokraji záujmu verejnosti, štátu, ale aj historikov. Počas tohto obdobia sa mnohé z vojenských cintorínov ocitli v zanedbanom stave a na pokraji zániku. Aj v tejto oblasti sa však situácia zlepšuje. Spolupráca odborníkov, nadšencov, samosprávy, ako aj štátnych orgánov a zahraničných organizácií už napravila niektoré nedostatky minulosti. Časť lokalít už bola zrekonštruovaná a stala sa dôstojným miestom večného odpočinku obetí vojny. Väčšina lokalít však ešte potrebuje zachrániť pred zánikom aspoň základnou sanáciou. Veľa práce si vyžiada aj podrobné preskúmanie a zdokumentovanie tejto problematiky. Výskum môže priniesť informácie, ktoré by vhodnou formou mohli informovať verejnosť o tejto stránke našej histórie.

Predkladaná publikácia predstavuje príspevok Klubu vojenskej histórie Beskydy (KVH Beskydy) k zviditeľneniu problematiky vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny. Tento príspevok by však nebolo možné realizovať bez finančnej pomoci Ministerstva obrany SR, ktoré týmto spôsobom podporilo takú verejnoprospešnú aktivitu, akou je starostlivosť o vojnové hroby. Kultúrny a pietny význam vojenských cintorínov a potreba ich rekonštrukcie totiž súvisí s otázkou kultivácie vojenských tradícií Ozbrojených síl SR a má vplyv aj na medzinárodné renomé samotného rezortu. Vo vyspelých členských štátoch NATO a EÚ je udržiavaniu vojenských cintorínov venovaná adekvátna pozornosť a finančná podpora zo strany tamjších ministerstiev obrany a ozbrojených síl. Vysokiej vážnosti sa tešia spoločné projekty, v ktorých príslušníci vojenských jednotiek rôznych štátov opravujú cintoríny, na ktorých sú pochovaní vojaci v minulosti znepriatelených armád. Spoločné projekty v tejto špecifickej oblasti demonštrujú kvalitu susedských vzťahov a úzku spoluprácu ozbrojených síl jednotlivých európskych krajín.

Dlhodobý slabý záujem zodpovedných orgánov štátnej správy a nedostatočná informovanosť verejnosti spôsobili terajší neutešený stav väčšiny vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny. Táto situácia nesvedčí o kultúrnej vyspelosti, ku ktorej sa Slovenská republika hlási ako členská krajina Severoatlantickej aliancie a Európskej únie. Z viac ako 200 vojenských cintorínov, ktoré na území severovýchodného Slovenska vznikli v rokoch 1914 – 1918, je väčšina zanedbaná a neudržiavaná. Na rozdiel od vyspelých európskych krajín, kde relevantné štátne orgány investujú patričné financie do starostlivosti o vojenské cintoríny, Slovenská republika sa o túto problematiku stará len okrajovo a obzvlášť vojenské cintoríny z I. svetovej vojny stoja mimo záujmu zodpovedných štátnych inštitúcií. Autori tejto publikácie sú presvedčení, že ak sa chce Slovenská republika zaradiť po boku vyspelých európskych krajín, mala by zvyšovať svoju kultúrno-spoločenskú úroveň aj v tejto špecifickej oblasti a patrične sa postarať o rekonštrukciu a dôstojný vzhľad vojenských cintorínov z rokov 1914 - 1918.

Použitá literatúra:

1. BATOR, Juliusz: *Wojna Galicyjska*. Krakov : Libron, 2005. 319 s. ISBN 83-921494-4-0.
2. BRUSILOV, Alexej: *Moji vospominanija*. Moskva : Olma-Press, 2004. 445 s. ISBN 5-94850-193-0.
3. DANGL, Vojtech: *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava: Veda, 2006. 238 s. ISBN 80-224-0919-3.
4. FUČÍK, Jozef: *Osmadvacátníci – spor o českého vojáka 1. světové války*. Praha : Mladá fronta, 2006. 469 s. ISBN 80-204-1376-6.
5. GOLOVIN, Nikolaj: *Vojennyje usilija Rossii v Mirovoj vojne*. Moskva : Rossijskaja vojenno-istoričeskaja biblioteka, 2006. 528 s. ISBN 5-9533-1598-9.
6. HART, Liddell: *Histórie prvni světové války*. Brno : Jota, 2001. 506 s. ISBN 80-7217-164-X.
7. HINDENBURG, Paul von: *Paměti*. Brno : Bonus, 1997. 264 s. ISBN 80-85914-476.
8. HRONSKÝ, Marián a kol.: *Vojenské dejiny Slovenska 1914 – 1939*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996. 263 s. ISBN 80 88842-05-0.
9. JUŠKO, Valentin: *48. pechotnaja divizija*. Moskva: autorská práca, 2004. 100 s.
10. KERSNOVSKIJ, Anton: *Istorija rusckoj armii 1881 – 1916*. Smolensk : Rusič, 2004. 512 s. ISBN 5-8138-0603-2.
11. KLIMECKI, Michal: *Gorlice 1915*. Warszawa : Bellona, 1991. 149 s. ISBN 83-11-07938-2.
12. KOVÁČ, Dušan: Karpatská zima 1914-1915 a jej vplyv na česko-slovenský odboj. In: *Slovanské historické studie*, 1997, č. 23, s. 23-34.
13. KRPELEC, Bartolomej: *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov : MO MS, 1935. 292 s.
14. KRUČININ, Aleksandr: *Očerky istoriji Orovajskogo polka (1811 - 1920)*. Jekaterinburg : UMC-UPI, 2000. 200 s.
15. LOBANOV, Dmitrij: *Istorija 194. pechotnogo Troicko-Sergievsckogo polka*. Perm: autorská práca, 2006. 136 s.
16. LUDENDORFF, Erich: *Moji vospominanija o vojne 1914 – 1918*. Moskva : AST Charvest, 2005. 799 s. ISBN 5-17-013636-6.

17. MADELUNG, Aage: *Hadinaplóm – Elmékek és jegyzetek a Kárpátokból és Galiciából*. Budapest : Athenaeum, 1915. 222 s.
18. MACHALEK, Pál: *101. Cs. és Kir. gy. ezred Története 1883 – 1918*. Budapest : Machalek Pál, 1934. 266 s.
19. MOLNÁR, Pál: A Pozsonyi utászok gyalogharcban. In: *A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914 – 1918*. Budapest : De Sgardelli Caesar, 1931, s. 103 – 108.
20. OSKIN, Michail: *Šturm Karpát – Zima 1915*. Moskva : Cejchgauz, 2007. 47 s. ISBN 978-5-9771-0036-6.
21. *Osterreich-Ungarns Letzter Krieg 1914 – 1918 - Erster Band: Das Kriegsjahr 1914*. Wien : Verlag der Militarwissenschaftlichen Mitteilungen, 1930. 818 s.
22. *Osterreich-Ungarns Letzter Krieg 1914 – 1918 - Zweiter Band: Das Kriegsjahr 1915 (Erster Teil)*. Wien : Verlag der Militarwissenschaftlichen Mitteilungen, 1931. 819 s.
23. PIEKALKIEWICZ, Janusz: *Kalendarium wydarzeń I wojny światowej*. Warszawa : Morex, 2000. 608 s. ISBN 83-86848-90-1.
24. PILISI, Lajos: *A Kárpáti harcokból*. Budapest : Athenaeum, 1915. 122 s.
25. *Prvá svetová vojna – pozabudnuté cintoríny*. Svidník : Regionálna rozvojová agentúra Svidník, 2006. 220 s. ISBN 80-967898-8-0.
26. ROTHENBERG, Gunther: *The Army of Francis Joseph*. West Lafayette – Indiana : Purdue University Press, 1976. 316 s. ISBN 1-55753-145-5.
27. SLEPCOV, Igor: Vojenské cintoríny z I. svetovej vojny na východnom Slovensku. In: *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 2, s. 70-86.
28. SLEPCOV, Igor: Z histórie karpatskej ofenzívy ruských vojsk v rokoch 1914-1915. In: *Vojenská história*, roč. 4, 2000, č. 2, s. 3-12.
29. STONE, Norman: *The Eastern Front 1914 – 1917*. London : Penguin Books, 1975. 348 s. ISBN 0-14-026-725-5.
30. ŠAMBAROV, Valerij: *Za veru, carja i ottečestvo*. Moskva : Algoritm, 2003. 565 s. ISBN 5-9265-0091-5.
31. UTKIN, Anatolij: *Zabytaja tragedija – Rossija v Pervoj mirovoj vojne*. Smolensk : Rusič, 2000. 640 s. ISBN 5-8138-0136-7.
32. VOJTOLOVSKIJ, Lev: *Vschodil krovavij Mars – po sledam vojny*. Moskva : Vojenizdat, 1998. 428 s. ISBN 978-5-2030-1845-8.

Archívne fondy:

Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, fond Vojenské hroby a cintoríny, krabica 7 – okres Bardejov.

Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, fond Vojenské hroby a cintoríny, krabica 14 – okres Humenné.

Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, fond Vojenské hroby a cintoríny, krabica 42, 43, 44, 45 – okres Medzilaborce.

Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, fond Vojenské hroby a cintoríny, krabica 56 – okres Snina.

Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, fond Vojenské hroby a cintoríny, krabica 58 a 59 – okres Stropkov a Svidník.

Ruský štátny vojensko-historický archív (RGVIA) Moskva, fond 2379 – 49. pechotnaja divizija, Opis 2, Delo 354 – *Opisanije bojevych dejstvij častej divizii 27.9.1914 – 27.4.1915.*

Ruský štátny vojensko-historický archív (RGVIA) Moskva, fond 2806 – 195. Orovajskej pechotnej polk, Opis 2, Delo 2 – *Operativnyje prikazanija, rasporjaženija, direktivy i svodky 2.1.1915 – 31.10.1915.*

Obsah

Úvod	7
I. Východný front a boje v Karpatoch 1914 – 1915	
Matúš Korba	9
II. Vojské cintoríny I. svetovej vojny na východnom Slovensku	
Martin Drobňák	
Radoslav Turík	21
III. Preskúmané lokality	
Martin Drobňák	
Matúš Korba	
Radoslav Turík	25
III.1 Kolbasov (okres Snina)	26
III.2 Humenné (okres Humenné)	33
III.3 Hunkovce (okres Svidník)	43
III.4 Stebník (okres Bardejov)	51
III.5 Zbudská Belá (okres Medzilaborce)	64
III.6 Kolbovce (okres Stropkov)	73
Záver	80

Martin Drobňák
Radoslav Turik
Matúš Korba

CINTORÍNY PRVEJ SVETOVEJ VOJNY V KARPATOCH

Jazyková úprava: Jana Fedičová

Redakčná úprava: Vasil Fedič

Foto na prvej strane obálky: vojenský cintorín v Uliči - pred rekonštrukciou (V. Fedič)

Foto na štvrtej strane obálky: pamätný kríž na cintoríne v Humennom (M. Drobňák)

Fotografie lokalít: Matúš Korba, Martin Drobňák

Dobové náčrty cintorínov: archívne zbierky Vojenského historického archívu v Bratislave

Dobové fotografie: Osterreich - Ungarn in Waffen, In den Karpathen, K.u.K. Krieg-sarchiv, Wien - Budapest 1916, Ogoňjok, Ježenedeľnyj chudožestvenno-literaturnyj žurnal, Petrohrad 1914

Vydal: Jana Fedičová – REDOS, Humenné 2007

Sadzba: Peter Farkaš

Tlač: J. Kušnir, Prešov

Náklad: 800 ks

ISBN 978-80-969233-3-5